Németh László levelei Illyés Gyulához

Széles körben és nem is alaptalanul elterjedt vélekedés, hogy a korábban nálunk is virágzó levélműfaj XX. századi irodalmunkban erejét veszti, kimerül. Nem készül már olyasféle „fiktív" levélgyűjtemény, mint volt Mikesé, s a „misszilis" levelek se tanúskodnak akkora műgondról, hogy megfelelnének például a Kazinczy kor emelkedett ízlésének. Az esztétikai igénnyel írott s a pusztán életrajzi érdekű levelezés közt ugyan még a kritikai szövegkiadások se tesznek különbséget, mégis egyre nyilvánvalóbb, hogy az önkifejezés e formáját mindinkább a prakticizmus uralja. Megfogyatkozik az eszmei tisztázás vagy a lírai vallomás nemesebb törekvése, a szellem luxusánál hangosabb benne a machiavellista ösztön: a műfaj — néha a captatio benevolentiae célzatával, másszor a manipulálás szándékával — a személyi ügyintézés alkalmává és eszközévé silányul. A hanyatlás azonban szerencsénkre mégse általános, és korántsem érvényes. A század elején mindenekelőtt Babits, Juhász és Kosztolányi új irodalmi tudatot teremtő levelezése lehet ellenpélda, újabban pedig tán Németh Lászlóé a legfontosabb érv a műfaj megőrzött méltósága és teherbíró képessége mellett. A Németh-levél ugyanis nem csupán a személyes érintkezés foglalata, annál sokkal több: sorskép is egyúttal. Az író dokumentumprózájának épp oly jelentős és szuverén műfaja, akár a napló vagy az önéletírás. Nemcsak önábrázoló igénye okán, hanem a megformálás választékosságával és a metaforás stílus eredetiségével is. Bizonyos, hogy legjavát az utókor nyilvánosságának föltételezésével fogalmazta: erre utal — a *Homályból homályba* és a *Bethlen Kata* néhány bizonyító passzusa mellett — az írás visszatarthatatlan öröme és a komponálás átgondoltsága is. (Németh a tanulmányban is szerette a levélformát, a *Világnézettől* a *Hipertónia-levelekig* majd félszáz alkalommal folyamodott hozzá.) Levelezésének egybegyűjtése és megjelentetése nélkül életműkiadása se lehet teljes.

Németh László levelezését — mint a legnagyobbakét: Petőfiét és Aranyét, Adyét és Móriczét — a barátság pazar energiái gerjesztik. A két világháború között a költő Gulyás Pál állt a legközelebb hozzá, érthető, ha előtte tárulkozik fel a legteljesebben. A levelekben ezért — már csak a viszonyukat jellemző hierarchia és a pálya különbözősége miatt is a leggazdagabban a gondolatcsere burjánzik: a kölcsönös műelemzés, az önértelmezés és kritika szenvedélye. Aztán módosul a képlet: a jó barát és küzdőtárs fogalmát Németh számára egyre teljesebben Illyés kezdi betölteni. Kapcsolatuk törvénye is más: két egyenrangú és irodalmi vezérszerepre termett autonóm szellem lel benne egymásra. Németh már első bírálataiban nemzedéke legtehetségesebb és leg-

nagyobb jövőjű alkotójaként jellemzi Illyést, irodalmi munkásságuk azonban a háború kezdetétől forr össze igazán kettejük közös vállalkozásává. Együttműködésüknek vannak apályosabb korszakai is: így a Márciusi Front idején, majd az ötvenes évek elején. Előbb a népi mozgalom történeti lehetőségein különböznek össze, majd a „pirandellói" szakadék próbálja elválasztani őket, amely a rendszer „első számú írója" és „első számú pofozójancsija" közt húzódik. A feszültség azonban jobbára kohéziós erő barátságukban. Jellegadóvá az együtt vívott küzdelem válik, sőt vannak pillanatok, amikor nemcsak eszméiket, de életformájukat is meg akarják egymással osztani: nem sokon múlik, hogy Illyés beköltözzék a Cseresnyésbe, majd az „óraadók királysága" vásárhelyi műhelyébe, Németh pedig Illyés parasztpártjában legyen politikus. Mindez tükröződik levelezésükben is: nem művekről esik a legtöbb szó, hanem — a *Magyar Csillag* mozgalmától az új *Válasz* szerkesztéséig, a népi művelődés forradalmától a dogmatizmus és személyi kultusz kritikájáig — a magyar irodalom létkérdéseiről, értékeinek védelméről és gyarapításáról. Az alább közölt levelek legfontosabb tanulsága a két életmű szerves egybetartozása, szoros párhuzama. Németh is, Illyés is a „mindennek jöttem" egyetemességvágyával és a nemzeti költő korszerűvé tett küldetéstudatával tulajdonképp Ady hagyományát folytatja. Mindketten a hazai kultúra és történelmi sors egészében gondolkodnak, s alapműveikben magyarság és európaiság hasonló szintézisét hozzák létre. Még amiben különböznek is (így például a „homályban" maradás és a „közéletiség" eltérő szerepfelfogásában, az ideologikus és utópikus távlatosság, illetve a publicisztikus és taktikus gyakorlatiasság kettősségében) — sokkal inkább fogható fel hasznos komplementaritásnak, egymás üdvös kiegészítésének, termékeny munkamegosztásnak, semmint ellentétes szemléletmódnak. Rájuk is érvényes a Bartókra és Kodályra fogalmazott definíció, a „példamutató ikerpár" költői metaforája. Szükségük volt egymásra: a *Magyarok* és a *Hajszálgyökerek* esszéírójának a *Tanu* szellemiségére, az *Iszony* megalkotójának a *Puszták népe* elbeszélőjére, — sőt nélkülözhetetlenek voltak egymás számára. Kérdés, Illyésből lehetett volna-e a magyar irodalomnak Osvát-méretű organizátora Németh tevékeny közreműködése nélkül, és megfordítva: nem fordul-e Németh alkotói pályája a felszabadulás után válságosabbra, ha nem óvja-ösztönzi Illyés? Az író pontosan fogalmaz 1945 végén: „Te voltál az egyetlen a nemzet nagyjai közül, aki egy marasztaló mozdulatot tett utánam."

A levelekben monodrámává fejleszthető dokumentumanyag rejtezik. Németh dédelgetett álma a nemzedéki orgánum, ám a *Tanu* exodusába kényszerül. A reformista gondolkodókat (így például de Mant) azért olvassa, hogy „a nemzetközi szocialista mozgalmat, legalább mint outsider" a maga ügyének tekinthesse, még arra is tesz kísérletet, hogy a *Korunk* dolgozótársa lehessen, szándéka azonban visszájára fordul, s szembekerül azokkal, akik közé tartozni szeretne. Gesztus és fogadtatás konfliktusa Németh pályáján 1945 után egzisztenciális problémává éleződik. Az író Vásárhelyt a demokráciáért akar dolgozni: hogy „ne zülljön ki a világból, s Magyarország újjáépítésében is részt vehessen", az iskolai reform munkálataiba kapcsolódik be. *A tanügy* rendezésének írásában „a *Minőség forradalmá*nak tervező mámora s a *Kisebbség*ben szorongása a hajtóerő": hogy a nivellálás minél magasabb szinten következzék be, s ne legyen „iskolalefokozó" következménye, még az Illyés ajánlta parasztpárti képviselőséget is elvállalná. E mellett tankönyveket ír, a Népi Művelődési Intézet számára programot állít össze, a népi kollégistáknak orosz

tanfolyamot szervez. Példátlan aktivitására azonban többnyire visszautasítás a válasz. Teleki óraadó tanári engedélye megszorító jellegű, csupán a magyar irodalomtörténet és az egészségtan oktatására terjed ki. Tanügyi tervjavaslata visszhangtalan marad, az intézetet a sajtóban mint a reakció búvóhelyét támadják, működését hivatalosan is korlátozzák. „Az én bekapcsolódásom a Rendszerbe csak nem akar sikerülni. S egyre kevésbé most már. Tavaly még Schöpflin sem merte azt állítani rólam, hogy fasiszta voltam; ma az ismétlés meggyőző erejénél fogva, már Balogh páter is meri. S most már én is belenyugszom: hogy Magyarországnak az a fontos, hogy bűnös, »meg nem felelt« ember legyek" — panaszolja Illyésnek a Magyar Közösség ideológusaként meghurcolt s *Az áruló* sorsképén meditáló író. Aztán íróságát is korlátoznia kell: előbb a fogalmi gondolkodás ösztönét kell elfojtania magában, majd regény- és drámaábrázoló hajlamát. A csöndet is féltenie kell, ami nélkül lehetetlen az alkotás. Pedig a szocializmusba való beilleszkedés akarása az íróban belső megújulással is párosul. Ellenáll a sértődés érzelmi csábításainak, a retirálás álmegoldásainak, s magára hagyottan is, „a rokon belátás dicsérő tükre nélkül, kötelességszerűen, kissé sötéten, de annál salaktalanabb jóindulattal" végzett munka mellett tesz hitet. Az *Iszonyt* sem a kézirat ötéves veszteglése miatt nehéz befejeznie, hanem, mert közben „összebékült" az emberiséggel, s nem lehet róla „az eltervelt kegyetlenséggel" beszélnie. Nem csodálkozhatunk persze, ha ez az Égető Eszter-i életelv a zaklatottság és sebzettség lelkiállapotában érlelődik: ha az író néha a jóindulatot is „gyerekcsiggatásnak" érzi, a szív „koncvetésének", s mint az elnyomott nép, „azt karmolja meg, akit lelkiismerete feléhajlít", ha egy-egy pillanatra megfogan benne az életből való „kivándorlás" eszméje, ha időnként az elképzelt „boxer-ütést" nem ellenfeleire, hanem — általánosítón — „nemzete orrára" szeretné mérni. A pályának azonban most is az „ellengravitáció" a törvénye: világképét nem helyzetéből, hanem eszményeiből képzi meg. Németh az üldöztetések és meg nem értés sorshelyzetében köt életreszóló szövetséget az új világgal. Nagyon tanulságos e szempontból korrekciós indítványa, mit javítson Illyés az *Iszony* francia kiadásának előszaván: „Énnekem tán egy kérésem lenne, ott, ahol az 56-os szerepemről ír — az, hogy hitet tett a haladó eszmék mellett: külföldön s belföldön egyaránt félreérthető — mindkét helyen másképp. De az igazságnak is jobban megfelel, ha azt mondja el, hogy akit a szocializmus ellenségének tartottak számon, a szocialista vívmányok fenntartása mellett, vagy egyszerűen a szocializmus mellett emelt szót — vagy más ilyesmit." A tragikum szorítása csak a kései levelekben enyhül s oldódik fel katarzisban. A szenvedély rezignációvá, a keserűség belátássá szelídül, s távolodóban az irodalmi élet fő sodrától, már jut idő egymás műveinek olvasására és elemzésére is. Az emberivé szépült kapcsolat megkapó záróakkordja az Illyés hetvenedik születésnapjára küldött vers.

A leveleket Illyés Gyuláné és Németh Lászlóné szíves hozzájárulásával a költő hagyatékából tesszük közzé. A száznyolc levél közül ötnek Illyés Gyuláné a címzettje, három pedig a költő válaszának fogalmazványa. Sajnos, az Illyés-levelek többsége elkallódott vagy lappang (mindössze néhány darab olvasható még belőlük a költő 1945-ös naplójában, és található a Bethlen Gábor gimnázium kéziratgyűjteményében), — azonban ez az „egyoldalú" levelezés is alkalmas arra, hogy megvilágítsa az Ady utáni magyar irodalom legjelentősebb alkotóinak barátságát. A szövegeket időrendben adjuk, törekedvén természetesen az egyéni írásmód megőrzésére. A levelekhez — tipográfiai elkü-

lönítésben — csak a legszükségesebb magyarázó jegyzeteket csatoljuk, lakáscímet is csak lakhelyváltozás esetén. Néhány esetben (a szöveg olvashatatlansága, vagy személyi érzékenység okán) egy-egy szó vagy félmondat elhagyására kényszerültünk, de ezt minden esetben szögletes zárójelbe tett kipontozással jelöljük.

Grezsa Ferenc

1931

Kedves Barátom,
kinn lakom egy Esztergom megyei pusztán s a küldött gyászjelentés egyheti késéssel jutott hozzám, így édesanyád temetésén, mint szerettem volna, nem jelenhettem meg. Szomorú, hogy házaséleted kezdetét mindjárt ilyen kemény csapás zavarja meg, ebben az esztendőben már a második. Találj új családodban vigasztalást az elvesztettért. Szeretettel ölel igaz tisztelőd és barátod
Sátorkő p. 1931. aug. 26-án

Németh László

Cím: Nagys. Illyés Gyula úrnak, író, Budapest, Phoenix biztosító intézet, Nádor u. 4. — A két csapás: előbb apja, aztán anyja halála.

1932

Kedves Barátom, feleséged lapjára én válaszolok. Ella már két hete beteg s épen ma kiszállítottuk Gödre. Így egyelőre nem kereshetünk fel benneteket, mert az ünnepet én is kinn töltöm. Husvétra természetesen semmi sem lesz debreceni leutazásomból s veletek sem igen találkozhatom husvét utánig. Sok más kellemetlenségünk is volt, én magam teljesen kiestem a rendes kerékvágásból; a készenlétben álló atra cura is mögém ül ilyenkor, ugy hogy egyelőre nem vagyok emberek közé való. Szeretettel üdvözöl, kézcsókját küldi

Németh László

Pb. kelte: 1932. márc. 9. Cím: Nagys. Illyés Gyula író úrnak, Budapest, I. Lenke u. 88. V. 2. Feladó: Németh László I. Attila u. 8.

Kedves Barátom,
intellektueljeid közé szívesen elmegyek; de nem tudom, mit kezdenek velem, én beszélni nem tudok, a vitatkozás szédít, így legfölebb a félelmetességemről alkotott téveszméiket korrigálhatják majd megjelenésemen. Januárban értesíts helyről és időről; a karácsonyt ti. Gödön és Debrecenben töltöm.

Nekem is van egy ajánlatom. A Tanu mégis csak góc lett s én gondolkozom, hogy lehetne ebből a gócból valami nagyobbat csinálni. Folyóirattá nincs kedvem kiszélesíteni; nem vagyok szerkesztőnek való s a mai folyóirat: írótrancsírozás. De adhatnék a Tanuhoz mellékletet: egyetlen írótól 2-4 ívet egy számban; ennyivel érdemes kirukkolni; a közölt rész mint különlenyomat

könyvként is szerepelhetne. Gondoltam, téged kérdezlek meg először, mit szólsz hozzá. Évente 45 ívet adnék 8 számban, ebből 15 ív volna a Tanu, a mag s 30 ív a bemutató, a példa. A mellékletben szerepelni irodalmi kitüntetés lenne; feltétele: hogy az író egész termését a kezembe adja s valóban minta-darabjait mutathassam be. Ha négy-öt kiválóbb író felcsap, azt hiszem, meg lehet csinálni. Anyagi akadályai nem túlságos nagyok. A 45 ív előállítása 4000 P; honorárium-minimum: 1000 P. A Tanunak ma van 300 előfizetője (nem egészen!); felugrana 500-ra: á 6 P-vel 3000 P; egy szám ára 1 P lenne, abból el is tudnék adni ötszázat; a nyereséget mint osztalékot a résztvevőknek adnám.

Véleményedet kérem ebben az ügyben; feleséged kezeit csókolja, téged ölel:

Németh László

Budapest 1932. dec. 13-án.

Kedves Gyuszi,

tegnapi beszélgetésünk s a legújabb hírek a Tanu kelendőségéről megint megmozdították bennem a tervkovácsot. Egy utolsó alkalom, hogy kivágjuk magunkat a Párt és Díj Charibdisei közül. Ajánlatom: csináljuk a jövő évtől hárman: te, Tamási és én a Tanut. Harmadiknak Szabó Lőrincet ajánlanám, de ő az Athenaeum miatt nem jöhet s Tamásié Erdély. Kiadunk 10 3 1/2 íves számot 1000—2000 példányban (ahogy szükség lesz rá); egy szám ára 60 fill. évi előfizetés 4 P. Hármunkon kívül 5-6 munkatársa volna a lapnak, ezek igen magas honoráriumot: 8 P-t kapnának oldalanként. Mi írnánk 2 1/2 ívet, ők egyet. Számításom szerint 1000 példány kelendőségnél nem fizetünk rá semmit a lapra; minden további 100 példány kelendőségnél fejenként keresünk 100 P-t. Ha deficit van, az első ezer pengőt én vállalom (kb 650 p. kelendőségig) a második ezren (400 pl-ig) ti osztoztok. A Tanu három első számából idáig átlag 700 pl. fogyott, inkább több, ebből előfizető 300. Elképzelhetetlen, hogy a ti bevonulástok után ez a szám kétszeresére ne emelkedjék, annál inkább mert a Tanu adminisztrálása hihetetlenül rossz; vannak városok, ahova egyetlen szám sem jut le. Meglehet, hogy az első évben közreadott írásaitokkal ti ketten nem keresnétek többet 300—400 P-nél, de emberi számítás szerint a harmadik évtől egy ezer—kétezer pengős létminimumot biztosítana számunkra a folyóirat. Itt az ideje, hogy magunk legyünk magunk vámszedői s a szabadság sem kutya.

Gondolkozz a dolgon s jöjjetek át Mucával szerdán este; ha van kedved, Tamási biztos nem lesz ellene s szeptemberre megindulhatunk. Kézcsókját küldi, üdvözöl híved:

Németh László

Keltezés a tartalomból: 1932. december.

1933

Kedves Barátom,

azóta tanácskoztam Halásszal és Pap Károllyal is, mind a ketten velünk tartanak. A folyóirat megindítására itt van az alkalmas pszichológiai pillanat, úgy hogy én azt ajánlom, adjuk ki már a Tanu V. számát együtt s a IV-ben jelentsük be a változást. A két szám megjelenése közt csak három-négy hét különbség

lenne. Figyelembe vettem Halász néhány aggályát s most ez az ajánlatom: a folyóirat főmunkatársa az a 8—10 író, aki kötelezi magát, hogy minden írását először a Tanú szerkesztőbizottságának mutatja be s csak akkor írna máshová, ha ott nem használhatják. A folyóirat nyeresége a főmunkatársaké s azt munkásságuk arányában osztják fel egymás közt. Az esetleges veszteségen méltányossági sorrendben osztoznak. A főmunkatársakon kívül akárkinek az érdemes munkáját közöljük, ha a szerkesztőbizottság elfogadja. A bizottság tagjai: Szabó L., Halász G., te, én. Egyetlen kellőképp megokolt vétó is elég azonban a visszautasításra. Péntek estére döntő értekezletet szeretnék összehívni, mert a Tanu IV. sürget; kérlek, értesíts addig, hogy mi az álláspontod s hogy eljöhetsz-e.

Szeretettel üdvözöl híved

Németh László

Budapest 1933. márc. 4-én.

Cím: Nagys. Illyés Gyula úrnak, Budapest Eszéki u. 18.

Kedves Barátom,
kinn lakunk még Gödön, úgy hogy kártyád későn érkezett; a filléres gyors jegyei biztos elfogytak s az én vasárnapom le van foglalva már. Jó mulatást; Fülep Lajosnak add át üdvözletem.

Szeretettel köszönt

Németh László

Felsőgöd 1933. szept. 29-én

1934

Kedves Barátom, sajnos a múltkor nem kísérhettem el Gulyást hozzád, mert tanítanom kellett s így a beszélgetésből ő semmi konkrét eredményt sem hozott: adhatsz-e verset, esetleg versciklust folyóiratunk áprilisi számába, vagy inkább közös kedves költőnkről, Fazekasról akarsz írni, esetleg az egykéről, Európáról stb. stb.... Én úgy indulok a folyóiratba mint aki új életet kezd, nem kezdhetnénk azt mindannyian? Szeretettel üdvözöl

Németh László

Fülep vállalta a szerkesztést!

Pb. kelte: 1934. febr. 13. Feladó: Németh László, Ilona u. 75. — A Válasz végül is Illyés-verssel indult, A Dunánál Esztergomban cíművel.

Kedves Barátom, köszönöm, hogy ilyen hamar küldtél verseket; ciklusod azóta már Zengővárkonyt is megjárta; megállapodtunk, hogy ezt közöljük az első számban. Fülep a következő igazítást javasolja: „minden ellen mi gátat vethet mi bátor, tisztuló szivünknek" a „sziveinknek" rossz magyarsága miatt. Lehet, hogy cseh-fordításaidból is elkérünk valamit Sz-tól. Fazekasról ne feledkezz meg.

Szeretettel üdvözöl:

Németh László

Budapest 1934. febr. 21.

Sz.: Anton Straka, aki a cseh és szlovák költők antológiáját szerkesztette. A kötetből a Válasz 1934. 3—4. számában jelent meg Illyés-fordítás, Jan Carek Hang az éjszakában c. műve. A Fazekas-tanulmány a lap 5. számában olvasható.

Kedves Barátom,
Imre mondja, hogy a Tanu utolsó száma bántott, — talán sértett is. Félek, hogy érzésedet mások kihasználják s ügyünk látja kárát. Nagyon sajnálnám. A Helyzetképet öt-hat hete írtam s úgy éreztem, hogy el kell mondanom, amit elmondtam benne; amikor megjelent, én is aggódtam már, nem rontottam-e el vele, ami közben létrejött; Imrétől rögtön ezt kérdeztem. Mondhatnám, hogy ami sértett, nem rád vonatkozott s ez majdnem igaz is lenne. De ehelyett azt ajánlom, nézzük el egymásnak, ami elnézendő s iparkodjunk még komolyabban és férfiasabban viselkedni mint eddig. Úgy érzem, hogy az ország sorsa nem kis részben a mi viselkedésünktől függ ma; legyünk méltók ehhez a szerephez. Én látom hibáimat s rövidesen le is számolok velük. Bocsáss meg! Üdvözöl és ölel
Bp. VII. 8. Felsőgöd, Duna u. 30.

Németh László

Imre: Németh Imre. A Helyzetkép a Tanú 1934. júniusi számában jelent meg. Illyést tán e mondat bánthatta: „A mai harmincasok egy része egyszer már hűtlen lett magához: a marxizmussal szemben; félős, hogy most az inga-lengés másik felét is elvégzik."

1935

San Remo 35. I. 25.

Kedves Barátom,
igazad volt, eltávolodva tőle jobban látja az ember a maga ügyét s ebben a sanremoi szállodában, a szakadó esőben eleget gondolkozhattam a Válaszon ahhoz, hogy igazat adjak Fülepnek: ebből a folyóiratból én tulajdonkép már rég kiváltam. Németh Imrének, kérlek, mondd meg, hogy március 1-ig a Válasz minden költségét vállalom, attól fogva semmi közöm a folyóirathoz, megszüntethetitek, megtarthatjátok, ahogy jól esik. 2-án érkezem Budapestre; jó lenne, ha még hétfőn vagy kedden átnézhetnők a Válasz egész számadását, hogy lássam, mit jelent a folyóirat likvidálása. Élő szóval többet.
Szeretettel köszönt, kézcsókját küldi:

Németh László

A levél a Válasz átszervezésére utal, nemzedéki folyóirattá. A Válasz kiadóhivatalának papírján.

1936

Kedves Barátom,
köszönöm leveledet. Attól félek, engem Magyarország földjéhez már legfölebb a halál tud visszaédesgetni, amely belerak. Ha harag volna még bennem ellene, biznék; de csak közöny és utálat van. Elküldöm neked egy fegyvertársad

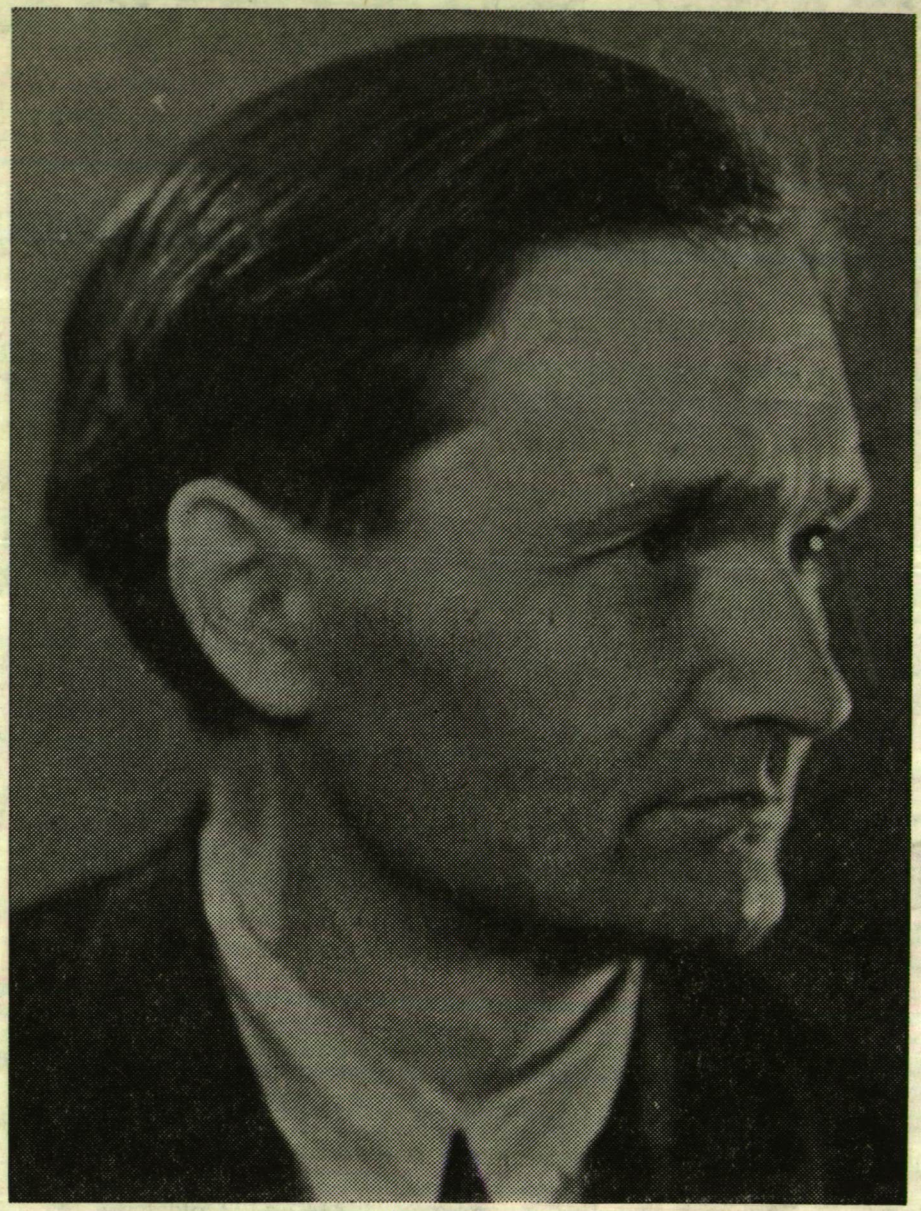

NÉMETH LÁSZLÓ, A VÁSÁRHELYI TANÁR

írását a Gyászról; most került kezembe; bizony nem az „alak" a szomorú, hanem az hogy Szabó Lőrinc, te, — Babitsról nem is szólva — mind az ő álláspontját erősítettétek „magatartásotok"-kal, egy tiszta ember önfeláldozó munkájával szemben. Én amit csináltál, szerettem s nemcsak „értékeidet", magadat is. De teljesen lehetetlen, hogy barátságodon Féja Gézákkal és Török Sophiekkal osztozkodjam.

Szeretettel köszönt:

Németh László

A cikket alkalomadtán visszakérem.

Keltezés a tartalomból: 1936. febr. Ekkor jelent meg ugyanis a Magyar Írásban Féja ironikus Gyász-kritikája. Cím: Mátraháza, Napsugár-üdülő.

Kedves Barátom,

nem merem a főkertész címzést fő-nixszel viszonozni, mert attól tartok, hogy ez a nix úgyis eleget riogat titeket most éjjel-nappal. Szabó Lőrinc itt kinn volt tegnap s tőle tudom, hogy a Magyarország körül mi történt; ha nem volna olyan nyomasztó a helyzeted, csak örülni tudnék, hogy az Est-lapokkal nem kapcsoltad össze magad. Így, legalább átmenetileg, nem lett volna rossz. Bár nehéz elhinni, hogyha valóban állástalan maradsz, ne igyekeznének többfelől is lekötni.

A Korunk cikkét köszönöm. Kissé szirén hangon szól s látszik, kevés fogalma van egy organikusan épülő élet belső kötöttségeiről, de legalább az emberség is izgatja már, nemcsak a maga mindenre klappoló műnyelve s annak hogy hozzájuk közelebb kerüljek, egyetlen feltétele ép az emberiség-tisztelet. Feladatom talán ép az lesz itt, hogy jelenlétemmel nemesebb szempontokra kényszerítsem szocialistáinkat; addig támadnak, amíg azt ami bennem megvan s belőlük hiányzik, kioldják-felszívják belőlem.

Feleségem a jövő hét derekán, szerdán vagy csütörtökön talán kiviszi a gyerekeket Mucához. Akkor megbeszélhetnének nőink egy közös kirándulást, fél vagy egész napost, amelyet itt fejeznénk be este nálunk.

Kézcsókját küldi, téged üdvözöl s jó idegeket kíván:

Budapest, 1936. április 30-án

Németh László

Cím: Illyés Gyula író úrnak, Bpest, Törökbálinti út 14. A Korunk-írás minden bizonnyal Gaál Gábor Gyász-kritikája, a márciusi számban. A főnix-szójáték Illyés munkahelyére céloz.

Kedves Barátom,

sajnos, nem mehetek ki hozzátok Ellával, mert mint iskolaorvosnak egy fejtágító kurzuson kell részt vennem, ahol lélektan professzorok bizonyítják be nekünk orvosoknak, hogy milyen szabad halandzsa-terület az ő tudományuk. Sok beszélni valóm volna veled, főleg mozgalmi tennivalókról. Most olvasom Henrik de Man könyvét, Die sozialistische Ideet; olyan elragadtatással, mint kevés könyvet még. Nem tudom, ismered-e? Nyugati kultúra és szocializmus összekapcsolása, az amire ösztönünkben mindketten vágyunk. Ugyanolyan mó-

dosításokat végez el, igen óvatosan, de annál eredményesebben a marxi gondolatrendszeren a nyugati lélek javára, amilyet Lenin, hogy az oroszság otthonosabban érezhesse magát benne. A magyar reformtervek teljes bukása után talán módot nyújt számomra, hogy a nemzetközi szocialista mozgalmat, legalább mint outsider, a magam ügyének tekinthessem. Jövő csütörtökön ott vagyok a Franklinnál, nem jössz el? Megbeszélhetnénk esetleg valamit. A Nyugat bírálatát köszönöm; nem azért mert megdicsértél és helyesen dicsértél, hanem mert bebizonyítottad, hogy van még bátorság s igazságérzet. Szeretettel ölel, kézcsókját küldi

N. László

Keltezés a tartalomból: Illyés kritikája a Gyászról a Nyugat 1936. májusi számában jelent meg.

Kedves Barátom,
nagyon sajnálom, hogy nem jöhetsz ki júliusban, de megértem. A gyánti találkozó megbeszélésére lesz időnk, ha egyszer befutok Pestre s a hivatalodban felkereslek.

A Phőnix-híreket olvasom s nehány napja habozok már, hogy írjak-e neked ebben az ügyben. De inkább tünjek fel tolakodónak, ha nincs szükséged rám, minthogy ne jelentkezzek, ha — mint ilyenkor sokszor megtörténik — nincs melletted senki. Persze a helyzetet nem ismerem. Nem tudom, menesztenek-e vagy maradsz s ha maradsz, megtarthatod-e leszállított fizetéssel is az állásodat. Gondolkoztam, miben lehetnék segítségedre. Nem tudom, komolyan mondtad-e azt a vogul-dolgot, de ha igen, mégis könnyebb, ha én kezdek agitálni ebben az ügyben, mintha neked magadnak kell. Reálisabbnak tartanám, ha új állást szereznének neked. Kozmáék most úgy mutatkoztak, hogy furdaljuk a lelkiismeretüket. Farkastól hallottam, hogy Kozma egy állásból kicsöppent fiatalembert három nap alatt behozott a városhoz. Akár ott, akár az MTI-nél, esetleg a rádió bankjánál elhelyezhetnének; mégis kisebb foka a kiszolgáltatottságnak, mint egy újságszerkesztőségben ülni. Ha felhatalmazol rá, én azonnal puhatolózom Kandónál: külön érveim is volnának nála e kéréshez. Lehet, hogy neked az állásnál sokkal sürgősebb bajaid is vannak. Ella mondja, hogy nagy előleget vettél föl s ezt most állítólag levonják. A hitelezők elsején, sajnos, tíz pengőt hagytak csak a tárcámban, de ha pénzforrásaid kimerülőben vannak, egy dolgot megpróbálhatunk. Kecskeméten kaptam én egy hold földet a Tanúért az új városi parcellázásokból. Én azt úgysem akarom megtartani; messze van s nagyon úri a környezet, meg előbb-utóbb szükségem lesz az árára. Irok Tóthnak, hogy adja vissza vagy tartsa meg ő maga s nekem adja oda az árát, illetőleg amennyit az árából Ember és szereppel és Tanúval eddig ledolgoztam. Ezt a pénzt bizonytalan időre kölcsönadhatnám. Még én is jól járnék, mert Tóthékból ilyenféle lelkiismereti érv nélkül nehéz pénzt kiszedni.

Ne vedd zaklatásnak, érzelmes hozzád-kenekedésnek ezt a levelet. Olyan idők jönnek, amikor ismételten szükségünk lehet egymásra. Feleségednek kézcsókját, téged ölel

Németh László

Keltezés a következő levél alapján: 1936. július 10. előtt. — Kozma Miklós, akit Németh a rádiónál ismert meg, ekkor már belügyminiszter. Kandó László pedig, akivel jó személyi kapcsolatban van, a veje.

Kedves Barátom,
leveled elszomorított kissé; én nem meghatni akartalak vagy rokonszenv tüntetést rendezni, hanem megtenni kötelességemet veled, de még sokkal inkább magammal szemben. Az én tíz első írói évem nagy szerencsétlensége az volt, hogy a fiatal írónemzedéknek nem volt olyan vezéregyénisége, amilyenné újabban te kezdesz nőni — hónapok alatt, szemünk láttára. Én szépirodalomra, elvont tudományos munkára születtem s minduntalan be kellett ugranom (beszívott a történelmi kényszer) olyan szerepekbe, melyekről tudtam, hogy teljesen alkalmatlan vagyok rájuk. Most végre, amikor idegerőm teljesen elhagyott, itt a felváltás, élhetnék annak aminek szeretnék, de csak akkor persze, ha te nyugodtan vagy még bátrabban mehetsz tovább a magad útján, mint eddig. Ha én nem akarom, hogy téged most lehuzzanak, valami sarokfogó csapdába szorulj, akkor az önzés, barátom, s neked kell olyan furfangosnak lenned, hogy ezt átlásd.

Én azt szeretném legjobban, ha te csakugyan gazdálkodni mennél s úgy szólhatnál bele a magyar szellemi életbe, mint független földesúr. Meg lehet-e ezt csinálni? A föld volna a legkisebb gond. Én örömest átengedem neked a kecskeméti egy holdat; Sárközi sem tud mit kezdeni a magáéval, a felesége még nyaralni sem hajlandó lemenni; kettőnket kifizethetnél az első termésedből — négy-öt év múlva. De addig? Azt hiszem, akármit kezdel, három-négy évre anyagilag biztosítva kell lenned, különben a farm katasztrófális lehet. S a befektetéshez is pénz kell; legalább ezer-kétezer pengő évente. A ház eladását ma sehogysem tudom ajánlani; igen rosszak a házárak s az ilyen gyors eladás igen nagy veszteséggel jár (lásd a mi felsőgödi kisházunkat). Sokkal okosabb, ha a házat kiadjátok s az magát törleszti, esetleg egy kis zsebpénzt tejel. Babitsot annál előkelőbb embernek tartom, semhogy most minden ellenszolgáltatás nélkül, két-három évre ne biztositaná a Baumgarten-díját, de megértelek, hogy erre nem akarsz számítani. A közérzetet azért ez a tudat is javíthatja. Legszerencsésebb az lenne, ha egy kiadóvállalattal köthetnél megállapodást, három évre legalább, mint én. Évi két könyvet te is kinyomsz, ha nincs hivatalod s a te munkáid nagyobb példányszámot is érnek. Én a Franklintól 200 P-t kapok havonta — ha vidéken élsz, a legszükségesebbekre ez föltétlen elég nektek is s ami ezenfelül jön, a birtokba ölhetitek. Ha te nem tiltakozol ellene (tehát nem a nevedben!) szívesen írok Péter Andrásnak (ők velem nagyon lojálisak, ajánlhatom), esetleg Sárközinek is. Lehetetlennek tartom, hogy valamelyik kiadó ne kapjon rajtad. (N. b.: a Nyugat kiadóba is nagyobb tőke vonul most be, úgy hallottam.)

Második lehetőség az állás vállalás. Semmikép sem javallom, hogy Muca állást vállaljon. Úgy is elég gyenge, a munkában egészen elnyúzódna s közérzetben, apró idegességekben föltétlen elvesztenétek, amit keresne. A Kozma—Kandó orientációt nem úgy értem, hogy én a te nevedben írnék Kandónak. Erről szó sem lehet; én csak arra kérlek, hogy írd meg nekem, mikor nem utasítod vissza, ha ők felajánlanak valamit. Nekem itt lelkiismeretfurdalásom van úgyis! Tavaly az én helyemre vagy neked vagy Cs. Szabónak kellett kerülnie. Politikai szempontból föltétlen helyesebb volt, hogy nem te kerültél; — ez az új szellemi front lekozmálódását jelentette volna akkor, míg így intakt kerültünk ki — de nekem akkor igéretet tettek, hogy rád is sor kerül. Ortutay tulajdonkép a te helyedre jutott, nem tudom hogyan. Ma a rádiót sehogy sem tudnám ajánlani neked. A rádió bankját, az Országos tudósítót inkább — esetleg a fővárost. Kozma nagyon sokra tart téged s lehetetlennek tartom, hogy

visszautasítson. Nekem már ismételten üzent, hogy amilyen orvosi állást kinéztem magamnak, kinevez rá. De az ilyet csak akkor lehet elfogadni, ha nem előmenetel, hanem létfenntartás az az állás. A te esetedben az. De ha rá is szánod magad, ideiglenesnek tekintsd s ne feledkezz meg az első tervről. Ez az igazi, hozzád illő függetlenség. S ez az egyetlen, amelyet negyven éven túl bírni lehet.

Több változattal sajnos nem rendelkezem. Ellának van még egy ajánlata. Ha ki tudjátok adni a házatokat, a mi őrült nagy hodályunkban van elég hely — tavaly három hónapon át voltak benn a szüleim — mi önköltségi árban, mondjuk havi 100 pengőért adunk kosztot, mosást, lakást meg ami vele jár. Tavaly kipróbáltuk, ennyibe kerültek a szüleim. A két családot egészen külön lehetne választani, mint egy külön bejáratú lakásban. Ha nem tudsz a gyerekzajban dolgozni, ott vannak az én orvosi rendelőim a közelben; öt jól fűtött s néma helyiség. Megigérem, hogy nem írok ezalatt verset s talán még az is kiderülne, hogy nem vagyok olyan összeférhetetlen mint a hírem. Ez a megoldás bármikor rendelkezéstekre áll (akár augusztus 1-re is); hidd el a legkisebb megterhelést, kellemetlenséget sem jelenti számunkra; sőt Ella társulékony természetét ismerve, — a télben szórakozást.

Kissé hosszadalmas lettem s félek, hogy amit itt irkáltam, megint valami olcsó ajánlkozási rohamnak látszik, mely a másik fél büszkeségére és visszautasítására számít. Kérlek, csak akkor írj nekem, ha a négy dolog közül (kecskeméti föld, Péter András ill. Sárközi, Kozma, Törökvész út) valamelyikre igenlő válaszod van.

Feleségeddel együtt sokszor ölelünk:

Németh Lászlóék

Felsőgöd, 1936. július 10-én.

Kedves Barátom,
elmeneteltek után kissé rosszabbul lettem s az első öröm is meghült kissé, mellyel az utazás tervét fogadtuk. Két napja fönn vagyok s az ágy nem rejti el előlem gyengeségem. Ma lenn voltam a kórházban a leletekért s érezhettem, milyen órjási távolság az Eszter utca. A leletek sem épen megnyugtatók: az elektrokardiogramm s a röntgen egyformán szívkamra rendellenességeket mutatnak. Lehet, hogy januárig még javul az állapotom, de pillanatnyilag mégis lelkiismeretlenségnek látszik, valaki mást ettől az egész kivételes lehetőségtől megfosztani, amikor én magam valószínűleg még sem mehetek ki. A hangulatom is olyan, hogy alkalmasabb vagyok régi élmények rendezgetésére mint újak szerzésére. Ezért hát megköszönöm szívességedet és mégis csak lemondok. Nagyon nagy öröm lett volna együtt, négyesben, utazni, amint öröm volt az is, hogy rám gondoltál útitársul. Remélem, te azért kimégy; kár volna az alkalmat elmulasztani.

Kézcsókját küldi s szeretettel köszönt:
1936. nov. 10-én

Németh László

Kedves Gyuszi, sajnos nem merek ma a farkasréti útra vállalkozni. Tegnap nagyon rossz éjszakám volt, ma éjfél utánig voltak vendégeink, s az a tapasztalatom, hogy mindenféle halmozás megbosszulja magát. A jövő hét fo-

József Attila Tudományegyetem
Magyar Irodalomtörténeti Tanszékek
könyvtára
Budapest, Egyetem u. 2—6.

lyamán azonban még kiszaladok hozzád. Nagyon köszönöm a meghívást és az ismételt postát. Szeretettel ölel, kézcsókját küldi:

Németh L.

Pb. kelte: 1936. dec. 6.

Kedves Gyuszi,
pénteken estefele, 5—6 óra tájban kiszaladunk hozzátok, de vacsorával ne várjatok, mert én korán szeretnék visszaérkezni. Muca kezét csókoltatom, téged ölel:

Németh László

Pb. kelte: 1936, hónap és nap olvashatatlan. Feladó Németh László, Törökvész u. 41.

1941

Kedves Barátom,
szándékom volt a Babits emlékkönyv számára írni, de egy színdarabírásba keveredtem s amikorra a naptárra néztem: elmúlt a terminus. Azóta Veres Pétertől hallom, hogy csak tanulmányt használhatsz. Már pedig én újabb tanulmányt alig tudnék szegény Mihályról írni; csak a régieket írhattam volna újra alá utolsó Babits-emlékem felvillantása kapcsán (egy asszír domborműű-alakká apadt ember a Vihar-bemutató páholyában); hisz nyolc év alatt alig olvastam tőle valamit. Az is zavar, hogy amilyen kérlelhetetlen ember volt, nem boszszankodnék-e rajtam a ráemlékezők sorában. Én úgy hiszem, mi ketten örökre definiáltuk egymás felé magunkat azzal, hogy nyolc év előtt egyidőben megjelent kritikáinkat egymásról — ő a Két háború közt-ben én a Minőség forradalmában újra lenyomattuk.
Szeretettel köszönt

Németh László

Budapest 1941. augusztus 25-én.

Cím: Illyés Gyula szerkesztő úrnak, Budapest V., Vilmos császár u. 34. Nyugat szerkesztősége. — A hivatkozott dráma a Mathiász-panzió.

Kedves Barátom,
itt küldöm, úgy ahogy az első percben is éreztem. Nincs semmiféle ünnepélybe, emlékkönyvbe, összebékülésbe beleszerkesztve, de pontosan adja, amit érzek s ez az érzés úgy hiszem, elég megtisztult ahhoz, hogy egy emlékkönyvbe is beleilljen. Ha mégis bántónak érzitek: ne gondolj vele, küldd vissza, énnekem jó volt, hogy megírtam.
A Nyugat betiltása megdöbbentett. Körülbelül négy hely van még, ahol írók is szólhatnak s ez mind pusztulóban. A Híd nem győzi a deficitet, a Kelet Népe Móriczot roppantotta össze, a Magyar Életben személyi perpatvarok folynak, a Magyar Út gyógyíthatatlanul protestáns. Ha nem sikerül lapengedélyt szerezni: gondolj a Kelet Népére. Ma ugyan az az érdeme, hogy Zsiga bácsi kikísérletezheti magát benne (s kohójából olyan remekmű kerülhet ki, mint a Rózsa Sándor) de talán lehetne valami nagyobb menhelyfélét is csinálni belőle.

Ha ez a nyomás sem szorít bennünket össze: akkor igazán: rúgjuk szét magunkat, üstökösöknek a világűrbe.

Szeretettel üdvözöl

Németh László

Budapest 1941. augusztus 28.

Németh Babits-emlékezése az Elmaradt kézfogás.

Kedves Barátom, oly gyorsan küldtem el a cikket, hogy nem jöhettem rá egy emlékezeti gikszerre. Babits M-lyal nem Kosztolányiéknál, hanem Halász Gyuláéknál voltam együtt utoljára. Az csapott be, hogy Kosztolányi is ott volt, kettőjük képe s egy idegen otthon: ez maradt meg bennem. A rádió 100 könyv sorozatát beszéltük meg. A javítás, ha lehetséges még, így hangzana (hogy a sorhosszon se kelljen változtatni): „Hat éve nem találkoztunk egyszer sem."

Bocsánat az írásért. Az augusztusi szöllő ágyba szégyenített. Szeretettel köszönt:

Németh László

Cím: Illyés Gyula úrnak, író, Budapest I. Logodi u. 3. Pb. kelte: 1941. aug. 30.

Kedves Barátom,

ha a Magyar Csillagot az összefogás szellemében akarod megcsinálni: én támogatom, mint mindent, ami e nemzedék fellépése óta a kortársak teljes felsorakozását és nagykorúsítását próbálta szolgálni. Tíz évvel ezelőtt már erről álmodtam: teremtsünk egy politikai és irodalmi gyámkodásoktól független otthont, ahol egymást becsülő emberek szabadon mondhatják az életükben meggyűlt igazságot. Ami mindenikünkben ott van, amit mindenki vállalni kénytelen: az legyen a nemzet vallásává és politikájává; de tartassuk tiszteletben azt is s védjük meg a csőcseléktől, ami egyikünknek fontos. Ezt, az „irodalom önkormányzatát", várom az új Nyugattól is: persze csak úgy, ahogy egy elhasznált s a világból féllábbal kinnjáró ember szövetkezésektől, csoportosulásoktól valamit várni tud. Munkatársi segítségemnek is egy elpusztított szervezet s egy elégett tehetség szab határt. Viszonyom a magyar irodalomhoz a jóakaratú távozóé. Szeretném összehozni, a szörnyű napokra együtt látni, aminek a szétzilálásában, akaratom ellenére, tán nekem is részem volt. Kizárólag ez s nem a barátság, még kevésbé a cinkosság terelt össze emberekkel, akikkel régebben hadban álltam. Mindenkivel együtt tudok menni, aki az értékek hierarchiájáért s a társadalmi igazságért e g y ü t t küzd s úgy nemzetközi, hogy a magyarságot sem hajlandó idegen fajok nacionalizmusának kiszolgáltatni.

Tanácsot nem akarok adni. Én öt éve partjáról nézem vagy nem is nézem az irodalmi életet; te a közepén úszol. Egyre vigyázz: Nemzedékünknek van hét-nyolc elsőrangú tehetsége: rajtad kívül Erdélyi, Kodolányi, Tamási, Szabó Lőrinc, sokan idesorolják Márait, Cs. Szabót (én nem ismerem eléggé őket); van egy igen jó második vonala (Sinka, Veres, Gulyás, Erdei, Féja, Pap K., Halász): építsd ezekre a folyóiratot, akkor is ha egyikük-másikuk nem is dolgozik belé. Aztán következzenek a segédhadak, a nagyobbak veszekedéséből

élők, a literátori bajkeverők. Az hogy ki tartozik hozzád, nem a munkatársaktól függ, hanem tőled. Hogy milyen helyet tartasz fönn nekik.

Széchenyiről rég szeretnék írni; írok is talán egy kis könyvet. De október elsejére még alig adhatok belőle érdemest. Állapodjunk meg novemberben.

Leveled utolsó bekezdése elmaradhatott volna. Nem emlékszem, hogy levelemben lett volna szó, mely ezt a felvilágosítást kihívta, vagy megindokolta. Választásodat ismerem; hat éve egyszer már tudomásomra adtad. Én, Gulyás Pált kivéve, minden magyar íróval olyan viszonyban vagyok, amilyennek te kívánod a kettőnkét.

Szeretettel köszönt

Budapest 1941. szeptember 18-án

Németh László

A Széchenyi Döblingben a Magyar Csillag 1941. decemberi számában jelent meg. Illyés válasza a levélre fogalmazványban fennmaradt, szövegét az alábbiakban közöljük:

Kedves Barátom,

felfogásuk — nem is kételkedtem benne — megegyezik. Akiket felsoroltál, azokra számítok én is, nagyrészüket már meg is kértem a dolgozásra. Azt gondoltam, egy évemet az összeállásra, megindulásra szánom, egészen osváti buzgalommal: munkám eredménye lesz, ha aztán félreállhatok.

Örülök s igen fontosnak érzem, hogy a novemberi számba megírod mondandódat Széchenyiről. A lap végén néhány soros hírben feltüntetjük a következő számokra már elkészült vagy megbeszélt tanulmányokat, egy kicsit annak érzékeltetésére, hogy nem időszerű, hanem időtől független becsű tanulmányokat közlünk. Engedelmeddel ezek sorába beírtam ezt is: Németh L.: Sz.

Az első szám nem adhat teljes képet a törekvésről, ehhez legalább fél év kell. Örülnék, ha bármikor megírnád véleményedet, segítenéd az ügyet, amely annál jobban sikerül, minél kevésbbé csak egy emberé.

Levelem utolsó szakasza semmivel sem akart többet mondani annál, mint amit mondott: a munkában teljesen személytelen akarok lenni.

Aggodalommal tölt el, amit betegségedről írtál. Kérlek, vigyázz magadra; boldogan tenném, ha valamiben segítségedre lehetnék.

Szeretettel üdvözöllek.

1941. IX. 23.

Kedves Barátom, azért írok csak, hogy ne lepjen meg, ha a K. N-ben egy Széchenyi-tanulmányomat látod. Ez nem az, amelyet neked ígértem. Bevezetőféle a Sz. könyv elé; a kérdéseket teszem föl benne. A M. Cs.-nak a kidolgozott fejezetek egyikét szeretném adni; legszivesebben a döblingit. Ennek van ugyan egy kényes oldala: én nem hiszem, hogy Széchenyi őrült volt, (mondjuk: lényegesebben őrült volt mint én ebben a pillanatban). Lehettek átrándulásai az őrültségbe; de közben írt „őrült" vallomásai: legföljebb exaltáltak, de gyilkosan igazak. Ha ezt az álláspontot túl fantasztikusnak érzed, inkább a Széchenyi ifjúságát dolgozom ki (Olvasmányai, romantikusok stb.). Kérlek, értesíts, melyik kell.

Szeretettel köszönt

Németh László

Pb. kelte: 1941. okt. 1. — A Kelet Népében megjelent tanulmány: A legérdekesebb magyar, 1941. okt. 1. Illyés válaszának fogalmazványa megvan a költő hagyatékában:

K. B., teljesen rádbízom a választást; izgatóbbnak én is a szivedszerintibbet érzem, a döblingi napokat. Ha még őrült volt is: az őrültek közt épp úgy van tehetséges és tehetségtelen, sőt lángelméjű, akár a normálisak között; szinte azt a paradoxont lehetne mondani, hogy az elmebeli nagyság független az „elmeállapottól". Nagy érdeklődéssel várom írásodat; bár lapzárta 15—16-án van, küldd el, mihelyt elkészülsz vele.

Szívesen vettem volna véleményedet a lapról. „Az adat és anyag" rovatot olyannak képzeltem, hogy abban egész pontos, szinte statisztikai tömörségű társadalmi jelentések is elférnek. Foglalkoztál egyszer a pesti polgári iskolások helyzetével. Nem volna kedved arról közzétenni valamit? Ismétlem, írni szinte alig kellene, inkább csak az adatot sorakoztatni.

Szeretettel ölel: I. Gy.

Kedves Barátom, holnap délben utazom Pécsre s a Sz. Döblingben-t csak hazajövetelem után (hétfőn-kedden) tudom legépelni. A vidékiek csinálták a bajt; ott akartam a tanulmány első felét felolvasni; meg is volt; akkor sürgönyöztek, hogy a rádió közvetíti őket, de csak 15 percük van az én előadásomra. Irhattam egy új 15 perces Sz-t s ez azóta hevert, mert még két-három kelepcében vergődöm épp ezen a héten (rádió, Ady est). Remélem, az okt. 16. lapzárta csak ijesztés (más folyóiratok 25 körül zárnak) s így nem késtem még el. Szeretettel köszönt:

N. László

Keltezés a tartalomból: a pécsi előadás időpontja 1941. okt. 18.

Kedves Gyula, a megküldött „Kincsesház"-at címedre visszaküldettem. Sajnos, fontos és sürgős dolgaimmal is adós maradok; egészségi állapotom miatt a Széchenyit sem fejezhettem be: mért bántsam ezt a két szegény tanárt? Sokkal gonoszabb tanárokkal lenne okom elbánni, ha ehhez kedvem és erőm maradt volna. Regényedet köszönöm. Szivélyesen üdvözöl

Németh László

Pb. kelte: 1941. dec. 31. — A küldött regény a Kora tavasz. A tanárok: Keresztury Dezső és Ruzicska Pál, akik a Kincsesház-sorozat német és olasz kötetét szerkesztik.

1942

Kedves Gyula, ne neheztelj, hogy a Rabelais-t mégis csak lemondom. Most kezd elkapni a regényem, nem akaszthatom le magam a sodráról. Annyiféleképp nyűnek: iskola, család, testi fáradtság; azt az egy-két ép óráját a napnak — a dinnye béliből a „szívét" — nem szánhatom most másra. Legalább egy hetet elvesz, ameddig mindent összegyűjtök, beledobom magam, elmerülök benne. Az egész Rabelais-t nekem nem sokkal több lefordítani, mint nehány oldalát. Csak olyat tudok csinálni, amiben szőröstül-bőröstül benne élek. Remélem, megérted ezt a huzódozást. Ha egyszer szabad állapotban talál hasonló kérésed: akár egy hónapot is rászánok, hogy fordítsak neked.

Szeretettel köszönt: N. László

Értem már: a besugárzással a gyomornedv túltengésedet akarják (kis dózis) csökkenteni. Egy komoly betegség van: a hipokondria.

Pb. kelte: 1942. febr. 25. — Illyés A francia irodalom kincsesháza fordítói közé szerette volna Némethet megnyerni.

Kedves Gyula,
látom, hogy a Magyar Csillag elvégezte a visszafogadás szertartását. S most már, úgy illik, hogy én se hagyjam előlegnek az előleget. Hogy a munka sovány erőmet mennyire elborítja: Rabelais ürügyén megírtam már. Volna azonban egy dolog, amit meg kell úgy is csinálnom s válasz és megnyugtatás is lenne arra a rémképre rólam, amely még a dicséreteken is átdereng. Könyvnapra Püski kiadja a Kisebbségbent; ehhez én nagyobb tanulmányt készültem írni: apologiája, továbbvivése, feloldása a Kisebbségben eszméinek, (melyre ma már inkább csak emlékeznek vagy hallottak róla, de nem olvassák: innen a rémmonda). A Sorsunknak igértem meg még az őszön; de ott hálaisten most „megsértettek": tehát nem kell odaküldenem. Ha igényt tartasz rá, előreveszem; esetleg két folytatásban (8—8 oldal) közölhetnéd. Természetesen vigyázok rá (most is mint évek óta mindenben) hogy fölösleges robbanó anyag ne kerüljön belé.
Szeretettel köszönt:
Budapesten 1942. márc. 2.

Németh László

A Sőtér-cikk különösen tetszett; az első aki érti, miről van szó. Ez a Bayardlovag Örley, az a szőke fiatalember, aki a rádióban mutatkozott be ezen a néven egyszer?

A viszafogadás szertartása: a Magyar Csillag márciusi száma közölte Illés Endre és Örley István pozitív kritikáját a Cseresnyésről, valamint Sőtér elemzését Az utolsó kísérletről. A Sorsunkra a februári Veres Péter-cikk miatt neheztel, így a Fantomok ellen a Magyar Csillag áprilisi—májusi számaiban jelenik meg.

1945

Kedves Gyula,
Ella hazajött Pestről s meséli, hogy kedvesek voltatok hozzá. Gyula a fején hozta le a csomagját a Nyugatiba. Köszönöm a képviselőnek és akadémikusnak.

Az én életem ugyanúgy folyt március óta, mint az együtt töltött hetekben tavaly, ugyanazzal a skatulyával a zsebemben. A különbség, hogy most írni is tudtam néha. Ha a publikálás veszélye egészen elmúlik fölülem, talán még régi termékenységemet is visszanyerem.

Ella elmndta, milyen állást készítgetne Tóth László a számomra Kecskeméten. Amióta az új világba átpottyantam, én folyton azon vágyolgok, hogy lehetne belőlem, orvosi képesítésemmel, középiskolai tanár. Hisz úgy tudom, tanár-ínség van s a mostani éhbértől még azok is megszöknek, akik megmaradtak. Légüres térbe nyomulok tehát vágyakozásommal s nem sértem az érdekét senkinek. Az életem hátralevő részét eszerint így képzelem el: Írásaimat ezentúl magamnak írnám (ha Püski netalán megmarad: csak a pedagógiaikat, a tankönyvszerűeket tenném közre); ez visszaadná kedvemet s termékenységemet. Egy negyvenöt éves író már megengedheti magának, hogy ne közvetlen

kortársainak, hanem egy századnak írjon; halálom után eldönthetik, hogy sikerült-e. Közben eltanítgatnék valamelyik iskolában; mégsem züllenék ki egész a világból s Magyarország újjáépítésében is részt vehetnék a magam módján. Ez számomra is a legkedvezőbb lenne; a pártokat (Révai cikkére gondolok) is megnyugtathatná s az írói konkurrenciát is kielégíthetné. Hisz ami az utolsó két-három évben énvelem történt, az végre is az írói konkurrencia bűnténye.

Két nehézség van: elhelyezkedhetem-e mint tanár vagy tanító valahol; el tudom-e helyezni a munkáimat úgy, hogy meg ne semmisüljenek. Az utóbbi végett a Baumgarten-alapítványhoz fordultam; Basch a Nemzeti Múzeumban járt ki műveim számára helyet. Ennyi erővel a Zrínyi utcába is utasíthatott volna. Most valamelyik egyszerű, érdektelen ismerősömet kell kinéznem; azaz ráeresztenem palackomat az Óceánra. A másik ügyben bevárom, mit végez Tóth Laci. Fölhatalmaztam őt, hogy Révaival is közölje levelemet. Ella szerint ott fönn az alakult ki: hogy hagynak — remélni; — nos, ennek ez a legtisztább, legemberségesebb módja. Ha szóba kerülök a magasabb szférákban: ebben az értelemben beszélj rólam te is.

Ella említette, hogy neheztelsz kissé, — amiért nem írtam, sőt hálátlanságra is történt célzás. Ennek nem az az oka, hogy a nálatok töltött hónap védelmét nem méltányolom. Hisz azalatt mindnyájan el is pusztulhattunk volna! De szerencsénk minket nagyon messze sodort egymástól s közös barátaink meggyőztek róla, hogy a szerencse ilyen távolságain nem illik átkiabálni. Örülök, hogy te igényt tartasz egy-egy ilyen kiáltásra s nagy időközökben, illőn, majd hallatom is a hangomat.

Vasárnap Debrecenbe utazok; a szöllőt próbálom rendbe szedni s magántanítványokat fölhajtani. Elsejétől (amennyiben Püski megszűnik s hogy ne szűnne meg) minden jövedelem nélkül maradunk s én mint vándor-instruktor igyekszem a kenyerem megkeresni. Elláék a télre Békésen maradnak; már vettünk is ki egy elég rendes szoba-konyha lakást; csak a földes padló kezelését kell benne megtanulnunk. — Ha esetleg írsz, Gulyás Pálék címére írj (Dobozi bérház C/9). Családoddal együtt szeretettel köszönt

Németh László

Flórának külön is köszönöm szép viselkedését az ostrom alatt; neki lengyel diáklánynak kellett volna lenni!

Pb. kelte: 1945. aug. 16. Békés, Széchenyi tér 1. Cím: Illyés Gyula úrnak, író, képviselő, Budapest III., Csejtei u. 2. — Vö. Illyés levele, Kortárs, 1984. nov. 1684. — Révai cikke: Szabad Szó, 1945. máj. 18.

Kedves Gyula,

harmadik napja vagyok Vásárhelyen. Aggódom, nem volt-e kár Telekihez fordulnunk. Itt a Nemzeti Bizottság örömmel vette tudomásul letelepedésemet s természetesnek tartják, hogy tanítsak. Az iskolákban ijesztő tanárhiány, úgy hogy indokolva is van a segítségem. Biológiát (egészségtant) tanítok a VI-ban, ir. történetet a VII-ben és bölcsészetet a VIII-ban. Az év folyamán, ha lesz erőm az előadásaimat leírnom: így elkészül egy biológia tankönyv (annak az összevont tantárgynak a könyve, amelyről beszéltem); aztán egy bölcsészeti olvasókönyv (ezzel magamat is tanítom) s az irodalomtörténetből egy vázlat s az egyetemi *(1943) előadásaim (Magyar romantika). Ezeket, úgy hiszem, a Sarló is használhatja majd. Teleki fedezete jó, föltéve hogy igent mond: nem köthet belém senki. Ha nem — akkor legalább hunyjon szemet, különben szedhetem a sátorfámat.*

Egyelőre igen jól érzem itt magam. „Vezetni" kétfélekép lehet. Úgy hogy az ember valóban fölül egy párt, egy intézmény élére s onnét próbál megvalósítani valamit. Vagy pedig lesüllyed a társadalom mélyébe s egy mindennapi tevékenységi kört próbál megnemesíteni, példaszerűvé tenni. Az én természetemnek nyilván ez felel meg. Gulyás Pali biztatta a halott Móricz Zsigmondot, hogy ő a bajszával a föld alól kormányozzon bennünket. Nos, én majdnem a föld alól (persze nem a bajuszommal) szeretnék kormányozni. Mindezt gondolhatod a képviselőségről szóló passzushoz kanyarítom bevezetésül. Fölállítottam a dolog mérlegét, ha ugyan eddig le nem fujtátok (amért nemhogy nem haragudnék — de megkönnyebbülésemre lenne): Pro: A védelem nekem és egy csomó kétértelműség eloszlása a Parasztpárt körül. Contra: 1. Innen lentről, nagyobb (akármilyen furcsa) a hatósugaram. 2. Iszonyom minden karriergyanús előléptetéstől. 3. S ugyanakkor iszonyodom minden jelöltségtől. *Annyiféle jelölt voltam már az utóbbi időben, hogy jobban szeretnék valóságos exerementum lenni, mint gyémánt-jelölt. Amint látod, a contra-érvek jóval súlyosabbak, ösztönbe nyulóbbak; így hát nagyon megnyugtatnál, ha azt írhatnád, hogy ameddigre Pestre visszakerültél, már el is ejtettétek az egészet.*

Hogy értetek haza? Flóra, remélem, készül le Békésre. Szeptember vége, október lesz a legkellemesebb ott lenn. Itt is szépen ragyog és ősziesedik az idő.

Szeretettel:

Vásárhely, 1945. szept. 5-én

Németh László

Egy konkrét példa a képviselőségem ellen. Ha én mint ny. isk. orvos adom ki, Darvas miniszter-jelölt higgadtan foglalkozhat reform-tervemmel. Ha mint képviselő: az esetleges versenytársat (ó, borzalom anyja ne hagyj el) üti agyon benne.

Az igazgató helyettesem az itteni Parasztpárt elnöke. Nagyon derék fiúnak látszik. Tán jó lenne, ha föntről is megbiztatnátok bennünket, hogy szabad segítenünk egymásnak.

Az író lakcíme: Hódmezővásárhely, Bercsényi u. 19. (Kristó Nagy I. leveleivel.) — Teleki fedezetéről: Németh szept. 1-én kelt kérvényét, melyben óraadó tanári kinevezését kéri, Illyés intézi. Vö. Grezsa Ferenc: Németh László vásárhelyi korszaka, 343—344. A képviselőségről Illyés naplójában: Kortárs, 1984. dec. 1844. Az igazgatóhelyettes pártelnök Gyáni Imre.

Kedves Gyula,

bocsáss meg, hogy újra zavarlak. Tegnap utazott fel innen Pákozdy Ferenc, aki mint mondta, veled is beszélni készül. Elfelejtettem figyelmeztetni a legfontosabbra. Az itteni kollégiumban megkezdtem a tanítást, de igazolás helyett szükség volna egy írásra, hogy tagja vagyok a Magyar Író Szövetségnek. Ha Flóra végzett valamit Telekinél, azt is megírhatod te magad, a hozzám szóló levélben, néhány sorban, úgy hogy szükség esetén felmutathassam. Nagyon szeretném, ha nyugodtan taníthatnék itt; igen nagy örömet okoz nekem s talán az eredménye is meglesz.

Most hallom, hogy a Tanyai Tanulók itteni internátusát, amelyet Cseresnyésnek is csúfolnak, a Parasztpárt vette át. A gimnáziumban gondolnak rá, hogy ha nem is leszek a felügyelő tanára, de tartsam rajt a szememet, mozgassam kicsit a szellemeket. Én persze nagyon szívesen alakítom át amolyan pedagógiai kísérleti laboratóriummá, ha nincs kifogástok ellene. Most egy hónapig orosz tanfolyamot tartok benne. S még egy gyakorlati kérdés ezzel kap-

csolatban: ha máshogy nem tudom rendezni az itteni életemet, nem ebédelhetnék-e ott, azt amit a fiúk. A nyersanyagokat Ella megküldi, a főzésért pedig adok heti 4-5 szemináriumi órát (7 nyolcadikos!). Ez ugye nem korrupció? A reggelim-vacsorám megoldom hazai hidegből, de lehet hogy az ebéd is másként rendeződik: házitanítás ellenében.

Meglátogattam itt egy fiatal, nyomorék, ülőkocsiban verselő költőt (különben egész tehetséges); annál hallottam, hogy megjelenik az új versköteted. Az újságokban is bámulom termékenységed. A szorító idők, úgy látszik, jól szorítanak. A Labda című versedet fölolvasom ma a magyar órán: friss adalékul az utolsó hetven év agonizáló, „lenni vagy nem lenni" irodalmához. Darvas körül is forr a hazai szenny. Helyes volna-e velem új ingert adni neki? A helyettes igazgatónk mondja, hogy már a párttitkárokhoz is kiment jelöltségem híre. Remélem, azóta meggondoltátok. De akármit csináltok a nevemben, két kikötésem: hogy innen ne kelljen elköltöznöm s ne kelljen választási beszédet mondanom.

Szeretettel köszönt, kézcsókját küldi:

Németh László

Vásárhely, 1945. szept. 11-én

A tanügyi dolgozatom kész van; már csak a lemásolása (sajnos, gép nem igen kerül) a gondom; a hét végén küldöm, a választásokra megjelenhet.

A nyomorék költő: Vörös István.

Kedves Gyula,

körülbelül egy órája hozta meg a póstás a leveledet; azalatt megjártam a gimnáziumot, voltam a póstán sürgönyözni s most itt ülök, hogy levélben is megkérdezzem: komolyan gondolod-e. Az iskolában természetesen nagy örömöt keltett a leveled. Reflekszek nem csalnak; az igazgató, amíg olvasta, fölkacagott s a térdére ütött. A többiek is mind örültek: Gyáni, a helyettes igazgató, az itteni Parasztpárt elnöke, Mátyás, az angol—francia szakos, művelt és áhitatos olvasónk. Rajta különben nagyot könnyítenél is; vagy hét osztályban tanít franciát, három órában az előírt 4-5 helyett. Az egyetlen akadály az volna, hogy katolikus vagy; de más ref. iskolákban is tanítanak katolikus tanárok az idén, püspöki engedéllyel s téged az itteniek különben is reformátusnak tekintenek. Az igazgató még ma beszél a vezető-pappal, Márton Árpád képviselőtársaddal, (akit Móricz Zsigmond is nagyon szeretett) aki azzal jött meg Pestről, a képviselőházból, hogy csak a parasztpártiakhoz van bizalma. Itt tehát munka és szeretet vár s lakást és kosztot is szerzünk. Kristóék patikája fölött van egy nagyon rendes kis egyszobás lakás; épp ma költözöm át oda, abban egész télen át meglehetünk együtt, ha jobbat nem találunk. Van fürdőszoba, konyha is, úgyhogy családostól is lejöhetnél oda (énnekem az ő állandó lakásukban is van helyem), csak épp most a konyhából laboratóriumot csináltak, de Flóra tán meg tudná a főzést abban is oldani. De gondolom, ő úgysem hagyja ott egyelőre az állását. Bár itt is lehetne találni munkakört neki. Épp tegnap volt szó róla, hogy megcsináljuk-e vagy sem a helybeli munkásgimnáziumot. Ebben felnőtt magántanulókat készítenének el egy-két év alatt, rövidített tanmenettel, az érettségire. Érdekes munka és kísérlet! Ha lejössz: okvetlen megcsináljuk. Arra gondolok: nem helyezkedhetne el egy ilyenben Flóra is. Közben tehetségkutatással stb. foglalkozhatna az általános iskolában, elemiben. Laknod a Cseresnyésben is lehet, van ott egy tanári szoba, de az egy kicsit messze van s elég barátságtalan, elhanyagolt hely. A patiká-

nál szép terraszunk is van s ha megunjuk egymást, a laboratóriumban csak kétszer egy héten van néhány óráig munka: oda is elhúzódhatunk dolgozni. Legnagyobb kérdés a tüzelő; de nekem Kristóék s az egyház is igértek s különben is könnyen kifűthető a szoba. A reggelit, ebédet eztán én is magam kotyvasztom, szalonnázom össze (eddig azt is itt kaptam Kristóéknál, de már röstelek egy kis tanításért — érettségire készítem az 50 fele járó mamát, aki a legfinomabb asszonyok egyike — annyi mindent kell elfogadni); ebédem nekem Kristóéknál van, de esetleg kijárhatunk együtt a Cseresnyésbe. Valószínű, hogy más megoldás is akad: egy ebéd itt még ma sem probléma. Csak hát komoly-e mindez? S nem miniszternek mégy vagy nagykövetnek? Szeretettel köszönt s kézcsókját küldi:

Németh Laci

Az én képviselőségemet hagyjuk a fenébe, ha te is lemerülsz, elég lesz a te mandátumod: periszkópnak.

Keltezés: 1945. szept 8—14. Válasz Illyés szept 8-i levelére, vö. Kortárs, 1984. dec. 1844—45. — Illyés franciatanársága ügyében Vörös Mihály igazgató levelet is írt a költőnek, 1945. szept. 28-án, melyben meghívta Vásárhelyre óraadónak. Vö. Kortárs, 1975. nov. 1811.

Kedves Gyula, nagyon köszönöm a gyors intézkedést; dehogy is volt balkezes dolog: nagyon jó lesz egy kis föntről jött szankcionálás. Sarló-igazolványtok már is megmentett a munkától; behívtak s arra — az egész évre fölmentettek. Az Írószövetség tagsága az itteni igazoltatástól is megszabadíthat; ha nem terhes: harcold ki s küldd le. Az újságbeli harcokat (Zsolt cikkét is) figyelem s veszedelmesebbnek érzem, mint amin idáig átmentünk. Kovács csakugyan bátran viselkedik. Szerény ellenértékéül annak, amit nyilvánosan szenvedtek, tedd el azt a sok bizalmatlan föltevést, amellyel én kisértem politikai szereplésteket s amelyet most sorra megcáfoltok. Francia tanárra itt épp szükség lenne; de én nem akarlak magammal rántani, le — ahogy te se ránts engemet föl. Még Telekiék se osszanak be a státusba, mert akkor oda a nyugdíjam s 20 órát kell tanítanom. Inkább utaljanak ki valami tiszt.díjat.

Szeretettel köszönt

Németh László

Vásárhelyen különben jól lehet élni s lakást is tudnék.

Pb. kelte: 1945. szept. 14. — A sajtóvita akörül zajlik, hogy a Képes Figyelő 22. számában Illyés neve alatt egy hamisított antiszemita nyilatkozatot adtak ki. A tanári státusba sorolás azért probléma, mert Teleki egy ideig arra gondolt, hogy Némethet rendes tanárrá nevezi ki.

Kedves Gyula,

Püski Sándor váratlan betoppant s minthogy A tanügy rendezését nagy nehezen lekörmöltem, küldöm is vele, hátha sürgős. Van vagy húsz oldalnyi jegyzet hozzá (a számokkal jelölt helyekre); ezeket póstán adom fel holnap. Jónak látom az anyag egy részét hátra, jegyzetbe vetni, hogy politikusok gyorsabban átfuthassák.

Teleki végzésére s az Írószövetség-beli fölvételre nagy szükségem lenne; különben itt kell igazoltatnom magam. Esetleg a te leveled is elég mostan, hogy felvettek.

Szeretettel:

Németh László

Keltezés a tartalomból: 1945. szept. 14. után.

Kedves Gyula,

nagyon köszönöm, hogy hazajöveteled után oly gyorsan intézkedtél. Az Igazolványnak nagyon megörültem. Pont ilyenre volt szükségem, hogy a vidéki hatóságok mint munkakerülőt ne kezeljenek. Aztán kibontom a másik írást: három kötet könyv, havi ötezer, már póstára is adtuk. Ettől megrémültem. Még szerencse, hogy mint apósomtól tudom, Békésre a pósta nem vesz fel pénzküldeményt.

Hát én könyvírásra aztán igazán nem vállalkozhatok. A Püski szerződése ugyan megengedi, hogy évente egy-egy könyvet más kiadónál adjak ki, a lehetőség megvolna tehát, de a hajlam nincsen. 1. Én nem affektálásból mondom, hogy író nem akarok többé lenni; száz oka van, hogy tavalyi sőt tavalyelőtti elhatározásomon megálljak s írói pályámat ne vigyem túl az 1945-ös vízválasztón. A legfontosabb (a kétségtelen sérelmeken kívül), hogy begubózott, ember-iszonyos ember lettem, 6 hónap alatt (két állásnéző utamon kívül) jóformán a házból sem mentem ki — s ezután, csak fészkelődjem el valahol, még ennyit sem megyek ki; itéld meg magad: lehet-e ilyen ember író, úgy ahogy én voltam. Ha írok valamit, a régi befejezetlen munkáimat hozom tető alá, egy-egy elveszett színdarabot, regényt írok meg újra, ez is elszórakoztat, ha ugyan szórakozás lesz, néhány esztendeig. 2. Még ha volna is kedvem írni, nem hagyhatom cserben Püski Sándort. Én annyit szenvedtem a hűtlenségtől, hogy öreg fejjel nem követhetem el. Tudod, milyen derékul viselkedett ő márciusban: azóta is ő próbál tartani el bennünket (épp most emelte föl a havi díjunkat 3 ezerről 8-ra); nem bánthatom meg a ragaszkodását, amelyre nekem, s szívósságát, amelyre hitem szerint az országnak szüksége lesz még. Őneki van egy hibája, ami sok embernek: a feleség, de azontúl csak jót mondhatok róla (összehasonlításul ott volt a Turul és Arany Bálint!). Egész más, ha egyszer ő oldana fel. Akkor az olyasféle régibb műveimmel, mint az Iszony, a Magam helyett, a Gyász vagy az Emberi Színjáték (amely szinte utolsó példányig elégett) nem is mehetnék máshová, mint hozzátok. Ezt a szerződést azonban természetesen nem fogadhatom el — egy ily kétes eshetőségre gondolva.

A hibát én követtem el: nem gondoltam meg, mit kérek. Nekem igazolvány kellett arról, hogy dolgozok. T.kép nem is a Sarlóra, inkább a Pártra gondoltam. De ti ezt nem adhatjátok ki, csak ha alkalmaztok. Az alkalmazottaknak azonban megvan a minimális jövedelmük. Mivel szolgálhatom meg én ezt mással, mint írással, amit pedig nem csinálok. Két út volna rá, hogy a kecske is jóllakjék, a káposzta is megmaradjon. 1. Maradjak én meg alkalzamottnak, de ne fizessetek (legfölebb az előírt illetményt az OTI-ba; azt valahogy majd lelektorálom). Ha ez csalás: 2. szorítsátok le a lehető legalacsonyabbra a tiszteletdíjat s adjatok más munkát, nem írást. Vállalok magyar lektorálást (bár egyelőre a leküldés bajos); orosz, román, szerb könyvek fordítását s lektorálását (bár eleinte egy kicsit lassú szállító leszek); természetesen nyugat-európait is, ha fontosnak tartjátok; „emlékiratok" szerkesztését minden olyan kérdésben, amelyben szükségetek lehet a véleményemre.

Olvastam, hogy megalakítottátok a magyar—román társaságot. Bizonyosan alakul hamarosan jugoszláv is s megkezdítek egymás irodalmának az ismertetését; minthogy a másik irodalmat értő magyarok megint a határon túl ragadtak, tán szükségetek lehet prózai fordításoknál az én fél tudásomra is. Én mindezt mint „közmunkát" vállalom; név nélkül vagy egy állandó álnéven. (Jójárt László! Gyermekkori emlék ez a „Jójárt" név. Nem tudod, kik voltak? Nem valami bérlő vagy gazdatiszt vagy mi. Most folyton itt van az

eszemben.) 3. Tán egyesíteni is lehetne a két megoldást. A bevallott fizetés: keret, amelyet én, ha tudtok dolgot adni, leszolgálhatok, de mindig csak annyit veszek fel, amennyiért megdolgoztam. Így a „csalás" csekélyebb s az én önérzetem is meg van mentve.

Az egyetemi tanárság? Hát persze: ez volt az a világi csábítás, amelyért egyetlen-egyszer én is kérésre emeltem a két ujjamat. Az ejtett meg, hogy mindig ezt az állást tartottam a leggyönyörűbbnek; az én szememben ez a foglalkozás volt a foglalkozások királynéja. Az ember egyszerre: tanul, alkot és tanít. Harminc éves koromban ezért iratkoztam be a bölcsészetre. S negyvenkét éves koromban: ezért zavartak el a debreceni egyetem alól, országos hatóban, mint valami tolakvó tudatlant. Hát én erről többet tudni sem akarok. Jól tudom, hogy nem sokról mondok le — hisz az egyetemi világban azok, akik 43-ban megszégyenítettek, ma még nagyobb urak; más mint megalázott elsündörgés úgy sem lenne a dologból. A katedrák különben is be vannak töltve, a pesti Benedek Marcellé, a debreceni Juhász Gézáé, a szegedi Sík Sándoré, ők ezt nagyjából meg is érdemlik; olyan tanszéket meg, amihez nincs elég készültségem (világirodalom, keleteurópai összehasonlító ir.történet stb.) úgy sem vállalhatnék. Maradjon meg hát utópiának, mint annyi más. Bizonyos embereknek az a sorsuk, hogy jelezzék — mi n e m kellett annak a kornak, melyben éltek. Én pompás példány leszek ebből a szempontból a múlt halászainak. Írtam azokat a darabokat, amelyek biztosan buktak; azokat a regényeket, amelyeket a legunalmasabbaknak minősítettek; azokat a társadalmi álmokat, amelyeket nem értettek stb. Egyszer tán, régi munkáim közt, kiadom annak a szemeszternek az anyagát, menetét, amelyre (Karácsony határozott felszólítására) k é s z ü l t e m. Ebből tán azt is leolvashatja majd a kedves kutató, milyen volt az az egyetemi tanár, aki ebben a korszakban nem kaphatott tanszéket.

A nevelésügyi tervezetet (ha úgy tetszik, mint 1. sz. emlékiratot) holnap vagy holnapután póstára adom. De ez a levél most sürgős (mert ha megegyezhetünk, lemondom a debreceni könyvtárosságot; azok úgyis nagyon debrecenien hallgatnak) s én elég fáradt vagyok: hatodik napja mindennap fölmegy 38,7—39,1-ig a lázam (valami tifuszféle). A leveled tán jó is volt, hogy felrázott kissé, mert én magamat is meglepő gyönyörűséggel csúsztatom beljebb és beljebb a betegségbe. Máskor a negyedik napon már egy új életprogramot perzselt ki belőlem a láz s az ötödikre meggyógyultam.

Leutazásodnak, ha lehetséges, örülünk. Addig is [olvashatatlan szavak].

Németh László

Pb. kelte: 1945. szept. 23. — Az igazolvány az Írószövetség tagságára vonatkozott, a szerződést pedig a parasztpárti Sarló kiadó küldte.

Kedves Gyula, igéretem szerint küldöm a nevelésügyi vázlatot. Betegségem miatt nem másolhatom le, nem bővíthetem ki; majd inkább csak itt fűzök hozzá néhány megjegyzést. Eredetileg is csak a te számodra készítettem, aki a télen át eléggé megismerhetted gondolkozásomat; úgyhogy egy zárójelbe tett szó is felidézi az egész gondolatláncot. Olyasmi mint a húsz éves francia matematikus, Galois, levele párbaja előtt a magasabb egyenletekről; őt lelőtték, de barátja a levélből is kiokoskodott mindent s egy levél egy tudósnak elég volt oeuvreül. Nálam nem kell félni, pillanatnyilag hogy meglőnek (a betegségem is múlóban van már); de belelőhetnek a magyar iskolaügybe, ha

nem vagytok eléggé résen s nem vagytok kellőkép fölszerelve. Azért nézd el a pongyolaságot s használd, amennyiben használhatók, a gondolatokat. Én meg vagyok győződve, hogy ezen a törvényen s a végrehajtáson múlik, hogy a magyarság gyarmati nép marad vagy sem. Magyarország húsz-harminc évig egy kémcső lesz: vegyi reakció folyik a közt amit fölülről ráöntöttek s ami alulról kétségkívül fölszabadult. A nevelés intenzitásán múlik — melyik közömbösíti túl a másikat. Ez nemcsak tanügyi reform, ez bennszülött-forradalom.

Megjegyzéseim az egyes pontokhoz: Az iskolareform célja... A „nivellálódás", úgy látszik egyike azoknak a civilizatorikus jelenségeknek, melyek korunkban engem a világegyetem hőhalálára emlékeztetnek. Kétségtelen előnye, hogy lehetővé teszi a valódi demokráciát (nem a demokratikus képmutatást); ezt kell kihasználni benne s a hátrányait csökkenteni. Az első veszély, hogy a nivellálódás alacsony fokon: az újságolvasás és a szeszivás szintjén következik be. Erre láttunk ijesztő példákat! Tehát sok embert kell, minél magasabb iskolában olyan műveltséggel elltáni, amelyet az élet nem közömbösít azonnal. Ez majdnemhogy matematika-fizikai feladat. Az iskolafajták-hoz. Főként az ipari és mezőgazdasági oktatás dolgát kell még megvilágítanom. Budapesten tanoncot négy polgári nélkül már nemigen vesznek föl. Négy osztály után jön a négy év tanoncképzés. Itt a keret t.képpen megvan már az érettségi színvonalig. Csak a polgárit, a műhelymunkát s a tanoncképzést kellene okosan összevonni. Vagyis 12. [éves] korig járna a közös elemibe, az ipari középiskola első két évében iskolai műhelyekben vagy gyárakban még éppen csak kóstolót, tájékozódást kapna az ipari ágakból, 14 éves korban szakmát választana s fölváltva lenne műhelyben s iskolában. A műhelyek pedagógiai szempontból ellenőrzendők: Inast lassan csak nevelő-értékű mester, értékes műhely tarthatna. Így a mestereket is sarkalhatnák. Az elért színvonal eleinte alig lenne jobb a mainál, de Pesten s a többi ipari városokban egy-két évtized alatt föltétlenül el lehetne érni az érettségi színvonalat. Vagyis egy-két „buták iparától" (pl. timárok) eltekintve: az egész ipari oktatásnak értelmiségi színt kéne nyernie. A mezőgazdaságban sokkal messzebb vagyunk ettől; a kötelező mezőgazda képzés azonkívül sokak szemében utópisztikusnak vagy erőszakosnak tűnhet fel. Pedig ezen múlik a magyarság sorsa a köv. 50 évben. Ha csak ő marad le ebben az országban! Be kell vetni a gondolatot, hogy a gazdálkodás is ipar, a föld is műhely, iparigazolványt csak az kaphat, aki érti az ipart. Vagyis mondjuk az 1930 évnél fiatalabb születésűek 5 holdnál nagyobb földet csak akkor örökölhetnek, ha mezőgazdasági középiskolát végeztek. A teher nem olyan szörnyű, mint első pillanatra látszik. Magyarország mezőgazdasági lakossága (sajnos, statisztikák nélkül vagyok): 5 millió körül lehet. Ennek 12—18 év közé eső fiú gyereke, lehet mondjuk 200.000; ebből vagy mert még mindig nincs földje, vagy más pályára megy, vagy annyira tehetségtelen: 60—80.000. Néhány ezren ma is járnak már mezőgazdasági középiskolát. S ezek a tanulók nemcsak tanulók, de olcsó munkaerők is. A régi nagybirtokok megmaradt majorjai, kastélyai nekik épültek iskolául stb. Ha milliós hadsereg számára tudtunk évek alatt kádereket fölállítani, fölállíthatunk az ő számukra is. Hisz úgyis csak hat év alatt kell és lehet fölállítani őket. A magyarok átképzése kertészekké ezen múlik. A középfokú iskolák tananyaga. Most gépelek Püskinek egy Lányaim tanulmányt, amit még márciusban írtam: Gyermekeink diáktársaként. Ezt tán el tudom juttatni hamarosan hozzád: a pszichológiai tapasztalatot az itteni el-

vekhez. Minthogy tankönyveket is tervezgetnek ott fönn, egy-két dologra mégis fölhívom a figyelmedet. Tárgy-összevonás nélkül a középiskola őrült zagyvalék marad; pláne most, amikor mezőgazdasági és ipari ismereteket is akarunk „értelmiségi" iskolában is tanítani. Öt-hat elméleti tárgynál nem szabad többet meghagyni. Voltakép azok a nélkülözhetetlenek, amelyek szerint orosz szótárunkat készítve, ostrom alatt a világot is rendeztük: 1. Fizika-vegyi világ. 2. Élet. 3. Társadalom (történet). Ehhez járulhat a nyelv és a matematika. Az előkészítőben tanult földrajzot a történet során ismételnék át (a civilizáció elterjedésének a földrajza, a jelenkor pol. földrajzáig). A „magyar": a nyelvi és a történeti anyag közt oszlana fel stb. A tanítás célja: olvasóvá, könyvtár-járó emberré nevelni a fiút, aki mindig tudja, milyen kérdéshez hol keresse a könyvet s meg is keresi. A tankönyv ízelítő: az iskola könyvtárából; az meg a világ könyvesházaiból. Egy történetkönyv például: ötven oldalon az évi anyag veleje; aztán egy antológia a legjellemzőbb történetírói, ir.művészettört. stb. emlékekből. 50 oldalon beszélhetne a tankönyvíró, 300-on a remekírók. A biológiánál, fizikánál ugyanígy. Nagy áttekintés. Aztán felfedezések története, föltalálók vallomása, gazdasági kimutatások stb., szóval: olvasókönyv. Több áttekintés, több emberi és tudományos részlet és kevesebb (amúgyis megtanulhatatlan) anyag. Amit a csoport oktatásáról mondok, ma aligha fogadják el s megvalósíthatatlannak is hiszik. Pedig nem az. Az iskola lenne az az erős keret, ami ma az osztály (esetleg alsó, felső tagozat) s azon belül alakulnának s bomlanának fel a csoportok. Csak fokozatosan lehet bevezetni. Egyelőre mint a ma is folyó (pl. nyelvi) csoportoktatás (kezdők-haladók) továbbfejlesztését. A „szenvedélyes" oktatás: csak neked szól; ezért ma még bolondnak tartanának. A tanulás mellékvágányai. Felnőtt embereket rendkívül boldoggá tesz, ha utólag vizsgákat raknak le. Őket már mint a világban élő embereket nyomja, hogy nem tanultak s lelki terheket, gátlásokat dobnak le egy vizsgával magukról; aztán meg az erejüket is megmutatták. Nos, bátorítsuk őket — s legyünk elnéző vizsgáztatók. Mindenki azt hiszi, amíg dolgozik, hogy csak ő —; a végén derül ki, hogy az egész felnőtt nemzetet beugrattuk.

Még egyet, ami kimaradt: Magdáék kollégiuma 16 kat. hold földet művelt meg az idén. Eleinte nem tetszett senkinek a robot; aztán a lányoknak-fiúknak tetszett; most hogy jövőre nem lesz: a szülőknek is. A hiba, hogy 7 km-re jelölték ki a földet (14 oda-vissza), mezőgazdasági munkához nem sokat értő tanárok vezették; csak a legáltalánosabb munkát tanulták meg; mégis jó volt, bár jártam volna én is „robotra" diákkoromban. Magyar iskolának nem szabad föld nélkül maradnia, amint egy kis műhely nélkül sem. Az internátusi iskolákat meg épp kisebb földbirtokokon kellene elhelyezni. (Ez is egy részlet: külön iskolába járatni a bejáró tanulókat, akik városi szüleik házától járnak s külön iskolába: az internátusra szoruló falusi, vidéki gyerekeket.

No de véget vetek — ha kell, erőszakkal is — ennek a tervhalmozásnak. Hadd fűzök inkább (minthogy ez az oldal beírva nem teszi vastagabbá a paksamétámat, mint beíratlan) a tegnapelőtti levelemhez nehány sort. Remélem, nem veszitek visszautasításnak, amit írtam. Én őszintén örülök annak, hogy ti azt a szerződést leküldettétek nekem; elsősorban Magyarországért; aztán értetek s értem. Az öröm rögtön meg is gyógyított; tapasztalataimat azonban hiba lenne, ha emlékezetemből kitörülné. Mo.-nak nagy szerencséje, hogy olyan poglavnikokat kapott: mint Révai, Rákosi. (Örömmel olvasom a beszédeiket: látszik, hogy nem Mo.-n tanultak politizálni.) De Mo.-n vannak Szekfűék,

szocdemek stb.: ezeket kár vadítani — újabb munkákkal, amelyeket arcátlanság is lenne a történtek után megírnom. Én megelégszem: ha azt amit húsz év alatt írtam, megvéditek s Püski (minthogy csaknem teljesen megsemmisültek) újra kinyomatja. Abban amit róla írtam, persze volt egy adag túlzás; (túlságosan szeretek hálás lenni s erre túlságosan ritkán van tiszta alkalom) de húsz %-ban azért igaz s ez már nagyon nagy nemes arány hazánkban. Szeretettel: N. Laci.

Ui. Tegnap este már nem tudtuk föladni a levelet; s ma reggel, újra eltűnődvén rajt, hogy föladjam-e ezt a káotikus csomót, nem tudom megállni, hogy néhány pontot, intést még hozzá ne biggyesszek.

1. Tanárok. A tanárfogalmat nem szabad bemereviteni. Tanár nemcsak az lehet, aki elvégezte a bölcsészetet s pedagógiai képesítést nyert. Tanár mindenki lehet, aki valamihez igazán ért s bebizonyította, hogy tanítani is tudja: tehát gazdatisztek, mérnökök, orvosok, művészek, borbélyok stb. Szakiskolákban eddig is voltak ilyen tanárok. Nem kell félni tőlük! Aki féllábával kinn van az életben, érdekesebb lesz a katedrán (ahol esetleg csak heti 5—6 órát tart), mint egy iskola-rab professzor, aki lassan már ki se lát belőle. Mi fővárosi iskolaorvosok például általában kitűnő tanárok voltunk; jobban fölkeltettük a gyerekek kíváncsiságát a biológia kérdései iránt, mint a természet—földrajz szakosok. Érdekes lenne kipróbálni: hogy válnának be a fizika—vegytan tanításában pedagógus hajlamú mérnökök? A mezőgazd. középiskolákban a szakoktatásban művelt gazdáknak kellene segíteniük (ha vannak ilyenek!).

2. Egyetemi oktatás. Erről nem is írtam. Sokkal műhelyszerűbbnek kellene lennie. Pl. a fiatal orvos is csak egy magasabb fajta inas, akinek meg kell tanulnia ápolnia, laborat.-munkát végeznie, kötöznie, altatnia, mint a borbélyinasnak szappanozni stb. Az orvosképzést kezdettől az összes kórházak közt kellene szétosztani, ahol pedagóg megbízottak irányítanák, ellenőriznék a fiúkat, akik onnét csak egy-egy 8 hetes szemeszterre mennének be a központi egyetemre, a professzorok előadásait meghallgatni, a klinikai eseteket, eszközöket stb megismerni. Ugyanígy a mérnökin, gazdaságin.

3. Az iskolák átalakításánál senkit sem fokozunk le. A polg. isk-ból ne csináljunk felső elemiket, hanem ipari és mezőgazd. középiskolákat; az elemikből előkészítőt, alsóf. mezőgazd. iskolát. De a mai komoly ipari és mezőgazd. középiskolákat se keverjük össze a polgárikból átalakulókkal, maradjanak ők külön s szolgáljanak mintául, hova kell fölérniük ezeknek, vagyis: a jót körülbástyázni, óvni a „nivellálódástól"; a rosszat fölfele sarkalni, csábítani.

Még sok mindent kéne a lelketekre kötnöm, ha egyszer már beszélni kezdtem. De hát nem tudom egyetértetek-e az egész tervezet géniuszával, mert hiszen kétségtelen, hogy ebben is a Minőség forradalmának a tervező mámora s a Kisebbségben szorongása a hajtóerő. Ha van még egy jó hónapi, két hónapi idő s ti a magatokévá tudnátok tenni egy ilyenféle tervezetet (anélkül, hogy a nevem szerepelne): kidolgoznám részletesen, bővebb indoklással is, úgy 50—100 gépelt oldalon. Ehhez persze ismernem kellene az 1944 iskolastatust s meg kellene szereznem egy 1938-as okt. évkönyvet, Csonka-Magyarország adataival. Azt hiszem, ettől most már elkéstünk; bár épp ennél a kérdésnél nektek író-politikusoknak igazán jogotok lenne a döntő szót követelnetek. Hallottam olyasmit, hogy Teleki helyére neked kell kerülnöd. Ennek a törvénynek a megalkotására, végrehajtására a kultuszmi-

niszterséget kézbekerítened valóban nem volna utolsó dolog! Fölérne egy Dózsa-forradalommal.

No de most már igazán elég. Üdv:

Németh Laci

Keltezés a tartalomból: 1945. szept. 23. után. Mellékletként A tanügy rendezése ceruzás vázlatával.

Kedves Gyula,

először is a verseidet köszönöm meg: a dedikálatlan füzetet odaadtam hirtelenében házigazdáimnak; később gondoltam meg, hogy a kollégiumnak kellett volna. Én természetesen elsősorban a közös emlékeket keresem bennük: a Szárszó felé húzódó bukovinaiakat, a Csejtei-utcában szinte guggolva, csecsemőként fogott puskával előre bátortalankodó öreg katonát, a felrobbant hidakat. Aztán mint tanár nézem: mit olvashatnék föl belőlük, csütörtökön, a szemináriumi órán a fiúknak. S csak a végén mozdul meg a kritikus, az irodalomtörténész: íme, az utolsó év egyetlen nagy lírai emléke. Én novellákat láttam mindenütt magunk körül (s sajnálom, hogy nincs Móricz Zs., aki megírja őket, mert én ugyan meg nem írom egyiket sem) — te verseket s le is lőtted, szépen szívbetalálva minden madarat, a borzalmak magyar école sentimentale-jaként. Lehet, hogy leírom magamnak, amit fölidéztek bennem: akkor majd megküldöm vagy inkább: megmutatom. Az ajánlást külön is köszönöm. Gondoltam én azt, hogy Budapest nem ereszt le, pedig lakást is vettünk már ki. Ha sürgönyözöl: még tartják egynehány napig. Itt azt mondják: vasárnap Szegeden leszel. Nem nézhetsz meg minket? Egy kis kerülő az egész s látod: mibe jönnél vagy legalább azt, hogy én miben vagyok. Egy darab fám, még petróleumlámpám sincsen (a villany cserben hagyott már több mint egy hete), fehérneműmet szégyelnem kell a növendékeim előtt, a nadrágom térde átkopott, a fizetésem 4000 P, mégis rég voltam ilyen boldog, mint itt. A magam törvénye szerint élek s az órák, a készülés rájuk, a hosszú tűnődések hajnal felé az ágyban (mint a Csejtei-utcai házmester lakásban): elfelejtetik velem a biztosan-érő, második katasztrófát, melyből ki tudja mit menthetünk meg. Neked is új költői teret nyitna ez a vidéki tértelenség; de nem csábítlak. Legfölebb egyet kérek. Olvasom a nagykövetei kinevezéseket; Páris még nem kapta meg a magáét. Az sokkal végzetesebb futás lenne, mint lebújni ide (A magyar irodalmi élet végleg összeomlana) —, persze sokkal ragyogóbb is.

A minisztériumon nem csodálkozom. Ha egy rohammal nem sikerült Telekiből a beleegyezést kiszedni; most már nem is sikerül; ott ülnek Szekfű emberei. Pedig ez az óraadó tanárság nagy ajándék lett volna. A Parasztpárttól ma is ezt kérem, nem a képviselőséget, amelyet különben nyilván meggondoltak; hisz rajtad kívül, az egész pártból, énvelem senki szóba sem ereszkedett még. A Sarlónak is hiába írogatok: nem válaszolnak s a korrektúrát sem küldik; az egész elavul, mire megjelenik.

Melléklek néhány sort Révaihoz. Már rég meg illett volna írni; de a címét sem tudom s nem is akaródzott „dörgölőzni". Most a kisgazdapárti győzelem után: tán nem látszik másnak, mint az illendőség megkésett reflekszének. Légy szíves, írj címet rá s küldd el neki. Ha helytelennek érzed, tépd el.

Flóránnak kézcsók; téged szeretettel köszönt:
Békés-Hódmezővásárhely 45. okt. 14-én

Németh László

Illyés Egy év c. kötetéről. Révai az Új szellemi front tavaszi vitájában Németh mellett szólt, föltehetően ezt akarja az író megköszönni.

Kedves Gyula,

felénk nem jár a vonat; a Tanügy korrektúrája tegnap, a te 24-i leveled ma, nov. 6-án érkezett meg. Sietlek megnyugtatni, hogy lemaradásom a listáról nem hogy nem bántott, de nagy megnyugvást okozott. Ha nem lettem volna meggyőződve, hogy ez lesz a vége: sokkal jobban kapálóztam volna ellene. De én láttam, hogy mindaz, amit a párt értem tesz, a te tetted, a többiek még csak egy levelezőlapra sem méltattak (nehogy most kipréselj belőlük egyet) s nem akartam elrontani a kedvedet. Így megvan az az elégtételem, hogy nem voltam játékrontó s az még nagyobb, hogy nem lettem képviselő. Egész más ez, mint a debreceni tanárság! Ott valóban olyanra ugrattak be, amire tagadhatatlanul vágyakoztam s azok bántak el velem a legocsmányabbul, akik beugrattak. Ez egészen más dolog. Itt olyasmire nem jelöltetek, amitől irtózom s a nevem épp azzal kímélődött, hogy nem lett kinyomtatva.

Más a te miniszterséged. Itt úgy tudják, ha te nem: Kéthly Anna. Iparkodom elválasztani a magam érdekét s érzéseit ítéletemtől (bár ahogy nekem, úgy még igen sokaknak húzhat a jogos érdekük tehozzád); hisz nyilvánvaló, hogy ha te leszel miniszter, akkor engem tán még ki is neveznek, sőt horribile dictu, a munkámért fizetést is kapok; míg ha Kéthly mögött a Népszava, a szociáldemokrácia bezúdul, akkor én mehetek egy minisztériummal odébb kopogtatni. De félretéve önzésemet, mint ex-patrióta is meggondolandónak tartom: ilyen lehetőséget olyanoknak engedni át, akik azt biztosan nem tudják kihasználni. Eötvös óta te vagy az első író, akinek miniszterséget kínáltak fel. Ez nem csak kitüntetés; ez a jövő előtt: felelősség is. A nagykövetség eltávolítás lett volna; itt a te meghátrálásod számíthat egykor — szökésnek vagy legalább könnyelműségnek. Gondold meg; én amennyire innen és névtelenül lehet, mindenben segítségedre leszek.

A Magyar Csillag feleleventését, úgy ahogy írod, okos dolognak tartom. Széthasításunkról álnevek alá: eszembe jut az én tavaszi tervem. Folyóiratot akartam indítani (sőt bizonyos fokig indítottam is) kéziratban persze s annak minden cikkét, beszámolóját, regényét, drámáját stb. én magam írtam volna, más-más álnév alatt, más-más egyéniség maszkjában; úgy hogy fokozatosan legalább tíz-tizenöt íróra szakadtam volna szét. A folyóiraton át azonban nem Magyarországba, hanem egy másik virtuális országba nyílt volna bepillantás, a tanulmányok annak az iskoláiról, költőiről, festőiről, szövetkezeti életéről stb. szóltak volna; drámáit annak a színházaiban mutatták volna be; politikusai annak sorsán töprengtek volna. Érted: mért s mit akartam vele. Most meglep, hogy te is hasonló dologra gondolsz; ha nem is nyargalsz neki ennyire. Utópiának. Abban én nagyon is „benne vagyok", hogy álnevek alatt merüljek föl a nemlétből s ha csakugyan megcsinálod így a Csillagot, három-négy írót (egy filozófust, egy drámaírót, egy pedagógust, egy tanulmányírót) s havi másfél ívet „kötelező erővel" szállítok. Legfölebb könyvben segíts ki (bírálatok, idegen munkák) mert itt bizony nehéz valamihez hozzájutni. No és fényt, több fényt: Napi két órát tanítok s utána sötétben kell ülnöm (3 l. petróleumom van egész télre); ma kivételes fény bacchanáliában írom ezt a levelet: az orvosoknak valami ünnepük van s egy-két napra föltámasztották a villanyüzemet.

Flórának meleg üdvözlet; téged szeretettel köszönt H.-Vvásárhely, 1945. nov. 6-án

Németh László

Kedves Gyula,
most jött meg a minisztériumból az engedély. Csak a magyar ir. történet tanítását engedi meg, „kivételesen". Statusbeli beosztásról szó sincs; sem a történetről sőt az I—VI. magyarról sem. Ez heti 4 óránál alig jelent többet egy iskolában; hisz nem valószínű, hogy a magyartanárok mind a két ir.-tört-i osztályt odaadják. Az egészségtannal együtt 8 óra legfölebb: óraadói fizetéssel sosem lesz kenyérkereset. De hát több a semminél. Mégis van valami alapja most már 45 éves koromban az ingyen munkámnak.

Arra gondoltam, sürgönyzök neked, hogy a Csillagot vállalom s tömöm, de meglehetős bohém állapotban vagyok. Az egyház még az októberi fizetésem sem adta ki; én pedig minden más jövedelmemről Ella javára mondtam le. Reformátusék ebben is hívek magukhoz; az óraadókat 1/10-re devalválódott pénzzel fizetik; s még a nyugtát is alá kell írni. Így az igazság az: hogy nem tudom egy sürgöny árát kifizetni. Pedig még egy kefe és egy kulcs árával is tartozom, ami kb. egyharmada a fizetésemnek. Horváth Elek valami 50 ezer pengőről írt. De olyan biztos vagyok benne, hogy nem fog vagy csak teljesen devalváltan ideérni, hogy nem is számítok rá. Örülök is neki; nincs jogom visszautasítani (a családom helyzete miatt), viszont semmi kedvem elfogadni...

Pb. kelte: 1945. nov. 8. — Az óraadói megbízást a miniszter helyett Bereczky államtitkár 1945. okt. 8-án adta ki.

Kedves Gyula,
tegnapelőtt írtam, tegnap sürgönyöztem, ma írok. A nagy mozgolódás oka: megjött tegnap reggel a Sarló százezre; elküldhettem a sürgönyt, amelyre tegnapelőtt még nem volt pénzem. S akármilyen nagy aszkéta vagyok — az az öröm, hogy Elláéknak rögtön tovább sürgönyözhettem nyolcvanezret s aztán Magdának is tudok a többin karácsonyra, ha idejön, fát szerezni: a fantáziámat is megmozgatta kissé. Most megint annyi időm van éjjel (este nyolctól reggel hétig) a sötétben tervezni, mint tavaly tinálatok: ma éjjel is gondolkoztam, pihent ésszel kettőtől hétig; — ezért megy a második levél.

A lapba készen van egy csomó cikk, tanulmány-tervem, Sámson című tavasszal írt drámámból is odaadhatnék egy felvonást; ha sürgönyzöl, hogy indul a Csillag, erőt veszek magamon s a nyolc-kilenc fokos szobában (melyet ebben a percben szellőztetéssel fűtök) hozzálátok a másoláshoz, leíráshoz. De ha egész komolyan bele akarok a munkába feküdni; mégis csak föl kellene — tavasztól vagy legkésőbb ősztől — Pestre költözködnöm. Ott beveszem magam valamelyik könyvtárba s mint bennlakó — olvasom az államét, ha a magamé el is égett. A vásárhelyi gimnáziumot azonban pótolnom kell valahogyan (tanítás nélkül már nehéz ellennem), vagy a kálvinistáknál kopogtatok ott is, bár azoknak a smucigsága és komiszsága kiáltó bizonyság arra, hogy ők a magyar vallás; vagy a fővárosnál igyekszem elhelyezkedni, de úgy hogy iskolaorvosságon kívül magyart, filozófiát is taníthassak. Amiért írok, egy harmadik terv. Nem gondolt-e arra a parasztpárt, hogy munkás gimnáziumot (dolgozók iskoláját) nyisson az érettségit magánúton elvégző munkásoknak? Szegeden, úgy tudom, a kommunista párt tart fenn ilyet; Vá-

sárhelyen a kollégium nyitja meg, mihely a minisztériumi jóváhagyás meglesz. Ez legszebb módja a korteskedésnek: odaszoktat a párthoz egy csomó törekvő embert; igazi „meggyökeresedés". Az itteninek a tervét én készítettem el s azt hiszem: elég gyakorlati; ha érdekel, megküldöm — de le kéne másolni. Annak a vezetését valami pedagógusra kell bízni (én különben se vagyok alkalmas semmiféle hatalommal egybekötött tevékenységre) de mint sugalmazó és főként oktató szívesen kísérleteznék benne. A gimnáziumi állás s ez, az irodalmiakkal, valami minimális jövedelmet is biztosítana talán az enyimeknek s közben a Csillagban is segíthetnék neked; ha mást nem korrigálni. Főként, ha mégis csak elfogadod a miniszterséget, ami a Csillag megindításával semmiképpen sem összeférhetetlen.

Gondolkoztam az én utópista folyóiratomon is (bepillantás egy folyóiraton át egy különb „virtuális" M.o-ba); mit valósíthatnék meg belőle, önmagam négybehasításán kívül, a Csillagban s az jutott eszembe: nem írhatnék-e tudósításokat ebből a nem létező országból (iskoláról, színházról, könyvekről, költőkről, kiállításokról, szövetkezetekről, nyelvreformról, politikáról). Ennek meglenne a serkentő hatása zsengébb, de életrevaló szellemekre (ha vannak ilyennek ezen az álmos földön) s a magam gondolataiból is kivehetnék félfelelős formában egy csomót, amelyeknek a teljes kidolgozására se alkalmam, se hitem.

Kérlek írd vagy sürgönyözd meg, legalább három héttel előbb, hogy mikorra kéred a kéziratot s milyen természetűt. Kézcsókját küldi s szeretettel köszönt:

N. László

Keltezés az előző levélre való utalás alapján: 1945. nov. 10.

Kedves Gyula,

nov. 25-i leveledet dec. 11-én kaptam meg, de akkor már szedelőzködtem Békés felé s reméltem, hogy itt találkozom veled. Most hallom, hogy egy hónapot töltötök Sarkadon; Ella készül is át, de én nem igen tudom elképzelni, hogy jutunk oda, ha csak nem gyalog. Addig is míg ő valamit kitalál, igyekszem a kért „sürgős" választ levélben megadni.

Az ajánlott három megoldás (Vásárhely, Baár-Madas, debreceni kollégium) közös hibában szenved: az illetékes református egyházak nyakába varr engem (az iskolaorvosság a fővárosába), én pedig a kultusz segítségét várnám. Hisz fölemelnék az én óraszámomat Vásárhelyen s a másik két iskola is alkalmazna talán, ha nem nekik kellene fizetniük. Ennek azonban az a feltétele, hogy állami statusba osszanak be. Ezt kérem szeptember óta s erre nem kapok választ azóta sem.

Nemrég előhozták az ügyemet Bereczky államtitkár előtt; ő rögtön kész volt a javaslattal: kineveztet előadónak a minisztériumba s mint ilyet küldenek ki iskolához. Azóta írtam egy levelet neki (magánúton, mert a hivatalába küldött ajánlottat — a munkásgimnázium ügyében — elsikkasztották): választ azonban, ki tudja, mikorra várhatok. Tőletek most elsősorban azt kérném, hogy ezt a megoldást támogassátok (már mint te) vagy legalább ne keresztezzétek (már mint Keresztury). Ez az utolsó kísérletem, hogy a tanügyben helyezkedjem el. Ha nem megy, megengedem szívemnek azt a fényűzést, hogy a második félévet letanítsam: aztán egy-két hold földet bérlek s azon próbálom meg, magamat legalább, eltartani.

Amit az egyetemről írtam, félreértetted. Dehogy félek, finnyáskodom, húzódozom én. Ilyen olcsón nem adok felmentést az illetékeseknek. Én csak mosolygok flastromaidon. Multkoriban rendeztem a leveleimet: részvétből, emberségből, szeméremből te mindenikben vetettél a szivemnek egy kis koncot (hogy Vásárhelyen együtt tanárkodunk, hogy öten írjuk a Csillagot, hogy mint képviselők együtt reformáljuk a magyar művelődést stb.) s én deresedő kamasz mindenre ugrottam: lakást foglaltam, sürgönyöztem, legyőztem undoromat a politika iránt, ahelyett hogy mint kedves baráti gesztusokat megköszöntem s elkönyveltem volna. Igen, nehéz nem várnom s el nem hinnem azokat a dolgokat, amelyekről eszemmel tudom, hogy nincsenek, de szívem szerint lenniük kellene. Végre azonban mégis csak felnőtt vagyok.

Vásárhelyről elég szerencsésen érkeztem meg tegnap reggel: itt azonban bajra baj fogad. Csilla nagy beteg, hidegrázásai vannak; a politika hidegrázásai meg engem vesznek elő. Ellától hallom s mások is megerősítik, hogy beválasztottak a Kisgazdapárti ifjúsági nagytanácsába valaminek. Ez kétfélekép is visszaélés: először is nem vagyok tagja a kisgazdapártnak s ez azt a hitet akarja kelteni; másodszor: utólag sem értesítettek róla, nem is említették meg, noha a házigazdám fia is fenn volt ezen a gyűlésen, tehát szélhámoskodás a nevemmel; (harmadszor: ugyanezek az emberek a tavaszon még nagyon vigyáztak, hogy távol tartsák magukat tőlem.) Ha lehetne: megismételném négy sorban 1944 februári nyilatkozatomat; mit gondolsz a Szabad Szó helyet adna-e egy ilyenféle nyilatkozatnak? Körülbelül azt írnám meg benne, hogy olyan országban, ahol vitatkozni lehet azon, hogy szabad-e írnom vagy sem: én fenntartom a régi rendszer alatt hozott elhatározásomat, és semmi „kitüntetésnek" magyarázható meghívást, választást, szereplést el nem fogadok (ez tulajdonkép a Szabadnevelési Tanács tagságára is vonatkozik; te mondtad egyszer: mindent fölajánl, a házát, a feleségét, mindent, amire nincs szükséged; erre a tagságra is elmondható ez); tanári munkámmal állampolgári kötelességemnek tartozom; könyveim jövedelmével putriba szorult családomnak — minden más: játék a nevemmel, visszaélés azzal, hogy újságot nem olvasok.

Egy másik Debrecenből jött egyetemi hallgató azzal tartott: hogy ott úgy tudják, nem adhatok ki könyvet többet. Nem törődnék vele: ha a Sarlónál szeptember óta nem feküdne két ívnyi füzetecském. Október 3-án már azt írtad, hogy néhány nap múlva megjelenik; Pesten föntjárt ismerősöm azt hozta, hogy kész van, de nem dobják ki. Én eleinte olyasmire gondoltam: hogy a párt már megbánta augusztusi fölhevülését, amikor (több más manőverként) az én nevemmel akarta a kisgazdák vitorlájából a szelet kifogni; esetleg Kereszturynak nincs ínyére a pártból kiinduló közoktatási program; most azonban erre is gondolnom kell már: hátha csakugyan egy általános érvényű megállapodás van az elnémításomra. Légy szíves írd meg ezt őszintén: mert én elég gyanútlanul, a Sarló második füzetén dolgozom. Ha ennek a megjelenésére nincs remény: inkább olyat írok, ami legalább kiaknázza azt, hogy nem jelenhet meg.

Bocsáss meg, hogy ilyenekkel tartalak: hisz az elmúlt évben te voltál az egyetlen, a nemzet nagyjai közül, aki egy marasztaló mozdulatot tett utánam (itt főleg a könyvedbeli dedikációra gondolok). Nemrég fönnjárt a pártban a mi párttitkár-igazgatónk. Erdeivel és Kereszturyval is beszélt rólam. Erdeit az érdekelte: be tudok-e illeszkedni a parasztpárt vonalába s tapasztalható-e nálam valami balratolódás. Keresztury arra, hogy bizonyára sok

minden fáj neki (már mint nekem), azt mondta: nekünk is sok minden fáj. De egyiknek sem jutott eszébe megkérdezni: van-e tüzelője, vagy annyit mondani legalább: üdvözlöm. Ha ezekkel (de akár a legjobb embereimmel, Tamásival, Bayval) hasonlítom össze a te kissé habozó, de mégis csak nyilvános kézfogásodat s gyermekcsiggató diplomáciádat: ég s föld a különbség s ezt az én kitűnő emlékezetű szívem meg is jegyezte magának. De az elnyomott író is olyan mint az elnyomott nép: azt karmolja meg, akit lelkiismerete feléhajlít. A többi immunis ugyanis.

Nézd el a fogalmazás kuszaságait: egy szobában főzünk, nyüzsgünk, vagyunk nagy beteg gyerekek és a kivándorlásról álmodozó szülők. A sarkadi viszontlátásig sokszor üdvözöl s Flórát, Ardayékat külön is köszönti:

Békés, 1945. dec. 16-án

N. László

Cím: Illyés Gyula úrnak Arday Miklós jegyző úr címén, Sarkad. Feladó Németh László, Békés, Teleki u. 31.

1946

Kedves Gyula,

nem tagadom, lehangolt kissé, hogy nem vállaltad a miniszterséget. Keresztury csak harmadsorban lesz ott a párt képviselője; első s másodsorban Szekfűé [...]. Én magam meg éppen rosszul jártam vele. Ha írónak csak rossz Prohászka epigon voltam s még a Csillagból is kiugrasztott; mit várhatok mint — tanár. Az első mozdulatom, bevallom az volt, hogy hátat fordítok a közoktatásnak.

Amit a debreceni katedráról írsz, jóindulatú mosollyal olvasom. Annyi minden voltam már ebben az évben: kollégiumi igazgató Kecskeméten, könyvtáros Debrecenben, főiskolai tanár Sárospatakon, képviselő Pesten — s végül is óraadó vagyok Vásárhelyen s még ez a hivatalom is elég ingó lábon áll, hiszen csak a magyar irodalomtörténet tanítását engedték meg „kivételesen". De az ellenbizonyítás elől, mint a képviselőség esetében, most sem zárkózom el. A tanítás valóban szenvedélyem; egy egyetemi katedra a legszebb rés lenne öregkoromra; (most látom: mennyit lehet és kell tanulni, ha tanít az ember); a gőgös elzárkózást családi helyzetem sem engedi meg. Én legfölebb kérvényt nem vagyok hajlandó beadni; de hát van arra más mód is: a meghívás. Győzzetek meg, hogy olyan országban élünk, ahol ilyesmi lehetséges. Én nem hiszek benne s nem viszem bele a szívem. (Juhász Géza nem akadály. A tanszéken meg is osztozhatunk. Ő megtartja a főigazgatóságot s tanít, vizsgáztat mint rk.tanár; vagy én vállalok a mintagimnáziumban órákat s tanítok mint rendkívüli; a magyar ir.történet elég nagy és népes tárgy, hogy megosztozzunk rajta. Mellesleg Szegeden sincs tanár.)

Míg ti az üdvözítésemen fáradtok, én tovább tapogatózom, szerényebb szférában, a tengődéshez. Két hete pislogok: Pestre s Debrecenbe. Pesten a Baár-Madasra gondoltam, hátha ott lehetnék óraadó (már írtam azaz inkább célozgattam ebben az ügyben), közben valami nevelői állást is elvállalhatnék (erre Sárközi Mártát kértem meg, hátha tud egy sznob családot). Debrecenből Törő, az anatómiai professzor írt; ha ti át tudnátok helyeztetni a kollégiumba vagy a mintába tanárnak; ő mellette famuluskodhatnék érdekes bio-

lógiai kísérletében. Tulajdonképpen eleget táncoltam már egy nemzet jól megérdemelt sírja körül: foglalkozhatnék végre maradandó dolgokkal is. Lesz-e valami ebből: majd elválik. Biztos egyelőre Vásárhely és az öt fokos hideg.

A Csillag—Válasz ügye, úgy látom, még benned sem forrt ki egészen; márpedig annak elsősorban a gazdájában kell kialakulnia. A másfél névtelen ivet én persze az ötös megoldásra igértem (ill. arra az esetre fenyegettelek meg vele); egy népes, országos folyóiratnál borzalom, a borzalom anyja lenne a másfél ív. De annyit, amennyi kell, oda is kapsz.

A meghívást nagyon köszönöm; de a telet már csak itt kell kihúznom. Tavasszal — esetleg; tőletek a kertünket is megmunkálhatom; a házban is tatarozgathatok — ha ugyan fabánya nem lett belőle a télen. A 10.000 P betetőzte azt a méltó büntetés-sorozatot, melyet itt szenvedtem el, mert panaszkodni mertem. (Többek közt: egy liter tejet tétettek, óra közben a katedrára, az osztály nevetése közben. Nem gúnyból, esetlen jóakaratból!) A fizetésem nagyrészét megkaptam azóta s boldog volnék, ha valami hasznosat adnának érte. Megható kölcsönödet majd a Sarló fizeti vissza. Őszinte barátsággal köszönt, kézcsókját küldi:

N. László

Keltezés: 1946. jan. 10. körül. Törő meghívásáról ugyanis jan. 11-i levelében számol be Gulyás Pál özvegyének.

Kedves Barátom,

aggodalommal hallottam, hogy kórházba szállítottak. Remélem, az én levelemnek s Ella telefon-hívásának nem volt része benne. Az is aggaszt, hogy fekélyed köztudomás szerint rendkívül érzékeny az írói sorsfordulatok iránt. Most nem ilyesmi keserítette neki? Nyugtass meg, hogy a hír nem volt igaz vagy m á r nem igaz.

Sürgönyöm bizonyára megkaptad. Nem akarom, hogy amíg a debreceni tanársegédség s rossz bojtársságom a zúgligeti Jó pásztornál el nem dőlt: még egy harmadik tűzben is melegítsem a vasamat. Azt a reményemet, hogy valóságos, havi 100.000-en élő állami tanár lehessek, különben is kezdem elveszteni. Sárköziné beszélt Kereszturyval: ő is iskolaorvosi reaktiválásomat ajánlja. Ezt azonban Csordás már tavaly is megcsinálta volna, ha én kontárorvos akarnék lenni, amikor kitűnő tanár vagyok.

Kézcsókját küldi s megnyugtató értesítést vár:

Békés, 1946. jan. 18.

Németh László

Az árvaházi nevelői állást Sárközi Márta szerezte. Annak idején Csordás Elemér fővárosi tiszti főorvos nevezte ki iskolaorvosnak. Közben érkezhetett Illyés levele, melynek fogalmazványa, mellékelve hozzá a Híradó 1946. jan. 15-i számának ismertetését A tanügy rendezéséről — fennmaradt:

Kedves Laci,

a táviratban jelzett leveled még mindig nem jött meg. Félek tőle, hogy már nem is fog s elveszett; arra kérlek hát, írd meg mégegyszer, milyen változtatást tettél élőszóval megbeszélt terveiden.

A V á l a s z mellett állapodtunk meg. Az irányítást egy ideig én vállalnám s szeretném Sőtért az egyik tényleges szerkesztőül. Mindezt igéretedre gondolva tettem, hogy havonként, ha úgy fordul, legalább másfél ív! Nem tudom, mikorra jelenhetne meg a lap, de Jójárt elvtárs könyvkritikával tán már most foglalkozhatna, ha volna rá kedve.

A Sarló sürgeti második füzeted s az Iszonyt.
Kézcsókkal, baráti kézfogással,

I. Gyula

1946. I. 25.

Kedves Gyula, Ella itt van, még jövet átadta leveledet s most az új budapesti híreket. Ezeket be is akartam várni, hogy válaszolhassak. 1. A Válasz megindulása, úgy látom, bizonytalan. De ha megindítod: én szívesen dolgozom belé; lehetőleg álnév alatt. A napokban fejeztem be egy drámát: Eklézsia-megkövetés, Misztótfalusiról (részben válasz a te szilveszteri ajánlatodra, a múlt likvidálásáról); ennek a negyedik felvonása tán megfelelne első írásul; ha csakugyan kell: sürgönyözz. Később szívesen írok tanulmányokat is; de előbb gondoljátok meg, nem éreztek-e majd, ha megírtam s támadnak érte: ballasztnak. Az én szerepem a folyóiratoknál, még a Kelet Népénél is ez szokott lenni. Először apellálás a lelkiismeretemre, tartozol írni. Aztán ijedelem: jaj írt, vállalnunk kell érte a felelősséget. 2. A Gyógypedagógiai Intézetet is, azt hiszem, gazda nélkül ajánljátok föl. Én már csak úgy fogadnék el egy bakteri állást is — ha azt a négy párt együttesen kínálná. A tanárságot sem azért kerestem, hogy megéljek belőle, hanem hogy segítsek. Romtakarítás, közmunka: ilyesminek szántam. De amióta ezt is sokalták: belenyugodtam, hogy ne legyek más csak író, aki ír magának. Ella, szerencsémre, nagyszerűen viszi a család anyagi dolgait; olyan szabad vagyok a négy gyerek terhétől s más terhektől mint soha. Ezt próbálom most egy utolsó írói fellobbanásra kihasználni. 3. Veres P. írt, kéri: vegyek részt a párt munkájában. De én igazán csak súgónak volnék alkalmas. Ha egyszer összeülhetnék veletek: tán láthatnátok valami hasznát az én távolibb „békési" szempontjaimnak. De mikor? 4. Nagyon köszönöm, hogy Ellával, mint mindig, most is oly kedvesek voltak. Kézcsókkal s baráti öleléssel: Németh László.

Pb. kelte: 1946. márc. 15. Válasz Illyés jan. 25-i levelére.

Kedves Gyula,
Gyáni elhozta hevenyébe írt s félbeszakadt soraidat. A múlt héten Békésen jártam: ott Ella örvendezett Flóra levelének s a két kiló cukornak. Ott olvastuk a Népszavában lemondásod hírét is; itthon Veres Péter levele vár: „Illyés is visszahúzódott, de erről ő még ír." Illyés azonban nem ír s ezt megértem: mert lassan nemcsak keserves lesz írni, de drága is: hatvanezer egy ócska borítéké.

Az hogy visszahuzódsz, bizonyára sokkal nemesebb, mintha úsznál az árral, viszont kevésbé csodálatra méltó, mintha szembeszállnál vele. Ha az embernek torz vagy bűnös hajlamú a gyermeke, nem jogcím, hogy magárahagyja. Sőt inkább össze kell szednie minden erélyét, hogy embert neveljen belőle. Ezt a gyermeket pedig senki sem korholhatná s nevelhetné több apai jogon, mint te. Ne sértődj meg: nem apai felelősségedet hangsúlyozom, hanem jogodat. A gyermek tulajdonságaiért az apa nem felelős, különösen ha az anya — Magyarország.

Bennem lassan lecsillapodtak volna a szilveszter körüli s későbbi indulatok. Az életem, ha időnként vissza-visszatér szökőárjával a régi keserűség, lassan rendbejönne. A Törökvész úti ház rossz, a házas életünk szabályozódott: külön élünk, mindegyik a maga világnézetében, de egymás növő szere-

tetében és megbecsülésében. Én legalább sosem tiszteltem így Ellát, mint most. Az ország szeretetét is éreznem kell, hiába próbálok megsértődni. Amit szenvedek: a gyarmati nép hű fiának a szenvedése, aki szemet szúrt népe gazdáinak. Az iskolába is visszaédesgettek; amíg kedvem tartja — búcsúzkodhatom ifjúságtól, pedagógiától. Bajaim közt megvan az az elégtételem, hogy problémáimat a balsorssal közösben, mégis csak megoldottam. Más kérdés persze: meddig élvezhetem ezt a békési vagy békés szélcsendet. Az utóbbi tíz napban két dolog kavart fel. 1. A békési népitélet. Ott Elláék helyzete nem biztos. Féja s az én letartóztatásom bocsátja rá a „reakciósokra" a cigányokat. Veres Péter fölajánlotta ugyan, hogy cseréljék el Bocskayt egy budakalászi házra, én nem is tilthatom ezt meg nekik; de elűzött emberek jószágába beülni: ez brr! 2. „Előadásom" s a Szabad Szó védelme. Én igazán belenyugodtam abba, hogy soha többet ne publikáljak; abban a néhány évben, ami hátra van, szebb is senkinek vagy az Istennek dolgozni. Akkor jöttél te s rávettél a Tanügy rendezésére. Azt hittük, van a számomra szólásszabadság. De nem volt és nem is állt ki érette senki. Én újra begubóztam. Akkor a tudtomon kívül meghirdetik egy előadásomat; odadobnak a botránynak; s miután a támadó alaposan kibolházott, megvédenek úgy, hogy mi is sokat korholtuk Némethet, de gazembernek mégsem tartjuk s ezt tán a magyar társadalom is belátja egyszer. Ó, ezek a „védelmezők"! Ha egyebet nem: vígjáték témát azt adnak. Pedig hát kit lenne könnyebb védelmezni — ha volna szivük (úgy mint az ellenségnek van türelme) idézni! Elképzelhető: mi következik az ilyen védelem után. Ha megúszom: lelövöm, aki „jóakaratúan" írja le még egyszer a nevem.

Szeretettel köszönt, Flórának kézcsók:

N. László

Kelt: 1946. március végén. Illyés ugyanis a Szabad Szó márc. 22-i számában jelenti be visszavonulását az irodalomba, s a Parasztpárt lapja — Az ítélkező költő címmel — márc. 27-i számában védelmezi Németh Lászlót Rónai Mihály András támadásával szemben.

Kedves Gyula,

húsvétra hazaszaladtam Békésre, itt olvastam Flóra levelét. Lassan a világ minden jóléti intézménye velünk fog foglalkozni s több ruhám lesz, mint vőlegény koromban. Nagyon köszönjük Flóra gondosságát; ha Ella megint fölkerül, mindent elhoz; most azonban a beteg Csilla mellől ugrott föl az én félreértett sürgönyömre s legsürgősebb üzleti ügyeit tudta csak elintézni.

Én Szilast is megjártam három nap alatt; vasutas nagybátyám jóvoltából paklikocsiban. Apám csakugyan nagyon gyengén van, de még hónapokig elvergődhet: az a szerencse, hogy szellemileg is eltompult: nincs halálfélelme. Ebben különben én is utánzom szegényt; a pesti út hozta a végső eltompulást.

A folyóiratról nem hallatszik azóta semmi. Azt hiszem, nincs is itt már más folyóiratnak értelme, mint ami az ember eréből kifolyik. Ha arra a lapra, amiről a hegyen jövet beszéltünk, össze lehetne a nemzedéket hozni: nem volna méltatlan folytatása a Válasznak. Beszéld meg a munkatársakkal. Vásárhelyen olyan szobában lakom, amely egyszersmind gyógyszerraktár is.

Hát Keresztury? Csakugyan megsértettem? Nem volt szándékomban. Csak a miniszter-reflexem mozdult meg; s az ötletek léha csábításának nem tudtam ellenállni. Ha fölkerülök Pestre — alázatos supplikátorként jelentkezem az Eötvös kollégiumi könyvtár gazdájánál.

Mégegyszer sok lelkierőt és egészséget a nagyszerű korhoz. Flórának kézcsók, téged szeretettel ölel:

N. Laci

Pb. kelte: 1946. ápr. 27.

Kedves Gyula, hogy Svájcba megyek-e? Szárnyakat növesztek máris, hogy repülhessek. Mostanában úgyis azon töröm a fejemet, hogy válhatnék világpolgárrá. Svájcban, Kerényiék közelében, tán szerencsésebben törhetném. A folyóirat körüli kavargásba most sem szólhatok bele. Én legfölebb azt tudom, hogy a mostani magyar helyzettel foglalkozni nem fogok. Műsorember vagyok és itt túl sok körülöttem a delejes-indukció. A legszívesebben azt venném, ha Magyarország elfelejtene, s odakinn kapnék akármilyen szerény helyet és munkát; hogy be ne rozsdásodjam egészen. A szeretet-csomagok gyűjtését s cipelését köszönöm; Ella majd megjelenik s fölemészti őket. Ő elég sok szeretetet tud fölemészteni. Apám haláláról ennyit tudok: az utolsó órákig szelíden viselte, csendes kábulatban, súlyos szívgyengeségét. Egy órával előbb még kiült az ágy szélére; aztán anyám felé fordult az ágyban s elaludt; álmában érte a halál. Én április elején látogattam meg; akkor annyit mondott: a hetvennégyet magam is sokallom. A temetésére nem mehettem el; de örülök, hogy biztos helyen van, szülei és bátyja mellett.

A Lukács stb. találkozóra nem tudom, mikor kerülhet sor, mert nekem most se szabadságom, se pénzem, se energiám nincs egy pesti útra. Flórának add át kézcsókomat, téged ölel:

Németh László

Pb. kelte: 1946. máj. 15.

Kedves Gyula,
elhozták nekem a Szabad Szót s benne a ménkűt, amely csalánba üt. Nagyon szép és nagyon jól esett olvasni; költői képességednek mégis jobb bizonyítéka, mint a diplomáciainak. Egy kis fricska („nem ismerem a számlámra rótt arcokat") tán megszégyenítőbb lett volna [...] Nem téged féltelek, sem magam (Zsolt B. következő vezércikkében aligha benne nem leszek már), hanem a csöndet, melyre munkámnak szüksége van. De ha már elsült az ágyú, álljunk jó ügyünk tudatában.

Énnekem az az érzésem, hogy ezt az egész dolgot kettőnknek kell végigcsinálni. Az elnöki tanács tagjainak más szívügyük van vagy használhatatlanok; hivatalnokaid kisstílű, ide-oda ténfergő emberek, akik csak határozott parancsaidat hajtják végre, a szakértői tanács levegő. Maradunk hát mi ketten, de mi elég is vagyunk „Intézet"-nek, csak a vidéken legyenek lelkes egyesek, akik intézni akarnak valamit. A mi szerepünk csak ennyi lehet: 1. fölhívni őket, hogy ilyen munkát végezhetnek. 2. legalizáltatni a megfelelő rendeletekkel tanfolyamaikat, munkájukat. 3. ellátni őket jegyzetekkel és könyvekkel. Az 1—2-höz igen fontos volna, hogy az internátusokra, a 6 elemit végzettek tanfolyamaira, a falusi dolgozók iskoláira a vonatkozó rendelet megjelenjék s azt minden közép és általános iskola megkapja. Az utóbbihoz elküldöm, amiben Barrával megállapodtunk. A részletes tanmenet tervét (amely nem hivatalosan, csak mint a vásárhelyi dolgozó iskola részletes és jóváhagyott tanterve jelenne meg) legközelebb küldöm. A jegyzetek elkészítését a vásárhelyi tanári kar, úgy látom, vállalná. Kérlek, írd meg: megbízod-e őket vele, s garantálhatjátok-e az elkészült ívek lehúzását. Én termé-

szetesen ingyen, azaz szerződéses kötelezettségem gyanánt csinálnám, de a többieknek juttatni is kéne valamit.

Magam az Intézet laboratóriumát igyekszem itt kialakítani. 1. Az iskolában csupa „koncentrálható" tantárgyat vállaltam: a hatodikban: vegytant és biológiát, a nyolcadikban: magyart és történelmet, a hetedikben: magyar és (rémülj el!) francia irodalmat, sőt lélektant. A tanmenetet úgy állítottam össze, hogy három nagy jegyzetet (magyarságismeret, világtörténet és ir.történet, biológia) kikísérletezhetek és megírhatok közben. 2. A tankönyv szerkesztő bizottságot nagyjából összeállítottam: az első négy év füzeteiben csak mint társszerkesztő veszek részt. 3. A minta-népfőiskola tantervét rágjuk; fontos volna, hogy a hadügyminisztériumtól a kaszárnya épületét megkapjuk. 4. Kutasra alkalmasint 25-én megyünk ki partikulát szervezni. 5. Az önképzőkör jövő évi vezetőivel beszéltem: az általános iskolák körbelátogatása regös csapatokkal lesz az önképzőköri munka. 6. Nagy nehézséget okoz a Tanyai Internátus (Cseresnyés) megmentése (10 üres hely van benne, de semmiféle anyagi segély; igen kevés pénz elég volna: a parasztpárt, parasztszövetség, Győrffy kollegisták nem adnának?). Addig nem merjük a jelentkezéseket meghirdetni. 7. A Tornyai Társaság lapjában állandó rovatot kapunk; én ezentúl csak az Intézet ügyeiről írok bele; a színházat falu-járó csoport alakítására szeretném rábírni. Azt szeretném, ha ebből a tohonya vidékből egy minta-iskolamegyét lehetne alakítani. Az országos pósta egyrészét, az elvieket, vállalom, csak sikerüljön tanítványaimból egy kis titkárságot szervezni.

Énnekem tőletek most a következőkre van szükségem: 1. Egy írás Kereszturytól, hogy a tantárgy-összevonások kérdésének tanulmányozására az idén kivételesen vegytant, történetet és franciát is taníthatok. Itt ugyan engedély nélkül is rámbízták, de én fedezni akarom őket. 2. Azoknak a helyeknek a jegyzéke, ahol idén általános iskola működik már (körzetük is lehetőleg). Ez a parasztság közokt.ügyi érdekvédelméről szóló dolgozathoz kéne, amelyet Gyánival szeretnék megíratni. 3. A kaszárnyaépület: az itt felállítandó internátus, népfőiskola, a Népi Műv. I. helyi csoportja stb. részére. Esetleg a Győrffysták rábeszélése, hogy az egyik kollégiumukat abban állítsák fel ált. iskolásoknak. 4. Ha netalán akadna a háznál: egy kétnyelvű vagy csak újfrancia nyelvű középkori anthologia (Chanson de Roland, krónikások, Villon) s a te francia olvasókönyved. Természetesen: csak kölcsön! 5. Kiss Sanyitól az eddigi 2—3 hónapos népfőiskolák tanmenetét, legalább a mintaszerűekét. 6. A Válasz (t.i. a most induló) első számát. 7. A te válaszod és megjegyzésed múltkori levelemre és jelentésemre; mert addig nem merem az összes közép és általános iskolákhoz küldendő körlevelünket megfogalmazni. 8. Az eddig beérkezett pósta. Győrffy-kollegista ívek stb. érdekesebb darabjai. Gombos levele az elért eredményekről.

Sokat gondolkozom szerződésemen veletek. Hátha ez is lábikra lesz az Intézetbe harapó fogaknak. Nem okosabb, ha mint vásárhelyi óraadót fizet a kultuszminiszter, akár a többi óraadóval együtt. Méltánytalanság úgyis, hogy az üres államsegélyes tanszékeket ellátó óraadókat az egyház fizesse, filléres tandíjból. Az én jövedelmem így fele lenne, de legalább nem hánytorgatják szememre a méltatlanul fölszedett pénzt. Ha Keresztury emellett elérhetné, hogy a nyugdíjamat a fővárosnál ne veszítsem el, voltaképen ugyanazt az összeget kapnám, amit a szerződés szerint kapnom kellene (VI. fizetési osztály=kb. 450 f.; nyugdíj: 150, óradíj: 250). Ő annak idején fölírta

a nyugdíjam ügyét a noteszébe, utánanézni most kellene: tegnap adtam föl a kérdőívet.

Nagy a meleg s levelem azért vánszorog olyan álmosan. Családomról semmi hírem. Ellának Pestről kellett volna a kimosott ruhámat leküldenie; Magdát négy egymás utáni nap vártam a vasútnál, de csak a nyugdíj-kérdőívet kaptam meg, egyetlen sor kíséretében. Kivonulásom a családból, úgy látszik, tökéletesen sikerült, anélkül, hogy a család-partikula alapításhoz kedvem vagy reményem volna. Egye fene, ebben a korban az ember már elbírja a remeteséget.

Flórának kézcsók, téged ölel:

Németh László

Pb. kelte: 1946. aug. 15. A Haladás 1946. aug. 8-i számában (a.g.) Kultúrbotrány címmel támadta meg a Népi Művelődési Intézetet. Illyés felelete a Szabad Szó aug. 15-i számában jelent meg. Németh László levele e polémiára reagál, egyúttal az Intézettel kapcsolatos javaslatait összegezi. A Tornyai Társaság lapja a Puszták Népe. Kiss Sándor a Parasztszövetség vezetője, Barra László és Gombos Imre: kultuszminisztériumi hivatalnokok.

Kedves Gyula (azaz Csicsikov)

egy-két napot késtem a jelentéssel, mert le akartam gépeltetni. Kérlek, olvasd el figyelmesen, mert csak te tudod kellőképp — a közös emlékeink birtokolva — képviselni. Összeállítottam, mögé, a tennivalók jegyzékét is. Nem fontosságuk sorrendjében, hanem ahogy a Jelentésben következnek s megtalálhatók . A legfontosabbakat és legsürgősebbeket aláhúzással jeleztem.

Itt is tanácskoztam azóta Gyánival, igazgatóval, Tornyai Társasággal, fiatalokkal. Három dolgot lehetne megcsinálni: 1. internátus: általános iskolások, népfőiskola számára. A laktanya-épület megszerzésében Takács segíthet, Zentainál Kristó. Kiss Sanyit jó lenne figyelmeztetni, hogy az itteni népfőiskolán én is vállaltam napi 1 1/2 órát, ezzel tán ideterelhetné az ő ifjúságuk legjobbjait. (Némi anyagi támogatásra is volna szükség.) Ugyanígy a Parasztpártnál. Ha a tanfolyam beválik: jövőre itt szervezhetjük meg az érettségiztető-népfőiskolát. Ez a népfőiskola a 2. dolog. Előadásait, tanmenetét ki lehetne adni. 3. A kutasi partikula. Ez is minta-partikula legyen, ha lehet. Egy kiváló orvos készül ki oda, arra szeretném rábízni. Azon is gondolkozom: ne szerkesszük-e meg mi itt amolyan vásárhelyi füzetek gyanánt a dolgozó iskola tankönyveit. Főként ha Pesten nem sikerül megfelelő bizottságot összeállítani.

Az út engem meglehetősen fölvillanyozott; látom: mért dolgozom. A magyar közoktatás most kibontakozó tervét egész reálisnak érzem: ugyanakkor régibb utópiáim is elférnek benne. Havonta két-három napos útra innen is elragadhatsz. Közben pedig Vásárhelyből laboratoriumot igyekszem csinálni az egész Népi Művelődési Intézet számára. A tennivalók közül főként a falusi általános iskolák ügyét kötöm a szívedre. (A tanár-szétosztó népi gimnáziumi jelleg, más diplomás óraadók.) A parasztság oktatásügyi érdekvédelme: ez az Intézet legfőbb célja. Erről beszélj a paraszt-pártok, sőt a kommunista párt vezetőivel is.

Keresztury kérte, hogy írjam le kívánságaimat a tervbevett szerződéssel kapcsolatban. Én úgy látom, hogy itt a ref. egyház meg fog akadni az óraadóival. Két megoldás van: vagy átveszi a kultuszminisztérium az itteni 20—24 órámat s azonkívül csak útidíjat fizet; — másutt úgy tudom, a kultusz-

minisztérium fizeti az óradíjakat is — vagy a szerződésbe veszi bele, hogy pedagógiai kísérletül (dolgozó iskolák tananyaga) heti 10—12 órát tartozom tartani, más szerződés szerinti kötelezettségeim mellett. Jó volna egy írás, hogy ugyanebből a célból egy-egy esetben más tárgyakat is taníthatok.

Barrának még nem tudtam legépelni, amivel tartozom neki. Két dolgot küldök majd: egyik mit a falusi dolgozók iskolájáról kettesben megbeszéltünk; másik az én tanmenet-vázlatom, melyet ő az utasításnál használhat, mi pedig kiegészítve, szakemberekkel meghányva-vetve (esetleg mint a vásárhelyi csoport tervét) néhány héten belül az alakuló dolgozó iskoláknak küldünk meg s a tankönyv szerkesztésnél használunk föl.

Ella bizonyára bevetődik hozzátok is, azért (pósta-megtakarításul, mert a forint itt még ritkább mint másutt) nektek írom meg, ami őt is érdekelheti. 1. Hogy itt volt Püskiné s a hét végén, de még 20-a előtt valószínűleg Magda jön át. 2. Hogy a küldött levelet megkaptam, ebben egyik volt lánytanítványom ajánl föl télire lakást és szállást. Ő a télen át Pesten lesz kertészeti főiskolán s a szobája szabadon marad; különben jómódú emberek, akiknek több szobájuk is van. Én nehezen fogadom el a) mert kínos dolog vendégnek lenni és vendégeket kapni [olvashatatlan szó], b) semmivel sem tudom viszonozni; a lány Pesten van, nem taníthatom, ha meg itthon van, van már egy tanára — egyik óraadónk a vőlegénye. Viszont vonz a kert (az ország első szekfűkertészei), hogy Magdát jövőre beszervezhetem hozzájuk s hogy több pénzt küldhetek haza, mintha én tartom el magamat. A legjobban mégis azt szeretném, ha a magam lábára állhatnék: egyszoba-konyha az, amiről álmodozom. Ha a laktanyát az internátus számára megszerzitek: ott talán ezt is megtalálom. 3. A mosóruhámat s fehérneműmet küldje le mielőbb. 4. Bocskayra az előleget fogadja el.

Mártának olvasd be telefonba a levelemet. Vele is vannak terveim; akkor is, ha otthon marad, s akkor is, ha Rómába megy. Flórának kézcsók, téged ölel:

Németh László

Pb. kelte: 1946. aug. 20. A Tornyai Társaság levélborítékjában. — Takács: Takács Ferenc szociáldemokrata politikus; Zentai: Zentai János tanár, a népi kollégium vezetője. Az út: aug. 6-tól 12-ig a Népi Művelődési Intézet ügyében Illyéssel közös országjárás. A lánytanítvány: Czeglédi Nagy Judit.

Kedves Gyula,

Vásárhelyen jó hír fogadott: megjött Keresztury megbízó levele; 20 órát a gimnáziumban, 15-öt a dolgozók iskolájában ő fedez az óradíjamból. Ez nekem elég is, több kívánságom nincs a minisztériumtól. 250 P-ből [!] itt megélek; Ella élete is biztosítva van egy évig Bocskay vételárából. A református egyház közben fölajánlta, hogy egyik lányomat ingyen ellátja az itteni internátusban. Most hogy az óradíjamat megspóroltam nekik, el is fogadhatom. Így hát várom Magdát; Ellán függ, hogy elengedi-e.

Gyáni visszahozta a jegyet. Én azonban, mint már neked is mondtam, nem szívesen mennék föl a parasztnapokra. A tanítás épp hétfőn kezdődik, s mindjárt hiányzással. Magdát vasárnap-hétfőn várom; őt is be kell iktatnom az itteni életébe. De meg a szereplésemet sem látom — az intézet és a magam szempontjából — sem kívánatosnak, sem szükségesnek. Így hát Kristó Pistával visszaküldöm a jegyet. Ő viszi a Puszták Népe első számát is.

A kéziratot Mártának küldtem ajánlva; hogy a pénteki összejövetelen már benyújthassa. A másodpéldányról látom, hogy egy-két oldalt alighanem azon s nem az elküldött szövegen korrigáltam ki. Ezért kefét okvetlenül kérek, — de máskülönben is fontos; azonnal visszaküldöm. A jegyzet utolsó félsora nem aggályos? Ha igen, töröljed („a szabadulás egyetlen nyitva maradt útja"). Ha más kifogásod van a kézirat ellen, azt is mondd meg bátran. Az utolsó idők sokkal jobban bebizonyították jóakaratodat irántam, semhogy érzékenykedhetnék.

Az intézet dolgát, amióta fönn jártam, megint zavarosabbnak látom. Barrát föltétlen barátunknak hittem s most nem tudtam elmenni a szaván. Hol azt mondta: nem kell új rendelet, a régi alapján mindent megcsinálhatunk. Hol azt, hogy ehhez kormányrendelet kell [olvashatatlan szavak]. Amiben kettesben megállapodtunk, tovább adta egy nem tudom milyen bizottságnak. Úgy látszik, a városi dolgozó iskolák keretei közé szeretné szorítani a miénket is. Ezt én főként a tantárgy-beosztásért, a külön tantervért sajnálnám. Majd meglátjuk, mivel állunk elő két hét múlva. Ha nyilvánvaló a szabotázs, menjünk neki a régi keretek közt; (elsőben a természetrajzot kell tanítanunk a tervbevetteken kívül; inkább minthogy a jelentkezőket fölültessük. A dunántúli körútnak addig nincs értelme, amíg nem tudjuk: milyen tanfolyamokat, iskolákat állíthatunk fel. (Gyáni elhozta a megbízást; én nem magamnak, őneki, a földrajzi könyvre kértem, hogy lássa: nem a magam szakállára beszélek.)

A polit. dolga, hallom, kompromisszummal végződött. Attól félek, hogy a belső harc még mérgesebben folyik tovább s Veres Péter végleg a másik csoporthoz nyomódott. Úgy érzi, ki akartátok a pártot rántani alóla.

Kristóné dolgában néhány nap múlva kérésem lesz Kereszturyhoz. Idősebbek, jórészt deportáltak számára valami rövidített gyógyszerész-tanfolyam indul Szegeden. Ő is velük tanul, de a kérvénye Dezső elé kerül; igazán megérdemelné, hogy egy aláírással két évet nyerjen neki.

Flóránnak add át kézcsókomat, téged ölel:

Németh László

Keltezés a tartalom alapján: 1946. szeptember eleje.

Kedves Gyula,

megértem (parasztnapok, szerkesztőségi ülések, Fülep-látogatás után) elkeseredésedet a munkatársak, általában az emberek iránt. De ennek is megvan a szépsége: ott ülni köztük, lelkiismeretünkön mérlegelni mindnyájuk érdekét; tenni, amit ők belátni nem, csak gáncsolni tudnak; betölteni egy szerepet, amely számunkra áldozat, magány, az ő szemükben azonban dicsőségnek és gyönyörűségnek látszik, amely a bosszúra is feljogosítja őket stb. A fiatal számára ez keserves, szívet-emésztő, de hozzánk, öregedő emberekhez ez illik leginkább. Hogy nagyot mondjak: ebben válunk istenhez hasonlatossá, aki a terek végtelen magányában, rokon belátás dicsérő tükre nélkül, kötelességszerűen, kissé sötéten, de annál salaktalanabb jóindulattal végzi, lépések hosszú során át, amit egy istennek végezni muszáj. Amikor mint elnök és szerkesztő ott ülsz fölöttünk, próbáld így érezni magad. Vagy ha ez a komikus szerep nincs ingeredre, próbálj beletanulni a „nemzet atyjának" a szerepébe, aki int, büntet, sarkal, leckéket oszt, túlságos lelkesedés és keserűség nélkül;

megjutalmazhatatlanul és megsérthetetlenül, hivatását nem emberektől, hanem a végzettől, természettől kapván.

Remélem, az én két levelemet nem számítod azok közé, amelyekben a munkatársi fegyelmezetlenség tört ki. Én valóban csak az intézet hírét féltem s az zavar, hogy szeretnék valamit csinálni, de elvesztettem a biztonságomat ebben a bürokrata-tündérkastélyban s nem tudom, mihez nyúlhatok hozzá úgy, hogy azonnal el ne tűnjön, le ne bukjon vagy orron ne vágjon. Az elmúlt hetem kissé nehéz volt. Most indult el heti 23 órával az iskolaév; be kellett állítani a tantárgyakat; Ellával Magda lejövetele körül volt viharos levelezésünk; a lakás, költözködés stb. kérdése is föl-földúlt; mára azonban kiforrt és lecsillapodott a helyzet (Magda nem jön, én Kristóéknál maradok, van ebédelő helyem); úgy hogy holnaptól az intézeté minden délutánom. 1) Folytatom magyar-latin-francia nyelvkönyvemet, amelyben eléggé előrehaladtam. 2. Írok Barrának s megkérdem, mit jelent utolsó körrendeletük a mi szempontunkból; mit mondjunk pontosan azoknak, akik falusi dolgozó iskolát akarnak indítani; milyen tantervi utasítást (vizsgai követelményeket) adjunk át azoknak, akik tankönyvet akarnak írni. 3) Kimegyek vasárnaponként a környező helyekre partikulát szervezni s ha van szilárd utasítás és megbízás: rászabadítom tanártársaimat a tankönyvírásra. Én csak egyet nem akarok: embereket beugratni különféle munkákra s aztán közölni velük az arcpirító fordulatot, hogy ez vagy az a bizottság egész munkájuk alól kirántotta a gyékényt.

A csicsikovi úttól most főkép azért húzódom, mert ahhoz Pestre kéne mennem s a feleségem annyi ellenséges érzést árul el ellenem mostanában, hogy nem szívesen dúlatom fel vele itteni lelki nyugalmamat. Hallom, hogy téged is kérésekkel terhel. A Törökvész úti ház most az ő számára lett olyan kelepce mint nekem 10 évvel ezelőtt. Erről azonban én nem tehetek. A jövedelmemet az utolsó menza-ebédig és mézeskenyér vacsoráig odaadom, de abba a börtönbe többé vissza nem költözöm. Ölel:

Németh László

Szept. 14.

A jegyzetet alakítsd át, ahogy jól esik; esetleg egészen is elhagyhatod.

A Kristó gyógyszertár levélborítékjában.

Kedves Gyula, 16-i levelezőlapodat már tegnapelőtt megkaptam, leveledet azonban csak ma, pénteken, 20-án. Most már hiába írom meg, hogy táviratra megyek vagy nem megyek: az üzenetem nem ér időben hozzád; a ma reggeli vonat is elment már; szombat este előtt nem érhetnék fel. Azért azt határoztam: ha sürgönyt kapok holnap reggelig: akkor a holnapi vonattal fölmegyek. Ha nem: jövő pénteken indulok föl s vasárnap utazom vissza. Péntek estétől (27) vasárnap reggelig (29) tehát rendelkezz velem; azalatt Harsányival, Barrával is tanácskozhatunk. Addig esetleg a jegyet is leküldhetitek. Az órarendem olyan, hogy szombatra mindig fölrendelhettek; aznap nincs órám; pénteken pedig csak kettőt mulasztok.

A hivatalos lapban láttam a Dolgozók iskolájáról a rendeletet. Barra levelét azonban még nem kaptam meg. Így azt be sem várva, fölküldöm neki a latinpótló magyar és a vegytan-biológia tanmenetét. Szeretettel ölel:

Németh László

Pb. kelte: 1946. szept. 20.

Kedves Gyula,
most már értem Barrát. Elolvastam a gimnáziumokhoz a főigazgatóságon át érkezett körlevelüket. A paraszt dolgozó iskolák megszervezését ők vették kezükbe; megengedik az okt. 1-től márc. 31-ig terjedő tanévet; helyi tanterv-módosításhoz is hozzájárulnak; minden általános tanterv-módosítás ellen tiltakoznak. Ez nekünk, helyesebben nekem szól. Pedig hát 1) amit én javasoltam, nem tanterv-módosítás (amit ahol akarják az érdekeltek, egy helyi javaslattal megoldhatnak), hanem általános engedmény, amely minden dolgozó iskolás dolgát megkönnyíti s ha nincs rá általános rendelet, a vizsgáztató iskolák nem is járulhatnak hozzá, 2) mi ebben Barrával megállapodtunk, az órabeosztást együtt készítettük. Így értem már, mért volt mindez benne az eddigi rendeletben s mért őrizzen isten a kormányrendelettől. Mert ők a hátunk mögött már intézkedtek. Bár azt is el tudom képzelni, hogy Harsányinak bemutatták a körrendeletet (tartoznak vele!) s ő hozzájárult. T. i. nekik is az a törekvésük, hogy mi is az „ügyosztályokon át" intézkedjünk. A vásárhelyi kaszárnya ügyében is (Kristótól hallom) átírtak a kultusz egyik ügyosztályához. Pedig Vásárhely megkapta a szegedi tankerület összes alapítványi helyét s hetven személyes kollégiumot állíthatna fel, ha volna hely hozzája. De elképzelhető: mit csinál a Harsányiék átiratával az az ügyosztály.

Visszatérve Barrára: én úgy látom, itt befejezett tények elé vagyunk állítva s jó képet kell vágni hozzá. Én pláne nem szeretnék abba a színbe kerülni, hogy fantasztikus pedagógiai elképzeléseimért a jó, bevált rendet fölforgatom. Én az elképzeléseimnek igazságát hiszem (mint eddig is) azzal, hogy kínálom. Én a magam munkáját kezdettől a pedagógiai kísérletezésben láttam s erre Keresztury megbízása bő alkalmat nyújt. A tankönyvek dolga azonban nyugtalanít. Barra valami „szakember" bizottságra bízta a tanterv összeállítását; az kapta meg az én írásomat is. Az fog tehát dönteni, isten tudja, mikor, hogy milyen jegyzeteket kell a dolgozó iskolások kezébe adni. A tankönyvíráshoz tehát nem lehet hozzáfogni. Az én helyzetem roppant egyszerű: én fölépítem a magam tankönyveiben az új iskolát s aztán az ország lássa, kell-e neki. Az intézet azonban, kérdés, hogy fogja igéreteit teljesíteni.

Szeretettel ölel:

Németh László

Vásárhely, 1946.

Pb. kelte: 1946. szept. 26.

Kedves Gyula,
a csütörtöki napom így folyt le. Délelőtt kihozzák óra után a nyolcadikban a Szabad Száj Montherlant-sürgönyét: magyarázzam meg nekik, mert nem értik. Délben otthon a Valóság tanulmánya vár, késekkel tele. Délután hozzáfogok, hogy lemásoljam a Válasznak írt cikket s egyszerre minden szó mögött ott érzem az akusztikát, meg sem tudok moccanni benne. Egy órai vergődés után az egészet eldobom. Este papírra vetem egy színdarab vázlatát; a címe: Janicsárok.

Ezt a „napló"-töredéket természetesen a helyett a másik „naplótöredék" helyett küldöm, amely most már nem fog a Válaszban megjelenni. Erre a számra be kell érned a kicsit megcsonkított „Gyermekeink"-kel; ha ugyan ezt is nem vagy kénytelen sokallani a kiváltott viharban. De az előbbi alatt ott van a „folytatjuk" s be nem fejezni: megfutás volna a részedről is; inkább

kihagytam belőle egy fejezetet. Ha gondolod, az epilogust is elhagyhatjuk s akkor az sem derül ki, hogy meg van operálva.

Az én bekapcsolódásom a Rendszerbe csak nem akar sikerülni. S egyre kevésbbé most már! Tavaly még Schöpflin sem merte azt állítani rólam, hogy fasiszta voltam; ma az ismétlés meggyőző erejénél fogva, már Balogh páter is meri. S most már én is belenyugszom: hogy Magyarországnak az a fontos, hogy bűnös, „meg nem felelt" ember legyek, hát legyek. Én háromszor ajánlkoztam föl — már-már pirulok érte — egyszer rögtön az ostrom után, aztán tavaly őszön, amikor a Tanügy rendezését megírtam s most a te vállalkozásaidhoz szegődve csendes szkundánsul. De hát hiába, nem megy s nem is magamnak, a Szellemnek tartozom annyi büszkeséggel, hogy tovább ne is erőltessem.

A Népi Művelődési Intézetnél az első nap megkaptuk a figyelmeztetést [...] hogy ne merjük a nevemet a cégérre kitenni. Én elfogadtam a homályt s próbáltam lelkesedni, lelkesíteni, tanácsot adni, amennyire lehetett, névtelenül. Láttad, hogy jártunk Barrával [...] Baróti nyíltan megmondta: a minisztériumban sportot űztek a kijátszásunkból. Csak azt nem tette hozzá, hogy ő maga is. Ha vannak is gondolataim a népnevelésről, féltenem kell őket magamtól; mihelyt a nevemmel összefüggésbe kerültek, nem valósíthatók meg. Itt fölültettem egy pár embert tankönyv írásra, szervezkedésre: most bújok előlük, misztifikátor lehetek bátran a szemükben.

A folyóirattól kezdettől féltem. A múltban mindig azt tapasztaltam, Móricz Zsigmondnál is, hogy lapindulás előtt kívánatos munkatárs vagyok, lelkiismereti kötelességemmé tétetik a részvétel; ha aztán írok: kiderül, hogy többet húzok a lapon, mint amennyit lendítek. Ha pedig a szerkesztő elég fakír: ott tart (mint te a Csillagban), akkor a munkatársak kezdenek olyan cikkeket rakni be a szabad kritika jogán a lapba, melyektől az ellenségem kacag, én pedig elfüstölgök. Nem tudom, a Válasz első száma mit vert föl — csak ez a két jel jutott el hozzám, még a legbarátibb helyekről; de a Valóság cikke után lehet-e kételkedni benne: hogy az utóbbi folyni fog, míg csak el nem megyek. Hisz a Valóság ifjai a Válasz második garniturája!

Nem azért írom ezt, hogy vállalt igéretem alól fölments; csak hogy módosítsak. Én is úgy érzem, hogy [...] csak szépirodalmat szabad adnom; nem azért, mert ez az igazi terepem, míg tanulmányaimmal csak emberi hitványságomat igazolom; hanem mert a szépirodalmi forma mégiscsak páncél, míg a tanulmány, ahogy én írom, minden köpésnek: nyitott meztelenség. Én nem vagyok diplomata, én nem tudom a visszhangot a hangomba beleszámítani: én az igazság kialakulását írom, benn az élő szövetekben — amíg arról beszélek, nem lehet takaróznom. A szépirodalom formájával mégis csak fed valamenynyire. Azért azt kérem: térjünk át az eredeti tervre, fogadj el drámát tőlem, (nem a Janicsárokat, ne ijedj meg!) a „másfél ív" cseréjeként. Publikálásra engem ma csak egy dolog ingerel: amit nem publikálok, elpusztul. S már úgy is túl sok gyerekem hullott el. A legszívesebben a Németh László színházát újítanám fel, úgy ahogy azt tíz éve elgondoltam. A Válaszban természetesen nem ez lenne a címe; de mégis egy-egy egész darabnak kéne folytatásokban megjelennie s esetleg a különlenyomatot gyűjtenők ilyen címen, egy-két oldal kísérő írással (színházi utasítás, dramaturgia, más efféle). Így mindjárt a Válaszkönyvtár is megindulna, majdnem hogy kiadói költség nélkül. Közben egy-két számot pihenni is lehetne, esetleg a Magam helyettből vagy az Iszonyból adunk részleteket.

Keresztury Dezsővel is szeretnék tisztázni valamit. Ő a megbeszélt fizetés helyett, kérésemre, 35 óra óradíjat utalt ki a számomra. Ebből 15 órát a szegedi tankerület dolgozó iskoláinak az ellenőrzése fejében kapok. Nem tudom, hogy gondolja ezt? Csak az óradíj megpótlására adta (az valóban elég kevés, ebben a hónapban csak 140 frt.) vagy vár munkát is érte. De mit? Csak nem azt, hogy „szakfelügyelőként" végiglátogassam ezeket a dolgozó iskolákat? Erre először időm sem igen van: hisz oda 2-3 napot kellene utaznom. A legegyszerűbb az lenne, ha vakáció alatt nyakamba szedném a környéket s mint csendes látogató, engedélyt kérnék egy-egy óra meghallgatására, a tanulókkal beszélgetésre. De nem mondják ekkor: hogy zsebre tettem a pénzt és nem csináltam semmit?

A paraszt-népművelés különben megy magától is, mihelyt a paraszti dolgozók iskoláinak megvan a kerete, s költségvetése. A minap itt járt a szegedi főigazgató s mondja, hogy már nem lehet több iskolát fölállítani (Pestről jött utasítás), mert a költségvetés kimerült. S felsorolta, hány dolgozó iskola van már az ő körzetében. Tehát csak pénzt kell kierőszakolnotok s akkor lesz dolgozó iskola, ha nem is a parasztok tudásszomjából, hát a tanárok óradíjéhségéből. Így te az első lökést megadtad, a dolog megy magától is: most már csak azon gondolkozz, mit kezdesz az Intézettel.

Én a könyvek tervét nem adom fel; csak azt, hogy azok valaha hivatalos könyvek lehessenek. Ezt az évet is végig tanítom még, akármilyen komisz dolog lesz tanítványaim szemében a vicclapokat látnom. Éreztem én, hogy vagy tanítanom lehet ebben a rendszerben, vagy írnom; a kettő együtt nem megy. Egy tanárnak több társadalmi becsületének kell lennie, mint amennyi egy író N. L-nak lehet.

Ne haragudj, hogy napi földrengéseimmel untatlak. Épp azért olyan reménytelen és őrlő az életem: nincs semmi, amihez odaállhatnék: no, ebben a néhány évben, ami hátra van, ezt csinálom. Megkezdesz valamit s már vernek is odébb. A művészet volna az egyetlen menedék: de az az én számomra mindig a bukás volt. Ha már semmi okosabbat nem csinálhattam; akkor megírtam regényben, drámában, hogy csődben vagyok. Most ez a csődbevallás kétszeresen nehezen esik; hisz végre úgy élek, — nem ahogy a szép életet elképzeltem, hanem hogy nem botránkoztatom meg magam a körülményeimmel. Szegény látói a Valóságnak! Ők azt képzelik: hogy az egész ideologiám egy hibásnak érzett élet önigazolása volt. Pedig épp fordítva: az ideologiám miatt éreztem hibásnak egy aránylag mintaszerű életet. [...] Azért volt szükségem a kikezdhetetlen szegénységre, hogy gyanú se férhessen ahhoz, amit mondok... [...] A kereszténység egy bizonyos fokon túl tarthatatlan. Rezignáltabb ember vagyok magánál Jézusnál is, de érzem: hogy aki minden áron ellenségünk akar lenni, azt vállalni is kell ellenségül, ha nem is méltó arra, hogy gyűlöljük. Különben föladjuk a bennünk és általunk küzdő értékeket.

Szeretettel ölel: *Németh László*

Vásárhely, 1946. október 12-én.

Schöpflin Gyula támadása: Kútmérgező, Magyar Rádió 1946. jan. 23. Baróti: Baróti Dezső, ekkor a kultuszminisztérium osztályvezetője. A Valóság cikke: Király István: Németh László, 1946. okt.

Kedves Gyula,
dörgedelmes leiratod és az én mentegetőző írásocskám keresztezték egymást. Ugyanakkor kaptam meg Kristó Pista levelét Pestről, abban ezt írja (több rám

nézve kellemetlen dolog közt): „A Válasz a legnagyobb siker ma Budapesten. Illyés tekintélye és népszerűsége egyre nő s ami a legmeglepőbb minden körben." Ő pedig elég jól ismeri a dürgést; hisz láthattad: dürgés-szakember. A dolog tehát nem áll olyan rosszul; legfölebb a terjesztés botrányos: Vásárhelyre idáig nem jutott egyetlen példány sem.

Már most, ami engem illet: én értem, amit csinálsz, támogatom is minden erőmmel. Csak azt látom, hogy javaslattal, gondolattal nem támogathatlak: agyonnyomja az intrika és akusztika. S az én büszkeségem is rosszul birja, hogy javaslatokkal álljon elő olyan társaságban (a nemzetet gondolom), ahol ellene a legválogatottabb érvek hangzanak el, mellette viszont egy szó sem. Jánost és Sinkát is meg kell értened. Őket olyan gonoszul és igazságtalanul taposták meg itt, hogy igazuk lenne, ha nem állnának szóba többet ezzel a rendszerrel. Én bennem ilyen gőg és sértődés nincs; akár két ívet is adok a jövő számtól, de csak hideg, három lépést tartó műfajokban; szorgalmi visszaesés csak az áttérés miatt állt be. De ha akarod; elküldöm Széchenyi-drámám első felvonását; ha 18-ig sürgönyzöl, 21-re legépelve ott lesz. Márta is korrigálhatja, úgyhogy korrektura sem kell róla. Esetleg „Béke előtt" cikkem is leírom, de azt vért izzadva s rosszaságáról mélyen meggyőződve. Tehát szó sincs dezertálásról. Ölel:

Németh László

Pb. kelte: 1946. okt. 14. — János: Kodolányi.

Kedves Gyula,
pénteken sürgönyt kaptam a Választól: a korrekturát kérik. Én szerdán kaptam meg s csütörtökön már küldtem vissza; remélem, azóta ott van.

A Válasz jelentőségét én nemcsak értem, de a bőrömön is érzem: hisz az egyetlen lehetséges sziget a számomra. Hogy nem a ragaszkodásom, de a programom kicsit megváltozott, magyarázd azzal, hogy bizonyos dolgok beértek bennem, a magyarság (éppúgy mint családom) túlcsordította a kelyhet: a múltkori haragom nem múló felindulás volt, itt végleges szakadás állott be. Ennek első jele: hogy életemben először a magam írói súlyának a növelése vált célommá; úgy is mondhatnám, hogy néhány boxer-ütést szeretnék a nemzet orrára mérni — jelentős művekkel. Nem tanítani, felvilágosítani, jóra csábítani, esdekelni (mintahogy családommal szemben is abbahagytam ezt), hanem megmutatni: ki vagyok, mihelyt a hazafiúi szolgaságból kitéptem magam. Azt hiszem: ez még nemzetpedagógiai szempontból is legjobb (bár ilyen nincs előttem), amit tehetek, mert hiszen az ilyen népet mint a magyar, nem felvilágosítani kell, hanem leköpni, hogy észre térjen. Az igazat itt a legegyszerűbb ember is pontosan tudja vagy érzi, de mihelyt egy kis rés van az emelkedésre, rögtön elárulja. Ezt látom én a Valóság cikkéből, ezer más (Barra, Győrffy, itteni Cseresnyés) tünet közt. A magyar mélyen erkölcstelen faj s ezt nem árt a tudomására hozni. Te gyávaságról beszélsz — én azonban azt hiszem, ezt igenis nehéz és keserves dolog lesz egyszer alaposan a szemébe vágni.

Mit jelent mindez a Válasz szerkesztői asztalán? Hogy egyelőre szépirodalmat kap tőlem. Ella itt van s viszi a megbízást egy írógépre; a Válasz honoráriumot abba ölöm, — hogy a Széchenyit azonnal legépelhessem. Itt nem tudok sem gépet, sem gépelőt szerezni. Ha nem találod nagyon rossznak: a karácsonyi számban esetleg az egész is jöhetne; összenyomva harminc oldalra rámegy. Régi témám, de csak 1945 tavaszán alakult ki egészen, amikor én is a rendőrséget vártam s öngyilkosság vagy mindent-elszenvedés választútján áll-

tam. Januártól adhatom az Iszony második részét, de hozhatunk drámarészleteket is, egy-egy pedagógiai írással tarkázva. Elvi és kritikai cikkekhez egyelőre nincs meg a hangulatom. Az ilyenek írása részemről [...] mindig hazafias áldozat volt; írói értékemet váltotta föl benne közpénzre s egyelőre épp erre nem vagyok hajlandó.

Ella olyasmit rebeg, hogy Svájcba utazol. Mi lesz akkor a Válaszból s Magyarországból? Ha a decemberi számot összeállítod s esetleg szükség van rá: december közepén fölutazok (január elején meg úgyis otthon leszek), így tehát utánanézhetek a számnak.

Veres Péter parlament-előtti beszédén láttam, hogy Erdeiék mellett állt s azóta hallom: Kereszturyt kibuktatta, Darvast hozza stb. Ami a Parasztpártban történt, megerősíti zárótételemet, hogy a magyarság mindig s mindenütt a tulajdon erkölcsi alacsonyrendűsége miatt kerül alúl. Hiába kedvez a szerencse, mi mindent elszajháskodunk.

Szeretettel ölel:

Németh László

Vásárhely, 1946. október 27-én.

Kedves Gyula,

Kristó Pista viszi a teljes Széchenyit; 30 oldalra rámegy, a karácsonyi számba belefér, de hogy beleillik-e: azt neked kell eldöntened. Én amíg írtam: igen bíztam benne; amig diktáltam: kétségbe-kétségbe estem; ma este még át kell futnom, ki kell javítanom: ez lesz (a harmadszori kérődzés) a legkeservesebb. Küldjetek, kérlek, minél előbb korrekturát; egy-két túlságosan elágazó mondatot, hiányos utasitást azon szedek rendbe. „Ha van amin még segíteni lehet": írd meg.

Nehezebb a kritikák dolga. Nem tudok a magyar irodalmi élettel többet szóba állni. Kosáryról és Ramuzról azért, ha győzöm, megcsinálom; bár ez alatt egy darabot is nyélbeütök. Kristónak átadtam üzenetedet; egyelőre húzódozik; beszélj vele magad. A Puszták Népéből és Délszigetből meglátod: kit lehet használni itt; azoknak üzenj vagy üzentess Mártával — én félek az Intézet tankönyvei óta — a közvetítéstől.

Ami a Parasztpárt nagygyűlésén történt, előre látható volt. Pétert én nagyrabecsülöm, két kis cikke a Válaszban most is igen jó; de elsősorban ő a felelős érte, hogy a magyar forradalom megint megbukott. A hiúság a legerősebb benne is (s némi gyávaság) mint minden magyarban.

Jó mulatást Svájcban és Párisban. Flórának kézcsók.

Ölel:

Németh László

Keltezés: 1946. november. — A Veres-cikk: „Meg kell szenvedni", a Válasz 2. számában. A Parasztpárt nov. 2-án tartotta nagyválasztmányi ülését.

Kedves Gyula,

Ella leveléből megbotránkozva látom, hogy a Széchenyit csak csütörtökön adták át neked; holott én azért küldtem föl vasárnap, Kristóval, hogy így egy napot nyerünk. Állítólag a telefonod volt rossz; valójában a pósta még mindig jobban működik mint az emberek lelkiismerete és szívessége.

A korrekturát azonnal kijavítottam; egy napot mégis félretettem: azt reméltem, hogy jön tőled néhány „érdembe vágó" sor. Amit a nyomdából írtál, nagyon kisértetiesen hangzik; a korrigálás alatt úgy éreztem, vérfagylaló hü-

lyeségeket engedek ki a világ elé. A magam dolgaiban én is ösztönember vagyok; évek múlva látom, mit ér valami; de frissen — minden rosszat, és jót is, elhiszek; asszerint hogy mit mondanak.

A következő számba igyekszem dec. 10-ig mindent fölküldeni; de nem tudom, mi legyen az: Óraadók királysága, Iszony-folytatás, vagy lehet drámarészlet? Sajnos, Pestről iszonyú nehezen kapok meg mindent. Az írógépet Ella egy hónap alatt vette meg; kérdés, mikorra juttatja le. A Hus drámához, egy történeti vígjátékomhoz néhány könyv kellene; a harmadik embernek könyörgök, nem lehet megkapni. Igy ne vedd rossz néven, ha a szerkesztőségi szubordináció nem egészen tökéletes. Beteg is vagyok; a gyomrom versenyre kelt a tiéddel; naponta öt-hat órát fáj, folyton ennem kell étvágy nélkül. Lefogyhattam vagy 5—6 kilót.

Azt hallottam, mégis miniszter leszel. Túl szép volna és túl nagy áldozat. Ölellek:

N. László

Keltezés a tartalomból: 1946. november.

c

1947

Kedves Gyula,

bizony a roncevauxi völgyben éreztem magam az elmúlt hónapokban; csodálom, hogy a kürtszó nem hallott oda Párisba. Úgy látszik, meg kell szokni, hogy ha valami nevezetes dolog történik M.o-n, engem eztán előszednek s a dolog bekoronázásául, megbotoznak. Ebben az egész kolaicio egyet ért Szabad Néptől — Kis Ujságig. Nem lehetne valami ilyen alapon összehozni őket? Ebben a régi rendszerben is minden párt könnyen egyet értett.

Arról, hogy én ezután publikáljak, szó sem lehet. Elég szemérmetlenség volt, hogy eddig is rácsábultam. Ha még egy nyomtatott szót megjelentetnék, Csilla is joggal nevezne: vén arcátlannak. Érthetetlen, hogy őszülő fejjel, eddig is hogy feledkezhettem meg ennyire a magam méltóságáról.

Ami az egyetlen megnyugtató megoldás volna: a kivándorlás. A boldogságot nem is tudom elképzelni máskép: mint olyan országban, ahol senkisem ismer, valami egyszerű, erőmhöz mért munkából a lehető legigénytelenebbül élni és gondolkozni. Olyan helyre szeretnék jutni, ahol legalább magamnak leírhatom a gondolataimat.

Ha ez nem megy — s most már csaknem biztos, hogy nem megy, valami ipari munkát szeretnék kitanulni, amit otthon, négy fal közt is lehet űzni. Gondoltam könyvkötészetre, tészta-gyártásra, gépi harisnyakötésre. Elsősorban ebben szeretném tanácsodat — s az átmeneti időben, valami szellemi munkaalkalom (pl. név nélkül ismeretterjesztő füzetek) teremtésével esetleg a segítségedet is. (Bár az ellenségeim annyira beoltották a köztudatba, hogy én dúsgazdag ember vagyok, aki óraadást is csak izgatásból vállalok, hogy valóban röstellek az efféle terveimről beszélni.)

Nagyon jól esett, amit baráti részvétedről írtál. Én magam is arra kértem Ellát, vegyen rá egy leutazásra. De aztán mégis meggondoltam: neked most rengeteg minden szakad a nyakadba s másfél napra is lelkiismeretlenség a dolgaidtól elrabolni. Ha Ella leküldi a megújított igazolványomat, majd fölutazom én. Márta útján Révai is találkozásra hívott fel. Tán okos dolog volna

egyszer összeülni vele. Hiszen mi mind a ketten ugyanazt akarjuk: hogy Magyarország engem elfeledjen. Beszéljük meg a módozatait.

Mártát, sajnos, megbántottam. Ő mégis csak nagyon a másik partról nézi a dolgokat s ezzel (bármennyire bizonygatom, hogy semmi közöm az egészhez) pillanatokra fel tud ingerelni.

Érdekel, mit láttál odakinn. Flórának kézcsókját küldi; téged ölel:

Vásárhely, 1947. febr. 25-én

N. László

A Magyar Közösség leleplezése után vagyunk. A sajtóvitában Némethet — alaptalanul — az összeesküvés ideológusának nevezték.

Kedves Gyula, pénteken fölutazom Pestre, de este már indulok is vissza. Jó volna, ha a kora délutáni órákban beszélhetnék veled is. Én mindenesetre fölkereslek. Ha teheted, maradj otthon; bár Mártával is találkozom s így ha más dolgod van, rajta keresztül is érintkezhetünk. Leveledet nagyon köszönöm. Flórának kézcsókját küldi, a viszont látásig ölel:

N. Laci

Pb. kelte: 1947. márc. 16.

Kedves Gyula, nem tudok határozott választ adni: mikor mehetek föl Pestre. Ella, úgy látszik, keveselte a depressiot, amelyben élek, mert leküldte hozzám az anyámat. Csütörtökön érkezik s nem tudom meddig marad; csak sürgönyt küldtek, levelezni nem igen leveleznek velem. Húsvétra azért valószínűleg majd csak fölkerülök; ha megjön a pécsi áthelyezésem (úgy látszik, már nem jön meg) előbb is. Lukácséknak ekkorra kellene jelezni. Ők persze azt hiszik, hogy a januári események kellő hatást tettek az idegeimre. Valójában sosem ért a szememben ilyen keveset az életem. Azt semmi esetre sem éri meg, hogy becstelenséget kövessek el érte. Úgy hogy a találkozó esetleg fordítva sülhet el — bár önérzeteskedni sem érdemes. Akkor majd megbeszélhetjük a Válasz dolgát is, levélben az egész lehetetlen. Kéziratom úgy sincs (három hónapja egy sort sem írtam és nem is tudok betűre gondolni), tehát nem vesztünk időt.

Ölel: *Laci*

Szilasi levelének az elküldését köszönöm; én úgy gondoltam, hogy te írj hozzá s Ella küldje tovább. Bocsánat a megterhelésért.

Pb. kelte: 1947. márc. 21. — Németh és Illyés találkozásáról Révaival és Lukáccsal: Szabad Szó, 1947. márc. 28.

Kedves Gyula,

akiben annyi keserűség van mint bennem, az ritkán írjon és keveset.

A Válasz-cikkeken azóta vergődöm, amióta Pestről hazajöttem. Kettőt készítettem: egyet Sartreról, a másikat a magam ügyében. Egész idő alatt a Válasz munkaközösség szava volt a fülemben: „Ha már a fasisztáknak írniuk kell, az ragyogjon." Aztán meg arra gondoltam: miért hogy köpnek szembe. Ilyen múzsák mellett te nem igen tudhatod: mit jelent az írás. Majd elküldöm őket, de csak lapzárta után — hogy igazoljam magam s nem azért, hogy közöld.

Hiába, ezt nem lehet erőltetni: én már csak mamagnak tudok írni; meg kell lennie annak a biztonságomnak, hogy amit írok, nem muszáj megjelennie.

Nem az akaraton múlik, hogy nem tudlak úgy segíteni, mint ahogy másfél éve még reméltem. Nyáron három hónapot vesztegettem el a Népi Intézettel, ősszel három darabot írtam meg hat hét alatt, hogy aztán az egész karácsonyi szünidőm rámenjen egy idétlen Válasz jegyzetre. Aztán az összeesküvés. Márta egy nyilatkozatért gyötör; én vártam, hogy hazajössz vagy életjelt adsz. Most megint egy hónapot vesztettem. A legdrágábbat adom; amiből a legkevesebb van: az időt; de hiába: az írás potencia dolga s én egyre mélyebbre zuhanok, egyre messzebb kerülök tőletek. Úgy látszik, mégis csak van annak valami mély oka, hogy te a rendszer első számú írója lettél — én pedig (most már) első számú pofozdjancsija vagyok; a szerepeknek ezt a pirandelloi szakadékát semmiféle jószándék sem tudja áthidalni. „Irodalmi becsülés" még kevésbbé. (Az irodalmi alapon történő szervezkedésre különben éppen te panaszkodsz a Szabad Népben.)

Az én kérésem tehát az: várjátok ki, amíg én jelentkezem s akkor ne döbbenjetek meg, ha az megint egy nagyobb mű lesz. Inkább kétszer szeretnék megjelenni egy évben, de akkor olyannal — hogy Márkusék se moroghassanak joggal a tehetségüket-vesztett fasiszták miatt. (A Hus-drámámra gondolok — de ezt sem ígérem, csak igyekszem úgy kifényesíteni, hogy megfeleljen. Az Iszony folytatásának még csak most kezdek hozzá.)

A Szabad Szó cikke mesterhúzás volt. Kötelező meghívások, hírek egy 900 Ft-os állásról, aztán az a sokat sejtető találkozó! A „híveimet" (?) lehet kapacitálni: N. L. már eladta magát. Az ördög vigye őket: mindet odaadom. Semmi felelősséget sem érzek ez iránt a szűkfejű, cigány, de azért erkölcsbíró nép iránt. Magamnak azonban tartozom annyival, hogy az első találkozónak most már ne legyen folytatása.

Az elmúlt hónap különben is nyugtalan volt. Elláék két hétig nem írtak; azt hittem, Csilla beteg. Aztán a kultuszból jött olyan hír, hogy mégiscsak elnyertem a pécsi egyetemen a segédkönyvtárosságot s utaznom kell (négy éve, emlékszel, még azon voltunk megbotránkozva, hogy egyetemi tanár nem lettem), de persze ez is vaklárma volt; aminek őszintén örülök, Bóka alatt úgysem lenne maradásom. Flóránnak kézcsókját küldi, téged ölel:

Laci

A fejszesznek stb. azonnal utánanéztem; de közben kételkedni kezdtem, hogy jól néztem-e meg; valóban seborrhea capitised van-e. Tán mégis jobb lesz bőrgyógyászhoz menni, nehogy egy ilyen értékes fejet elpackázzunk. A következő hajszesz tán nem árt:

Rp
Naphtoli 5.0
Spirit. sap. Kalii ad 100.0
MDS. Hajszesz

Rp
Acid. salicyl 2.0—5.0
Vaselin. boric ad 100.0
MDS: kenőcs.

Az utóbbi kenőcsöt is ajánlja utána a könyv. Azt hiszem kiadják recept nélkül is mindkettőt (sajnos, fejléces receptem nincs, különben sincs jogom most rendelni) — de mégis inkább a bőrgyógyászt javaslom s ezt (ebben az esetben is) csak szorgalmam bizonyításául küldöm.

Egyik tanárunk a kultuszminisztériumban egy beszélgetést hallgatott ki akaratlan a te külföldi utadról. De olyan számokat mondott, hogy azt hittem hallucinált. Most más valaki az újságban olvasott róla. Francia, Angol, Oroszországba mégy szerinte. Gratulálok! Repülj és ne is gondolj ránk itthon rothadókra.

Pb. kelte: 1947. ápr. 18. — Érdekes találkozás: Szabad Szó, 1947. márc. 28. Zsolt Béla a Haladás ápr. 10-i vezércikkében szólal fel ellene. Márkusék: a Valóság c. folyóirat köre. A Sartre-cikk: A választásról, Utolsó széttekintés 745—750.

Kedves Gyula,
ma péntek, délután ötkor indulok át Békésre, ahol násznagy vagyok Nyestééknél (te is voltál náluk, az a vaskereskedő, akihez az ostrom után lesodródtunk), legkorábban hétfőn érek haza. Az 28-a; akkor foghatnék hozzá a cikk gépeléséhez. Azonkívül Márta se küldte még le Weöres most megjelent kötetét — pedig anélkül nem akarom az első folytatást sem a kezemből kiadni. Nem ismerem Grandpierre cikkét sem. Így hát augusztusra ebből már aligha lesz valami; legfölebb ha 10-e körül jelenne meg a Válasz; akkor viszont Révainál támadhatna az Iszonnyal bonyodalom. Legjobb, ha csak októberben hozzuk tehát, de akkor az egészet. Az Iszonyból viszont elég akkor ez az egy mutatvány. Hogy dönthess — hétfőn vagy kedden föladom a cikk elejét — hátha már az is olyan, az elvi rész, hogy amiatt sem jöhet.
Addig is szeretettel ölel:
Németh László
Az Iszonyban, attól félek, iszonyún csalódsz. Ami „cserédet" illeti: aki ilyen nagy ember mint te — annak komolyabbnak kellene lennie — még a kedveskedésben is.

Keltezés a tartalomból: 1947. jún. 25. — Az Iszony a Révainál jelent meg, a Válasz közlését egybe kellett hangolni vele. Grandpierre cikke a Magyarok júniusi számában.

Kedves Gyula,
a két könyvet nagyon köszönöm. Különösen a vers-kötet hatalmas munka. De hiszen ezt nélkülem is tudod. Annak, hogy újabban hallgatok, nem az az oka, hogy duzzogok vagy másképen forgok keserű levemben. Sőt tán sosem voltam derűsebb és nyugodtabb. De nagyon kiüllepedtem a ti világotokból. „Tiszántúli" lettem, ami odafönn olyasmit jelent, hogy elvesztem. De egyszer tán, ha szükséged lesz rá, lehívlak ide ebbe az emberi iszapfürdőbe, melegedni. Az Iszonyt írom — azaz helyesebben végrehajtom, mert a hangulatába nehéz visszatalálnom. Nem az öt év a sok; az emberiséggel békültem össze azóta annyira, hogy nehéz az eltervelt kegyetlenséggel beszélnem róla.
Flórát, Rikát s az egész Csejtei u. 2-t sok szeretettel köszönti, téged ölel:
Vásárhely, 1947. jún. 30. *Németh László*

Azt hittem kiutaztál, azért nem köszöntem meg eddig a könyvet; nagyon örülök, hogy mégis csak az országgal maradsz a nehezére; úgy jobb lett volna, így szebb.

Kedves Gyula,
Mártának elküldtem az első folytatást — tán többet is mint amennyit a Válasz egy száma megbír. Amíg gépelgettem, Weöres Sándor és a te verseidet olvasgattuk a tanítványaimmal. Mondhatom, szégyeltem magam az én sok

pszichológiámért és fecsegésemért. Az az érzésem, elég volna ebből a Válaszba egy folytatás is: elúnják az emberek. A korrektúránál dönts te — nem jobb-e, ha mást adok folytatásul. A tanítványaimmal átnézzük a felszabadulás utáni irodalmat, már ami leér ide; belekezdtem egy kis írásba, ezeknek a beszélgetéseknek az alapján. Ha érdekel: küldök mutatót. Hogy fest az újabb magyar irodalom lentről. Teljességről, természetesen szó sem lehet. Egy kicsit válasz Sőtér cikkére, bár eredetileg nem annak indult.

Flórának add át kézcsókomat. Ölel:

N. László

Vásárhely, 1947. júl. 19-én.

Sőtér cikke: Apátlan irodalom, Válasz, 1947. júl. Németh írása: Irodalom 45 után. Utolsó széttekintés 740—745.

Kedves Gyula,

Magda megérkezett végre sussexi otthonába (Londonban közben elveszett, de kivágta magát) s beszámolt róla, hogy milyen szeretettel gondoskodtatok róla Párisban. Nagyon köszönöm.

Leveled „egy boldog napot jegyzett az én életem évkönyvében" — ahogy Berzsenyi írta Kazinczynak; nem mintha még sokat várnék magamtól az írói pályán s hinnék benne, hogy e pályának lehetnek komoly emelkedői, de mint sokat szidott, öregedő ember egyre érzékenyebb leszek a szégyenre s féltem, hogy az Iszonnyal megint jogos gúnyolódásnak nyújtok céltáblát. Hisz ezt a regényt kizárólag anyagi okokból fejeztem be; öt év előtti hangulatba kellett visszaélnem magam s egész idő alatt mást szerettem volna csinálni. Lehetett volna bizony kompromittálón rossz is; örülök, hogy nincs így; bizony nem illik, hogy az öreg Noét födetlen ágyékkal lássák a fiai.

Figyelmeztetésedet köszönöm. Már későn jött, hiszen a regény két-három hete Illés Bandinál van. Hogy befejezve-e: nem tudom; a harmadik része helyett csak egy epilógust írtam. (Pedig tán ez lett volna a válasz aggodalmadra.) Illés Bandi már elolvasta az egészet — ő is igen meleg, hat oldalas levelet írt. Ennek a műnek a létrejötte, ha csakugyan jó, nem az én érdemem. Móricz Zsigmond parancsolt rá a megírására (sürgönyben gratulált az első folytatáshoz); te zaklattál, hogy torzóban ne maradjon s Illés Endre küzdötte ki a megjelenését. Engedd meg, hogy egy jegyzetben, a könyv végén, hármótoknak ajánlhassam.

Nem tudom, milyen piedesztálra emelhetném én Nellit — természete piedesztálján kívül. Nem azt akartam én megírni itt — hogy egy angyal szemében milyen az emberiség; hanem hogy mennyire eltorzítja a szűk norma a legnemesebb természetet is, ha nem egészen „emberies". Ennek a regénynek ugyanaz lett volna a tanítása, ami az életrajzomé is... A görögök és a középkor mindenféle emberi természetnek megadták azt a hitet, hogy ő emberi, normális. A mai „emberség" alól — az emberek nagy része s épp a legjobbak kiesnek — vagy nagy keservesen törnek bele. Lázadás ez is, az emberiségnek önmagáról alkotott képe ellen... A „magánügy" ebben lesz „közügy". Meg kellett volna engedni nekem, Nellinek s a hozzánk hasonlóknak, hogy embereknek érezhessük magunkat. Az hogy az ilyenekből is csak az lesz, ami belőle s belőlem: ez a panasz, a líra a regényben. Az olvasók azért olvassák, ahogy Márta írja, detektív regényként, mert bennük is ott él normális voltuk alatt — a megtöretésnek ez a vádbeszéde.

A tanulmányt Márta kérésére halasztottuk januárra, hisz a két utolsó számban 30—40 oldal regényt kell adnia. A jövő évben számíthattok rám — minden számra kerül valami szépirodalom is. A Választ úgyis nekünk, öregeknek kell csinálnunk — a fiatalabb nemzedékeknek ott van a Magyarok és az Újhold. Kézcsókját küldi s ölel:

N. Laci

Pb. kelte: 1947. okt.

Kedves Gyula,

jó tudni, hogy itthon vagy; nagyobb az ország fajsúlya s a szegény író biztonságérzete. Megszégyenít, amit az Iszonyból csináltok. Azzal magyarázom, hogy az utolsó évek sok pofonját akarjátok lecirógatni. A regényhez írtam egy tizenöt soros jegyzetet, melyben Móricz, Illés Endre és a te szerepedet nyugtáztam a regény létrejöttében. Rábíztam: közli-e. Ő nem közölte. Így hát levélben kell megírnom, hogy míg más munkáimat az ország és az íróvilág ellenében írtam; ezt hárman húztátok ki belőlem. Nélkületek sosem készül el.

Valószínűleg csak ünnep után megyek föl; 27—28-án azonban biztos Pesten leszek. Arra kérlek, adj le egy telefont Mártának (a boldog ünnepeken kívül); arra kérem, hozzon össze engem 27 vagy 28-án Kereszturyval, Illéssel. Innen már nem tudom lelevelezni a dolgot; ünnep is jön közben: ő tán meg tud beszélni egy találkozót, akár nála, akár a városban. Veled is, gondolom, nála találkozhatnék a legalkalmasabban; hisz Flóra, hallom, még mindig beteg; esetleg hozzá mehetnénk ki, (előtte vagy utána) a szanatóriumba. (Igaz, hogy ott van?)

Én tehát 27-én reggel Mártánál jelentkezem. Addig is jó ünneplést, Flórának teljes gyógyulást. Sokszor ölel:

Laci

Keltezés a tartalomból: 1947. dec. 25. előtt.

1948

Kedves Gyula, — másodszor jöttem föl, hogy beszélhessek veled. Jövő pénteken megint följövök, de már remény nélkül; megírom hát így (póstai levélben nem lehet) mikről van szó.

1. Odaadtak egy nyilatkozatodat, abban az Iszony francia kiadásáról beszélsz. Terv ez vagy valóság? S nem fújták még le? Azért érdekel főkép, hogy biztosítana-e az ott kinn egy csekélyke pénzt, amin koplalással, tűréssel mondjuk, egy félévet kihúzhatnék. Tavasszal azért nem mertem kimenni: mert miből élek én ott meg. De ha egy félévem biztosítva van — neki merek vágni. Mit gondolsz, neki lehet még fogni? S kiengednek-e?

2. Révai többször tett mostanában olyan nyilatkozatot (pl. az Eötvösben), hogy ők engem is foglalkoztatni akartak, de én szabotálom a demokráciát. Másrészt a Szabadság igen jó akaratú cikket írt az Iszonyról. Helyén volna-e itt egy tiltakozó levél? Hogy én Vásárhelyen is a demokráciáért dolgozom (nevelés stb.) — annak ellenére, hogy valahányszor munkára jelentkeztem, mindig nagy zenebona támadt. Fogalmaztam egy levelet, ezt szerettem volna megmutatni. Ella soknak érzi; én attól félek: újabb érveket adok a kezükbe. A helyzet az, hogy én most kezdenék igazán író lenni — az egész életem, család és nemzet, most maradt le egészen mögöttem; s nem maradt belőle

csak egy csomó emlék, gondolat, amit elkezdhetnék élet s halál közt művekbe önteni. Engedik-e? Mit érdemes megtenni érte, hogy engedjék? Az én utolsó tíz évemnél a halál már sokkal jobb s ha legalább egy remetecellát nem kaphatok a munkára: vigye az ördög a felelősséget, pusztuljanak vele a munkáim is.

3. Ehhez a két ponthoz egy új is járul. Aligha lesz meg februárra is a Husz János. Megint kiütöttek a munkából. Most nem állítólagos összeesküvők írták le a 3, illetve a „mély" szót — hanem egy vásárhelyi tanár szökött meg a rendőrség elől. Tavaly télen választották a tanári kar tiltakozása ellenére; féltünk tőle, mert Sulyok-párti volt. Azóta csendesen viselkedett, a Pfeiffer-párttól távol maradt, udvarolt és francia filozófusokat olvasott, de Szegeden számon tartották s minthogy megint tisztogattak — be akarták vinni a rendőrségre. Ő a kabátjáért ment s a detektívek orra előtt — az iskola hátsó kapuján elbiciklizett. Azóta vallatnak, lányokat idéznek be — sanyargatják az ittmaradtakat. Szóval megint egy kanóc, s várom, mint tavaly januárban, hogy elér-e hozzám és robban-e. Tudhatod, hogy a várakozás az az állapot — amelyben dolgozni képtelen az ember.

Pénteken este érkezem — ha addig odalenn baj nem lesz — s hétfő estig maradok. Ha lehet adj alkalmat egy kis tanácskozásra. Ölel:

Laci.

Kelt 1948. jan. 20. után. Ugyanis e nap jelent meg Zelk Zoltán cikke az Iszonyról a Szabadságban. Szintén jan. 20-án szökött nyugatra Pethő Dezső, a leánygimnázium franciatanára.

Kedves Gyula,

nem tudom, Pesten vagy-e már, de azt gondolom, hogy a Válasz összeállítására hazaértél. Bár én még Mártának küldtem a kéziratokat; minthogy megint sürgöny szedte ki belőlem őket s féltem, hogy elvesz nálatok. Márta azonnal följuttatja, ha otthon vagy.

Nehéz volt eldönteni, mit küldjek. A Hus II. felvonása rossz, a harmadik jobb; de az az átkozott Hus nem akar semmit visszavonni. A term. tud. könyv részletei nagyon igénytelenek. Elkészítettem két fejezetet a filozófiai összefoglalóból; írás közben azt gondoltam, ezzel még a marxisták is meg lehetnek elégedve. Azóta elolvastam a Szabad Nép-ben Rudas—Szalai párbaját — mit csinálnak, istenem, velem ezek a filozófusok? Egyre fogy a levegő; lassan csak olyat szabad írni, amit szégyen írni. Olvasd át s ítéld meg te: én igazán nem ragaszkodom a megjelenéshez, sőt rettegek tőle. S mindig örülök, ha nem tartasz valamit közlésre-alkalmasnak, mert egyszerre két legyet ütöttem: dolgoztam a Válasznak s mégsem kell megjelennem. Ami nem azt jelenti, hogy szándékosan írok közölhetetlent. Csak azt, hogy most már olyasmiket kell írnom, ami fontos is nekem. A „megöregedés álmán" már túl vagyok; beláttam, hogy lehetetlen. S azt a néhány dolgot nyomnám, ami némi fogalmat adhat róla — mi lett volna a programja ennek az öregségnek. Hátha valaki egyszer ért belőle. Ilyen ez az Összefoglaló is. De ennek persze semmit sem árt, sőt használ ha nem lát világot; úgy legalább befejezem. Csak ti ne haragudjatok, hogy nem dolgozom. Már a Wilder-fordítás miatt is aggódom. Az illető ugyan mint katona harcolt Mussolini ellen; könyvét egy Mussolini ellen elesett olasz költőnek ajánlotta, de hátha azt mondják, hogy Julius Ceasarban a Ducet dicsőíti. Egyénileg ezt úgy fogom föl — hogy

mások félperces elhatározásától függ az életem, de kiadókra, folyóiratokra, melyek jók voltak hozzám, nem szeretnék bajt hozni.

A kezembe nyomott pénzzel néhány napi gondot okoztál. Nem mintha büszke lennék elfogadni; azon túl vagyok már. De úgy érzem, épp most nem szorultam rá, úgy mint mások. Végül is azt okoskodtam ki, hogy Mártának dolgozom le s ő tartozzék neked. Ez persze engem nem ment föl a hála alól (amit a közfelfogással ellentétben igen kellemes, de igen ritka érzésnek tartok); sem téged a tény alól, hogy a pénz a számodra nagy valószínűséggel elveszett. Még egyszer szívből köszönöm, Gyula; magatartásodat az utóbbi időben, azt hiszem, azzal méltattam a leghelyesebben, hogy elfogadtam.

Flórának üzenem: ne menjen még be az ügyemben Ortutayhoz. Fölmerült az a gondolat, hogy Debrecenbe helyeztetném magam. Az ottani református iskolák állítólag szívesen látnának. Ott könyvtár is van: tarthatnék is néhány órát, meg dolgozhatnék is közben. S nem volna a megbízatásomban megszakítás. A „megszakítás" máshonnan jön.

Tegnap a Pillangókisasszonyt nézették meg velem; a szegedi opera volt itt. A legjobban a harakiri-kés tetszett, amellyel a hősnő fölvágja a hasát. A feliratа: „Ha nem élhetsz becsülettel, halj meg becsülettel." Ez azonban japánul van. A magyar fordítása: Ha mérsékelt gyalázatban nem élhetsz, a még nagyobb helyett: válaszd a halál gyalázatát. Kézcsókját küldi s ölel:

Laci

Kelt: 1948. febr. 7. előtt. A természettudományi tankönyv elé írt bevezető ugyanis a Válasz márciusi számában jelent meg. A filozófiai összefoglalót végül is a Puszták Népe 3. száma közölte.

Kedves Gyula,

én sosem ragaszkodtam ahhoz, hogy valamim megjelenjék, sőt annak örülök, ha nem jelenik meg. Lám az Iszonnyal biztattatok s az is belefúl lassan az ellenakcióba. Mért jelenjék meg ez a kis sóhajtás? Őrizd meg, mint múltkori beszélgetésünk visszhangját. Másodpéldányom nincs belőle.

Tehát rámtették megint a srófot. Ez előre látható volt. Én Révainak írtam — alig két oldalnyit; de nem hiszem, hogy használ. Pedig énvelem megjárják. Én tisztelem az értéket és kímélem a lehetőséget, még magamban is; ezért hajlandó vagyok hallgatni, elbújni — az igazi alkotó munkában mint csendes társ résztvenni. De ha ezt az erkölcsi létminimumot sem hagyják meg nekem, úgy hozzájuk vágom az életemet, hogy egyetlen becsületes író sem dolgozhat többé együtt velük. A term. tud. tankönyvem elé írok egy bevezetőt. Abban újra elismétlem, amit annakidején a Tanügy rendezésében (ez volt az első s igenis színtvalló bekezdésem) írtam s fölmutatom: ezt csináltam é n a demokráciáért. Ha ez sem elég: többé nem vagyok hajlandó semmire sem. S ha nyomnak: tudomásul veszem, hogy nincs az itt levő oxigénhez jogom.

A Hust hamarosan küldöm. Illésnél van három lektori véleményem. Ő azt írja, jók s érdemes volna a Válaszban közölni. De nagyon igénytelenek. Majd nézd meg. Esetleg 7—8-at kellene összegyűjteni belőlük. Ha átküldi őket: add oda cserébe az én cikkemet az öregedésről.

Egy-pár napot elloptam azzal, hogy a Puszták Népének írtam egy Gandhi-cikket. Természetesen az sem közölhető. Alkalomadtán azt is elküldöm, emlékül. Fogalmi nyelven nem lehet többé írni.

Flóra hogy van? A világ kezd az ő testjeihez hasonlítani? „Melyik rokon-

szenves?" ?! Remélem, nincs már láza. Neki jó — ő nő; tegye el magát spóra gyanánt a jövőnek.

Kezeit csókolja s téged ölel:

Laci

Keltezés a tartalomból: 1948. jan. vége, febr. eleje. — A lektori jelentésekből a Válaszban kettő jelent meg: Wilderről és Camus-ről. A „kis sóhajtás": kiadatlan írása, Az öregedésről.

Kedves Gyula, nagyon köszönöm, hogy a korrektúrát helyettem elvégezted; engem bizony az is kilök mindig egy napra a munkából. Ezért esett roszszul: hogy M. egy jó szóval sem „honorálta" a kéziratra rament fáradságom. Utólag persze szörnyen röstelem, hogy előtted ezt szóvá tettem. Így dicséretednek, melyre különben nagyon büszke lennék, egy kis alamizsna ízét érzem, amiben persze én vagyok a hibás. Mártának meg egyáltalán nem tudok többet kéziratot átadni, mert mindig azt érezném, ebből én most dicséretet akarok kipréselni. Legjobb lesz, ha eztán neked adom — s te azt mondod meg, ha át kell alakítanom valamit vagy szaktanácsod támad közben.

Különben én is azt hiszem, hogy elég jó érre futottunk rá, amely az egész irodalomé s annak is kellene kihasználnia. Ezért súlyos számomra a lenni vagy nem lenni probléma — egy vívmány van rámbízva, amely nemcsak fényűzéssé, de bűnné is teszi, amit különben mind jobban kívánok. Ölel s kézcsókját küldi:

N. Laci

Pb. kelte: 1948. febr. 7. — M.: Sárközi Márta.

Kedves Gyula,

ápr. 13. és még nem kaptam korrektúrát; ebből arra következtetek, hogy vagy a kéziratommal van baj vagy a Válasszal. Remélem, csak az előbbivel. Levelemre sem jött felelet; nem tudom: otthon vagy-e. Írnom kell mégis. Kaposvárra május 9-re meghívtak; Berzsenyi-estet tartanak, azon kellene beszélnem. Állítólag mindjárt Válasz-est is lesz — téged is meghívtak. Szeretném tudni, mégy-e. Egyszer még át szeretnék vergődni a Dunántúlra; Szilas, a sírok stb.; veled is beszéltünk egy heti tihanyi munkáról. Itt szakfelügyelőjárás. A dolog szövődik a fejemben; csak előadást ne kéne tartani. Végül is tőled teszem függővé: helyesnek tartod-e, hogy kinyissam valahol a számat s magad eljönnél-e. Express-levelet küldtek, de azért megvárom a te döntésedet. Nem adnál föl egy sürgönyt esetleg. Arra is gondoltam: hátha nem kaptad meg a levelemet. Azt nem szeretném: egy kicsit keserűbb voltam benne a szokásosnál.

Múltkor, amikor itt voltál, nem beszélhettünk franciaországi falúrajzodról, pedig épp akkor olvastam. A sorozat bevezetője egyike a legszebb magyar prózai szövegeknek. A falú-kép, gondolhatod összeszalajtotta, nem is a számban, a szívemben, a nyálat. Azt látom, alapjában véve te is idill-író vagy. A Puszták népében is az volt a legszebb — a lázítás ellenére is idill volt. Én is arra vágytam mindig s azt írnék a legszívesebben. S volt is némi képességem rá, hogy idilleket teremtsek vagy hazudjak magam köré — de hát a történelem, az indulatok... Te szerencsésebb vagy — s tán megfelelő öregkort is kapsz hozzá, amelyben olyasmivé láthatod az életet, világot is, mint azt az albigens falút. Hogy sikerült a freudista vígjátékod? Beadtad már Majornak? Engem ijesztgettek az újságok; de hálisten, elsimult a dolog.

Nem írhatnál egy-két sort a filozófiai összefoglalómról? Olvastad? Közölhető vagy nem közölhető? Belső vagy külső okokból?

Mint írtam már, Flóra ne menjen Ortutaihoz. Én úgy látom, nem taníthatok jövőre. Debrecenbe készülök, a Gulyás Pali szobájába. Ezzel azt hiszem, végleg elrúgtam a parttól a ladikot.

Ölel szeretettel s kézcsókját küldi:

Laci

Vásárhely, 1948. ápr. 13.

A falukép: a Franciaországi változatokban. A freudista vígjáték a Lélekbúvár.

Kedves Gyula,

nagyon köszönöm leveledet. Tudod milyen áldozat, efféle szempontokat másokkal szemben épp nekünk, íróknak képviselnünk. De most nekem is az a fontos, hogy még négy-öt hónapig húzzam a helyzetet. Tovább úgy sem lehet.

Mindjárt még egy ilyen élet-nyújtó ügyben is kikérem tanácsodat. A Népszava elküldte Bóka cikkét s fölszólított, hogy szóljak hozzá az ankétjukhoz. Azt írták — téged is megkerestek. Persze: kelepce. Nézd meg a mellékelt írást, mi rosszabb, ha ezt küldöm el vagy ha semmit sem. Ha azt hiszed, közölhető, küldd tovább nekik; ha nem: énnekem, az öregedésről szóló cikkemmel.

Kanyaréknak rögtön sürgönyöztem s azóta írtam is. Én áldozó csütörtök és pünkösd közt leszek szabad. Ha nem érnél rá jönni, Kaposváron és Szilason töltöm el az időt, ha van kedved és dolgaid engednek, a Balatont is beiktathatjuk. Alkalmazkodom hozzád.

A tanítást alig várom, hogy abba hagyhassam. Nem lehet többé tanítani Még kevésbé mint írni. A terveim azok, hogy négy hónapon túl nincsenek terveim.

Köszönöm, amit a pénzzel kapcsolatban barátságunkról írtál. De ha a viszonzás clearing-ügyleteitől jogosan idegenkedsz, engedd meg, hogy ennek tekintsem, amiként a kezembe nyomtad: baráti kölcsönnek.

Igaz szeretettel:

Laci

Vásárhely, 1948. ápr. 23.

Kedves Gyula, nagy örömmel láttam Kanyar leveléből és most a tiedéből is, hogy Kaposvárt együtt leszünk. A leutazással azonban egy kis baj van. Kanyar azt írta, hogy szombaton a gyors motorral vagy a délben oda érő személlyel vár. Nem merek később menni, mert hátha szombat estére programjuk van. Sőt csak a személlyel mehetek, mert a gyorsmotoron, úgy tudom, helyjegy van s azt innen nem válthatom meg. Te viszont csak péntek este érkezel meg. Tehát ha nem vagy fáradt, gyere velem 6.30-kor a Délire; ha azonban dolgod van szombaton még, gyere utánam vagy a délelőtti vagy a délutáni gyorssal. Szeretettel ölel a viszontlásátig

Tihany helyett tán jobb lesz Kanyarnál eltöltenünk Somogyban 2—3 napot. A vígjátékot is megnézhetjük ott.

Laci

Pb. kelte: 1948. máj. 4.

Kedves Gyula,

ezt a levelet négy nappal ezelőtt írtam; a Népszava cikket akartam legépelni hozzá. Közben be voltam fogva Illés Bandinak, Mártának, szakfelügyelők-

nek. Végül is hagyom a Népszavát; mit kerteljek én nekik: egyenek meg. Te írtál nekik? Négy éve mocskolnak; tartozom nyilatkozni? Más változás is történt azóta; csak jövő szombaton hajnalban utazhatom fel (8-án), nem készülök el különben Márta könyvével. Úgyhogy egyenesen Kaposvárra mennék (ha nem érsz rá) s onnét Szilasra, Tihanyba, esetleg Debrecenbe. Pünkösdre hazajövök.

Most mondja valaki, hogy a Válasz megszűnt. Pestről, a nyomdából üzentték volna. Igaz?

A Népszava-cikk: Bóka László, A népi demokrácia és az irodalom. 1948 ápr. 11.

Kedves Gyula, nagyon jól esett életjeled és meghívásod. Számomra úgyis ez maradt csak: a múzsa jégkarjai s egy-egy jeladás, hogy számon tartanak. Menni, sajnos, nem mehetek; ez nem líra, ez nehéz testi munka; egyhelyben is beleszakad az ember, nemhogy vándorolhatna. Elképzelheted: körülbelül két és félszer annyit kell megírnom, mint tavaly nyáron az Iszonyból. Soha életemben ilyen rövid idő alatt ekkora munkát nem végeztem s ha az egész esetleg rossz is, a részleteket az ember csak — lege artis — kidolgozza. Eddig 200—200 oldalt írtam s legfölebb a feliben vagyok; most kapcsolnék rá, de máris az árnyékom néz rám a tükörből. S az egész vállalkozás sokkal ingatagabb mint az Iszony volt. Az Emberi Színjátékhoz viszonylik úgy mint az Iszony a Gyászhoz... Bizony nagyon jó lenne néhány napot együtt tölteni; de mikor lesz az? Október előtt alig. Flórának kézcsókját küldi; téged ölel:

Laci

/Kelt: 1948. aug., az Égető Eszter írása közben.

Kedves Gyula,

itt küldöm a szeptemberi büntetés feladatomat. Bizony, három napom ráment s még háromba belekerül, amíg a regénybe visszatalálok. Pedig ugyancsak a nyakamon van az idő — s a kimerülés. De nem akartalak megkérni, hogy ebben a hónapban ments föl — nemcsak mert te is kényes vagy erre, hanem mert Márta a vegytan könyv elhalasztásáért már úgy is megbántódott. Pedig ha a regény fölött még annak a gondját is nyakamba veszem, ezóta már kiteríttek.

Attól félek, hogy a lecke után jön a szokásos eredmény: amit írtam ezért és ezért aggályos. Pedig igyekeztem lojális lenni — az egész irodalomnak egy kis haladékot kikönyörögni. Nézd át és dönts — ha szükséges, törölj vagy alakíts.

Az itteni Szabadművelődés vásárhelyi hetet rendez s a kultuszminisztériumi kiküldött is azt szerette volna, éppúgy mint a vásárhelyiek, ha estélyükön te leszel a nagy szám. Gondolhatod, én is örülnék neki, hisz így egy-két napot együtt tölthetnénk. Mint barát csatlakozom a kérésükhöz. Engem is akartak szerepeltetni — de én nemcsak nem vagyok, de nem is tartom tanácsosnak, hogy próféta legyek a magam hazájában. A részleteket ők majd megírják.

Ella írta, hogy hívtátok őket Tihanyba; jól esett neki és nekem is. Flóra, Rika hogy vannak? Írj egy pár sort! Irathatsz Flórával is; nem is muszáj a nevedben írnia; van akkora megtiszteltetés. Ölel, kézcsókját küldi:

Laci

Vásárhely, 1948. augusztus 25-én

Péter még mindig nem látja be, amire már R. is figyelmezteti?

Péter: Veres Péter, R.: Rákosi. A „büntetési feladat": Regényírás közben, Válasz 1948. szept.

Kedves Gyula,
megkaptam Kristótól üzenetedet. Bizony jó volna egy pár napra fölmenni s beszélgetni. A fogam is kívánná nagyon, ha nem csinálok valamit, nevetségessé válok az órákon is. De be vagyok temetődve a regényembe. Arra már nem is gondolhatok, hogy karácsonyra megjelenjék: de legalább az első két könyvét (kb. 300 oldal) szeretném Bandinak átadni, hogy a vállalat előtt fedezve legyen. Csalódtam a képességeimben. Úgy látszik, mégis csak véletlenül sikerül egy-egy dolgom; ha nagyon nekimegyek, belebukom. Egy fejezetet küldök Mártának a novemberi számra.

Kristótól tudtam meg azt is, hogy november 5-én lesz a bemutatód. Jó lenne, ha akkorra mehetnék föl. Hallom, jobb szerző vagy mint én, részt veszel a próbákon is. A te tekintélyeddel s modoroddal lehet; engem azonban úgy kezeltek, mint egy dilettánst, akit az igazgató, tán mert ő is Németh, mindenáron rájuktukmál s a testüket kell odaadniuk a hülyeségemnek. Életem legrosszabb emlékei: az a néhány próba és bemutató, amin részt vettem.

Kíváncsi volnék, a múlt számban megjelent naplómnak, nincs-e izgalmas visszhangja is. Péter írta, hogy tetszett neki: engem azonban inkább az érdekel, hogy v i s s z a nem tetszett-e.

A Válasz különben nagyon szép volt. Veszedelmes dicsőség egy ilyen szám szerkesztőjének lenni. Meddig vállalod? Én nem hogy nem haragszom meg a cenzúráért, sőt nagyon kérlek, csak gyakorold. Hadd tartson a lap, amíg tarthat s én is, amíg a gyerekeimnek segítségükre lehetek.

Tán tudod, hogy Judit most itt van s abban reménykedik, hogy idén érettségizhet. Énnekem nagy öröm: de kár, hogy olyan időben jött le, amikor az iskolai munkámra alig fordíthatok időt.

Hogy van a kis család? Flóra bírja-e a munkát; Sokszor ölel s kézcsókját küldi
Vásárhely, 1948. okt. 11-én

Laci

A jegyzet: a Kaposvárt tartott Berzsenyi-emlékbeszéd.

Kedves Gyula,
utolsó levelünk keresztezte egymást. Mártának küldtem egy folytatásnyit a regényből azóta. Ő bizonyára elmondta aggályait neked is. Állítólag még a mondatok is ugyanazok benne mint az Iszonyban. Az elkedvetlenítésben ő olyan nagy mester, hogy attól akár a feleségem is lehetne. Szerencsére ugyanakkor Illés Bandinak is elküldtem ugyanazt a regényrészletet; ő viszont épp az ellenkező végletbe esett. Ha volt is része benne a barátságnak, tán nemcsak annak; hisz végre is nemcsak résztvevő barát, hanem kritikus is. Szeretném, ha kiszedés előtt te is megnéznéd: valóban kompromittáló-e a leadása vagy adjak helyette inkább olyasfélét, mint a múlt számbeli vallomás volt. Most a magyar irodalom lehetőségeiről szeretnék írni; mi az amiben már majdnem elérte a világirodalom tengerszintjét. Mielőtt meghal vagy tetszhalálba merül, mondjuk el, mi lehetett volna belőle. Szóval afféle végrendelet lenne egy nem létező ifjúság számára: a gond tovább adása. Ha írnál egy-két sort, hogy melyiket látnád szívesebben a karácsonyi számban.

Amit a bokszoló fellocsolásáról írsz, nagyon találó. A családom, az ismerőseim, a haza: mind ezt gondolja, akárhogy zúg a feje, akárhogy támolyog, akárhogy össze van törve, ennek ez a mestersége, bajnok. Nekünk íróknak sem elég soha egymás szenvedése; amíg meg nem haltunk, gyanakszunk egymásra. Én

ugyan elértem a szenvedésnek azt a fokát, hogy sokszor már a másokéra is gondolok. Halász Gáborék, egy-egy szegény öreg zsidó író, sőt horribile dictu Hóman Bálint, Kis Feri jár az eszembe. Más okból is nagyon találó a képed. Engem is a tét tart életben; az ami az új és új föltápászkodásomon múlik. A folyton növő halálvággyal szemben a kötelességtudás az életösztön egyetlen megmaradt és sajnos mind erősbödő formája. A tanulmányomban is ettől szeretnék menekedni.

Biztosra veszem, hogy a Flórának írt levelet előbb elolvastad, mint a hozzádszólót. Így hát tőled is csak bocsánatot kérek, hogy az ő gyönge vállát ilyennel terhelem. Ha bármely okból terhes vagy kellemetlen, kérlek, tiltsd meg neki, hogy foglalkozzék vele. Azért kértem őt, mert nincs más senkim, akin át valóban feljutna Ortutayhoz a levelem.

Egyre várom darabod bemutatójáról a híreket. Most téged kínoznak meg úgy, mint engem a Villámfénnyel? Mi megy olyan jól? A Fösvény?

Írj magadról egy pár szót! Mik a terveid? A Választ még csinálhatjuk egy darabig? Olyan reménytelen, hogy büszkeség dolgozni belé.

Én most azon gondolkozom, hogy valahol bezárkózom egy szobába s amíg el nem fogy az utolsó tartalékom is, egyfolytában dolgozom, anélkül hogy a szobából kimennék. Hol lesz ez a szoba, nem tudom.

Szeretettel ölel

Vásárhely, 1948. október 29.

Laci

Kedves Flóra,

ne haragudjon, hogy a maga gyönge, de szívós vállait még én is megterhelem. Tudom, hogy sok sorsüldözött ember ügyét viszi: vállalja fel egyszer, ha teheti, az enyémet is.

Nem is a magam érdekében írok, hanem másokéban, akiket én kevertem bajba. A tavaszi Berzsenyi-ünnep után néhány levelet váltottunk Tolnai Gáborral. Mindig igen udvarias volt velem szemben és az enyéimmel szemben is, úgyhogy én is fölmelegedtem iránta. Írta, hogy beszélt rólam Ortutay Gyulával s ő bármilyen kérésemet szívesen teljesítené. Énnekem nem volt különös kérésem; a helyzetemmel meg voltam elégedve; a nihil movere jobbnak látszott akármiféle mozgásnál. Közben Judit jelezte, hogy le szeretne jönni hozzám; az óráim hallgatni. Az iskolája a nyáron fölterjesztette őt osztályugrásra. Kausz meg is ígérte neki, de a minisztérium tiltó rendeletére hivatkozva, utolsó percben lefújta a magánvizsgát. Én azt írtam Tolnainak, ha mindenáron kérést várnak tőlem; legyen ez a kérés. Nemcsak a magam lányának kérem. Az 1934-ben hozott korhatárrendelet úgyis szembenáll a munkaversenyek szellemével; igazán „reakciós" rendelkezés, hisz eszerint Mozartnak sem lett volna szabad huszonkét éves koráig hangversenyeznie. Valóságos esszét írtam a jó tanulók bűnhődéséről a mai iskolában.

A feleségem egy-két hét múlva fölkereste Tolnai Gábort. Azt mondta, ez nem kérés, ez elintézett dolog. Küldjük csak föl a kérvényt minél előbb. Ha nem hiszem azt, hogy ő megbeszélte a miniszterével a dolgot, én természetesen nem tolakszom új kérvénnyel. A kérvény szövegezésében, sajnos, elkövettem egy súlyos hibát. Hivatkoztam arra, hogy Judit a főigazgatóság tudtával bejár a nyolcadik óráira is, s ott is megállja a helyét. Őszintén megvallva, csak azért írtam ezt, mert a kérvényekhez megokolást is szokás mellékelni. Itt jött a baj, nemcsak a kérvényt küldték fölöttes hatóságaimon át elutasítva vissza; de a miniszter úr

vizsgálatot rendelt el, felszólítva a főigazgatót, az pedig az igazgatót, hogy hogy mertük Juditot a nyolcadik óráira beengedni.

Én azt hiszem, hogy az igazgató és a főigazgató-helyettes fedezve van: magántanulónak, ha az iskola székhelyétől távol lakik, a rendtartás szerint adható engedély az órák látogatására. Minthogy nekem csak a nyolcadikban voltak óráim s a lányom értem jött le, azonkívül olyan ígéretre hivatkoztam, amelyről én is azt hittem, hogy a miniszteré, az igazgató megengedte, hogy az ügy elintézéséig mind a két osztály óráit látogassa. Ezt a főigazgató-helyettes úrnak is bejelentettük, aki szóban szintén hozzájárult. Lehet, hogy mindaketten túlléptek egy féllépéssel a régi világ előírásait, a gyakorlatát azonban semmiesetre sem. Mert én igen sok iskolában dolgoztam már, de az óráimat mindenütt látogatták olyan tanulók is, akik csak karácsonykor tették le a magánvizsgát, de már év elejétől a felsőbb osztályba jártak be mint magántanulók. Ha valami szabályellenest éreztünk volna eljárásunkban, a kérvénybe természetesen nem vesszük be. Ha valaki hibát követett el, akkor én voltam az, aki erősen valószínűnek mondtam egy ügy elintézését, amelyről azt hallottam, hogy befejezett ügy.

Ha jól emlékszem, épp Maga említette, hogy Ortutay Gyula egyszer szemrehányást tett, s szinte szabotázsnak minősítette, hogy én semmit sem akarok kérni tőle. Nos, most Magán keresztül hozzá fordulok azzal a kéréssel: elégedjék meg azzal az elégtétellel, hogy a bajt okozó tanár eltűnik a tankerületből s szüntesse meg a vizsgálatot feletteseim ellen, akiket még különös rokonszenv sem vezetett, csak egyszerű kollegialitás.

Ha helyesnek tartja, ezt a levelet is megmutathatja a miniszter úrnak. Én azért nem fordulok közvetlen hozzá, mert nem biztos, hogy levelem a bürokrácia labirintusán el is jutna a kezébe.

Még egyszer bocsánatot kérek az alkalmatlankodásért. Ha bármilyen okból kellemetlen volna kérésem teljesítése, megpróbálom a közvetlen utat.

Kezeit csókolja

Vásárhely, 1948. október 30-án

Laci

Kedves Flóra, utólag bánt, hogy levelemmel még én is terhelem Magát. Arra gondoltam, tán elég volna, ha Maga vagy Gyula odatelefonálna Ortutaynak s fölhívná figyelmét a levélre, amelyet egyszerűen postára adna.

Kezeit csókolja

Laci

Pb. kelte: 1948. nov. 5.

Kedves Gyula,

mindkettőtök levelét megkaptam. Flóra közbenjárását nagyon köszönöm. Ha csak magamról lett volna szó, nem veszem igénybe: de másokat kevertem bajba. Arról persze szó sem lehet, hogy én a kultuszminisztériumba életemben még kérvényt adjak be. Most is ők kapacitáltak rá s mégis nekem kellett a végin röstelkednem és kunyerálnom. Judit szerencsére nagyon okosan viselte a megszégyenítést s így mindaketten megleszünk a jövőben a fiatal urak gráciája nélkül. Eredetileg sem kivételt kértem, hanem egy elavult, ostoba rendelkezés módosítását.

Ella írja, hogy Miliék is hozzád fordultak Péter dolgával. Hozzátartozóknak ilyenkor kötelességük, hogy a szemérmet félretéve, mindenkit megmozgassanak, aki elérhető. Énbennem magamban is kétfele ver a szív ebben az esetben. Bánt, hogy barátságom révén ilyen terhek szakadnak a nyakadba, viszont reménykе-

dem is, hátha tudnál valamit tenni. Hogy Péter miféle, azt nem kell egymásnak magyaráznunk, de hogy sok tekintetben eredeti ember, kitűnő rokon s bizonyára százszor különb jellem is mint aki odajuttatta, abban is megegyezünk. Ella írta, hogy biztattad Milit és segítséget ígértél neki. Akármi lesz az amit tehetsz, engem is nagyon lekötelezel vele.

Én most már végleg eltökéltem, hogy az állásom otthagyom. A jövedelmem olyan csekély (háromszáz forint egy hónapban) s mégis leköti az egész időmet. Amit csak az idén őszön elpuskáztam miatta, több mint amit a kultusztól két éven át kapnék. Lehet persze, hogy néhány hónapon belül azok a jövedelmek is bedugulnak. De fakíregyszerűségben egy évig fenn tudom tartani magamat a meglevő pénzemből s ezt az egy évet most már a munkáimra akarom szánni. Mindig volt egy kötelességem, amit elébük helyeztem: most vállalom s főleg vállaltatom értük az ugrást a semmibe.

Megpróbálom, nem tölthetném-e ezt az évet odafönn Pesten. A legtermészetesebb az volna, ha a családom sok szobája közül az egyikben rendezhetném be a remeteségemet. Ellával megpróbáltam valami modus vivendit találni. A karácsonyi szünidő megmutatja, bírok-e dolgozni otthon. Egy pár hetet mindenesetre Pesten töltök s akkor végre találkozhatunk. Úgy hiszem, dec. 9-én vagy 16-án utazom föl.

Darabod sorsáról várjuk a híreket. Neked persze nem árthat már semmiféle bemutató. De azért a magad lelki állapota alapján elképzelheted, mi volt nekem, mondjuk a Cseresnyés hecc. A kért kéziratokat majd elküldöm. Bár abból, hogy korrektúrát nem kapok, azt következtetem, hogy a Bibó cikk mégis csak befutott. A Wilder-könyvem megjelent, majd viszek vagy küldök belőle. Nem sietek, mert nagyon rossz fordítás és elég nyomorult kiállítás. Piszkálódás nem volt még ellene?

Még egyszer nagyon köszönöm mindkettőtök szívességét s valóban nagyon várom már, hogy magam is ott legyek köztetek. Kézcsókkal és öleléssel

Laci

Vásárhely, 1948. nov. 10-én

Miliék: Németh Péter unokatestvére és családja. — Állása dec. 3-ával szűnik meg.

1949

Kedves Gyula,

magam szaladok át a kézirattal, de minthogy gondolom, hogy nem vagy otthon vagy vendéged van, mindjárt pár sort is írok hozzá. Mártával beszéltem; azt mondja: jöhet az egész fejezet is; ő úgysem fizet, mindegy mennyi az adóssága. Ha így egy kerek részt adtunk (az egész regény középső harmadát), lehet 40 oldal a terjedelem. Én azonban javítás közben azt éreztem, hogy ennek a fejezetnek az első része (a csillagig); átmenő rész, a nagy regényben lehet ilyen is, de mutatványnak egy kicsit unalmas. Fogfájásban írtam, iszonyú kínok közt s tán túlságosan el is részleteztem, hogy vásárhelyi otthonom megörökítsem. Ha tehát úgy érzed te is a legjobbnak: jöjjön a 2. és 3. része, az körülbelül 24 oldal s az elejét a korrektúrában áthidalom majd egy pár sornyi jegyzettel. De különben rád bízom teljesen a döntést.

Mártánál voltam; jobban van, vergődik a lap sorsán. Ő is úgy van, mint mindenikünk, ne rajta múljék, hogy megszűnt. A te felhívásod így a közönségre

tólja a felelősséget. S azt hiszem, nem egész alaptalanul. Azt gondolom, jó lenne, ha a nyomaték kedviért, aláírnád. Legalább így: a szerkesztő.

Szeretettel ölel s kézcsókját küldi

Németh László

Budapest, 1949. febr. 27-én.

Ui: A tanulmányt nem tudtam megírni.

A felhívás: Szűnjék meg a Válasz? (márc.—ápr. 264.).

Kedves Gyula,

azért szalasztom el Jutkát, hogy megnyugtassalak: már második napja gépelem a regényfolytatást. Nem tudom, milyen sürgős nektek — hisz a Válasz most jelent meg. Én valószínűleg csütörtök estére készülök el a gépelésével. Kb. 35—40 Válasz-oldal lesz. A kérdés az: 1. akarod-e előre látni vagy csak korrektúrában (szerintem nincs veszélyes anyag benne); 2. sürgős-e, hogy a nyomda két részletben kapja meg (szerdán az első részt) vagy elég, ha pénteken az egészet leküldöm.

Különben semmi újság. Ezen a héten talán már lerohantam volna a regényt; így a középső része lesz meg, nyomtatottan már. Egy olyanféle tanulmány is kavarog a fejemben mint az őszi; a címe: Két regény közt; áprilisban tán ezt hozhatjuk.

Ölel és kézcsókját küldi:

N. Laci

/Keltezés a tartalomból: 1949. márc. Az író az Égető Eszter közlésén dolgozik.

Kedves Gyula,

fönn voltam Pesten egy napra az írógépemért, kéziratomért s szerettem volna beszélni veled, de mondják, hogy egész nap vendégeket kísérsz. Én a regényt nagyjából befejeztem s most lenn gépelem Vásárhelyen. Májusig aligha jövök föl — levelet írni nem lehet; hát leírom gyorsan mit gondolok a Válaszról. Persze azt sem tudom, ez a szám mennyire van (lemegyek Mártához, de őt sem fogom otthon találni) — s mi a tervetek a továbbiakra. Vásárhelyen én úgy láttam, hogy a közönség megadja a felmentést nekünk; ott senkisem tud a Válaszról semmitsem. Ha az olvasókhoz intézett felhívásra nem jön felelet s biztos, hogy nem jön — nem érdemes Mártát még mélyebbre meríteni az adósságba. Legfölebb azt kellene meggondolni, ne adjunk-e ki még egy dupla-számot, akkor egy félév mégis lezárulna. Ha így döntenétek, azt ajánlom, használjuk fel az utolsó számot arra, hogy bemutassuk, milyen magasra, milyen lehetőségek elé ért föl a magyar irodalom — a Válasz megszűnésének a pillanatáig. Ha már nem csinálható tovább a magyar irodalom — emlékeztessük azokat, akik megsemmisítéséért felelősek. Ebben az esetben ráérnénk könyvnapig nyugodtan megcsinálni a számot, amelyben lehetőleg minden komolyan számító magyar író szerepelne. A kritika—esszé-mennyiséget is szaporítani kellene benne. Ha erre a tervre van pénz és lehetőség — én regényrészletet (a regényről szóló áttekintésbe fűzve) adok s három-négy jegyzetet, líra, regény, színdarab elért magaslatairól. Ha megkapom az állást (amit nem hiszek most már) ez lesz az utolsó írásom. Csupa eszeveszettséget látok, a közvetlen környezetemben s azontúl is — az emberi nemmel értelmetlen és értéktelen dolog szóbaállni. Ölel s kézcsókját küldi:

Laci

Pb. kelte: 1949. ápr. 5.

Kedves Gyula,
tán hallottad, hogy a tudományos segélyt mégis csak megkaptuk. Nem űztek egészen csúfot belőlem mégsem. Számomra ez az öröm benne, mert a pénzből úgy sem látok egy fillért sem. Mégis csak jogosítvány az életre; hivatkozhatom rája.

Most Debrecenbe utazom; könyvtárba fogok járni. Az utolsó hetekben — a pofon második felét várva — már egész benn voltam. Most talán majd meglódulok s a regényről szóló tanulmányt is elkészítem, ha igaz. Ha megy a Válasz tovább, a pedagógiai tanulmányaimat dolgozom ki; válaszul a „tudományos" jelzőre.

A Válasz utolsó számában megint sok szép dolog volt. Azzal, hogy te is írtál egy műhely-titok tanulmányt, jó passzt adtál nekem. Ugyanez a felfogásom a műhely-titkokról. Egy pár oldalon több jó sort dobtál el, mint amennyit sok jó költő egy életen át megtart. Lőrinc szonettjeiben — nemhogy megolvad, de felgőzöl a forma. Egy gőzoszlop mindenik. De tán még jobban tetszett Weöres két vegyi kísérlete... Ha ezek a meghódított lehetőségek az értelemmel megint találkoznak! Szép Vas Pista verse is. Igen, kár volna abbahagyni, de birjatok-e. Mártát is üdvözlöm s gratulálok a számhoz. Flórának kézcsókját küldi s ölel
Vásárhely, 1949. május 2-án

Laci

Írtam Révainak egy levelet; mint „íródiplomata" nézd át, el szabad-e küldeni. Szabad-e e n n y i r e őszintének lenni. A címét egyáltalán nem tudom; kérlek tedd be egy borítékba s add fel.

Kedves Gyula,
nagyon köszönöm, hogy a levelet visszaküldted. Olyan ritkán ér öröm, hogy még az ilyen viszonylagos ajándéktól is napokra berúgok. Hálálkodási, közlékenységi és ajándékozási láz tör ki rajtam. Három levelet írtam azon nyomban. Még szerencse, hogy ezt az egyet neked küldtem el. Egy óra múlva már tudtam, hogy vissza fogom kapni — s így legalább emiatt az egy miatt csak szégyenkeztem, de nem nyugtalankodtam. Tapintatos voltál, hogy az utolsó mondatát nem is említetted. Én azért röstelkedem, most hogy újra elolvasom, a legjobban.

A tihanyi meghívást köszönöm. Őszig nem kerülhet rá sor, hogy éljek vele. Ősszel majd meglátjuk. Én most elég súlyos lelki műtéten esek át. Mint az alma, amelyet úgy kivágnak, hogy csak egy darab héja marad meg. Ennek tulajdonítsd, ha sokáig nem hallasz rólam. Egy balatoni telelés, ha kivihető, azt hiszem, nagyon megfelelne az állapotomnak.

Ölel és kézcsókját küldi:
Debrecen, 1949. május 14-én

Laci

A visszaküldött levél — föltehetően — a Révainak írott.

Kedves Gyula,
látom, becsületes vagy; a dicséret honoráriumot akkor is kifizeted, amikor a folyóirat már megszűnt. Itt úgy látom, elég vegyes benyomást tett az utolsó folytatás (általában az egész Válasz-szám), kinek tetszett, kinek nem. Mindenhogy megkönnyebbedés, hogy megszűnt. A legjobbkor; előbb korán lett volna, utóbb későn.

A meghívást nagyon köszönöm; lehet, hogy élek vele; csak az itthoni zűrzavarban tájékozódjak kicsit. Ella eladta a házat, két hete költözik, espressot nyitott, két gyereket operáltat: olyan kavarodást csinált, hogy válogathat az ember, mibe bolonduljon bele, közel hozzá a kavarodásba, vagy távol tőle a szorongásba. Egyre aktuálisabbá teszi a regényemet.

Persze, ha egy piciny csönd támadna i t t, úgyhogy l e n n dolgozni tudhatnék, örömest nem hallanék róluk. De hol kaphatna ott ebédet az ember. Az én gyomrom meglehetősen elromlott az utazásokban és idegességekben; viszont abban bízom, hogy amit a tied kibír, azzal az enyém is megbirkózik.

Nagy érdeklődéssel várom nyári elvonulásod eredményét. Pláne — hogy a hírek szerint — regényen dolgozol. Szép volna, ha ebben a műfajban egy magyar-iskola támadna. Amint mondja, Pilinszky is regényen töri a fejét.

Ölel: *N. Laci*

Budapest, 1949. aug. 27-én.

Új cím: Szilágyi Fasor 17. III. 3.

Kedves Gyula,

én is azon a határon vagyok, hogy elemésszem magam, s így utaztam le hirtelen Vásárhelyre. Leveledet indulásom előtti este kaptam; két hetet már nem igen bírtam volna kivárni, addig meg nem akartam alkalmatlankodni, amíg a családom odalenn van. De úgy látom, ez jó megoldás is volt; — ahogy a régi utcákra értem, egyszerre megnyugodtam. Úgy látszik, mégis csak Vásárhely az igazi hazám most már, nem a város szépsége, hanem a hozzáfűződő emlékeim szépsége miatt.

Azt nem csodálom, hogy nem tudsz dolgozni. Pedig te még nem szenvedsz úgy a közvetlen környezeteden kitört esztelenségtől, mint én. Egy elrákosodott család épp olyan biztos halálfaj, mint akár a veserák; itt most azt próbálom, hogy ne gondoljak rájuk és ne sajnáljam őket, hanem csináljam, amit ebben a szép őszben s a magányos házban csinálni lehet. Idén a kert is nagyon szép; csupa cinea, verbéna, muskátli; — nem volna kedved egy pár napra lejönni; mindkettőnkre ránk férne egy kicsit beszélgetni. Én ami anyagi létünket illeti, nagyon pesszimista vagyok — szellemiekben azonban mint aki egy folyóról kiért a deltára. Nem a legvigasztalóbb pillanat éhenhalni.

A Tudós Nők lefordítása, bizonyára kitűnő (mindenesetre végtelenszer több mint az én nyári munkám, aki április óta egy sort sem írtam) de én Flóra megjegyzése s a te elzárkózásod után valóban azt hittem, hogy egy regénnyel fogsz hazajönni; az az érzésem, hogy most, ha csak magadnak írnád, egész bölcsességedet beleöntve, nagyon jól sikerülne. De tán csak a nekifutás szorongása ez? Ha az ember nem testies, nincs a terméketlensége miatt öngyilkos kedvében. Én is ebben bízom.

A továbbiak Isten és Ella kezében vannak. A házeladásnál fönnmaradt pénzt nem merik maguknál tartani. Ha úgy döntenek, hogy egy garçon lakást vesznek rajt, abba én nekem kell remetének beleköltöznöm. Pedig szívesebben maradnék itt a télire is.

Flóráék hogy vannak? Hízott-e a nyáron? Kezdem megérteni a szégyenedet a dolgozó asszony előtt. Nálunk is csak az asszonyok dolgoznak már (igaz, elég összevissza) — de nem dolgozni, azzal vigasztalom magam, sokkal nehezebb.

Ölel:

Laci

Pb. kelte: 1949. szept. 7.

Kedves Gyula,
egyszerre hatottál a képzeletemre s a lelkiismeretemre. Együtt dolgozásunk képe csábít, az hogy Flóra nem mer egyedül hagyni a betegségeddel, furdal. Hát valóban olyan rossz állapotban vagy? Hallottam mástól, de azt hittem — csak a gyomormirigyek és a megtépázott idegek szokott összjátéka. Sajnos, én itt a hónap végéig kifizettem már kosztot és lakást; azonkívül Elláéknak is tervük van velem, úgy hogy a hónap végén valószínűleg Pestre kell költöznöm. Ha a pénzt veszni hagynám, akkor is csak egy hétre mehetnék le. Azonkívül az idő is elromlott s valószínűleg te sem bírod ki sokáig ott lenn. Tegyük hát át Pestre, októberre, sétáinkat és terveinket; ott a te gyomrod is megbízhatóbb helyen lesz s én is megtalálom tán, hat hónap kószálás után, nehány hónapra legalább a „végleges" helyemet.

Itt különben elég nagy külső nyugalmam van; pedagógiai terveimbe süppedtem be, mint 44-ben; kitűnő matematikai könyvekhez jutottam — s egy összefoglaló tanulmányt tervezgetek négy éves tanár korom álmairól.

Tehát még egyszer köszönöm meghívásodat s baráti tervezgetésed — s az, októberi viszontlátásig ölel:

Laci

Vásárhely, 1949. szept. 18-án.

1950

Kedves Gyula,
három hete lesz, hogy pazar szilveszteretek után elváltunk. Én azóta lenn élek Debrecenben, megint a magam törvényén; tehát igen jól is érzem magam. A Karenin Anna-szerződést megkaptam, de minthogy nem igen bíztam benne, már előzőleg elvállaltam egy másik fordítást, Grossman szovjet író regényét. Így most egész évre van fordítani valóm. Nagyon örülök neki; nemcsak annak hogy az anyagi rémlátásoktól megszabadultam; az még nagyobb öröm, hogy van megint mesterségem. Egész más az ember közérzete, ha olyan munkát végezhet, amelyet valamilyen okból a társadalom is helyesel, méltányol s megfizet. Én éppen mostanában jöttem rá, hogy nem nagy dolog az, amit idáig csináltam s szívesen fordítok hátat az írói pályának. A fordításnak, pláne a próza fordításnak, nézetem szerint nem sok köze van a művészethez, ipar ez, amelyet becsületesen, lege artis megtanulni és gyakorolni, nagyon megfelel a mostani hangulatomnak. Madách nem ismerte jól az embereket, Michel Angelo boldogan farag asztallábat.

Most azért írok, mert azt hallottam, hogy a Molière fordítói közé engem is felvettél. Valóban emlékszem, hogy volt szó köztünk erről, de nem tudom, melyik darabjára gondoltál. Azt hiszem, nem túlságosan nagy munka egyik sem (persze a prózáról beszélek) s ha időben értesítesz, szívesen megcsinálom. Csak azért volna jó a darabot s a terminust tudni, hogy a két másik fordítás közé beiktathassam.

Mit gondolsz, meg tudom én még ezt a mesterséget tanulni? Elég idős vagyok már hozzá s őszintén megvallva, nem igen látom, hol a csízió benne. Pedig hát nyelvet tudok eleget. Minden kelet-európai nyelvet tudok annyira, hogy fordíthassak belőle, természettudományi, matematikai könyveket is rám lehet bízni, amellett valami féle írói múltam is van, hallom a mondatok botlását; szóval együtt van egy csomó adottság is, amit ma jól használhatnának. Ha beszélsz ró-

lam, mondd meg, hogy az élet ezt a modus vivendit találta ki a számunkra. Szeretnénk rendes érdeme szerint megbecsült mesterember lenni, nem több egy vasöntőnél.

Flóra hogy van? Beállt a robotba? Téged szeretettel ölel, a decemberinél jobb hangulatban

Laci

Pb. kelte: 1950. jan. 18. — Németh Molière Pompás kérőkjét fordította le.

1954

Kedves Gyula,

itt a szigligeti csöndben kissé magamhoz térve, újra megköszönöm, hogy a Galilei ügyben kérésemre beavatkoztál. Ez a beavatkozás igazán „életmentő" volt (más kérdés, hogy érdemes volt-e az életet megmenteni) s úgy érzem, épp dramaturg barátaink lehetnek érte a leghálásabbak, akik kényszerből vagy túlbuzgalomból igen csunya szerep felé sodródtak közben.

Hogy tájékozódj, mi ennek az ügynek végső fejleménye, elküldöm annak a levélnek a másolatát, amelyet Benedeknek írtam. Ella olyasmire célzott levelében, hogy kellemetlenséged származott az utolsó tárgyalásból. Ezt őszintén sajnálom; ha tudtam volna, hogy ennyi idődet, energiádat rablom el vele, tán nem is fordulok hozzád. Én valami olyasmit képzeltem, hogy rájuk telefonálsz: „Én ismerem Némethet, jobb ha nem feszítitek egyidőre tovább a húrt." Persze a te helyzeted is nehéz — mint drámaíró védened kellett a „magyar dráma" ügyét s kissé magad is a vád ellen: hogy nem segítetted eloszlatni „téveszméimet", amelyek egy magyar dráma színrejutását akadályozták. De hidd el — ha fogok még drámát írni s leszek reménytelen versenytársad a színpadon, akkor így — s nem úgy.

A Galilei-ügynek különben van egy következménye, ami érdekelhet. Eltökéltem, hogy otthagyom Pestet, ahol a vérnyomásom állandóan kapja a fölfele hajtó ingereket s Füreden telepszem meg, föltéve, hogy kapok lakást (Liptáknak már írtam is)... Így az év egy részében tehát szomszédok leszünk s lesz tán alkalmunk, mielőtt meghalnánk, kibeszélni egyetmást magunk körül — ami az utóbbi években köröttünk állt. Ez a Galilei-ügy arra volt jó, hogy bizonyos magatartásokat, amelyeket idáig kívülről néztem, belülről értettem meg s bizonyos indulatokat, amelyeket belülről éreztem, kívülről nézhettem. Helyzetünk — s lassan teljesítményeink közt is persze oly nagy a különbség — hogy az eféle kibeszélés („szerelmi vallomás"-od ellenére) neked egyre kevésbbé lehet fontos, míg nekem egyre kényelmetlenebb lesz.

Barátsággal:

Németh László

Szigliget, 1954. március 6-án.

A Benedek Andrásnak küldött levél — mellékletként — Castelli pozitív figuráját védelmezi a sematizáló, minden egyházi személyt sötétre festő törekvésekkel szemben.

Kedves Gyula!

Lányom mondja, hogy feleségem hozzátok megy ma este; s kérditek, nincs-e valami kívánságom, üzennivalóm.

Azonkívül, hogy a szép, pontos előszót megköszönjem — semmi. Igen tetszett mindenkinek; én az egész előadásból nem is hallottam mást dicsérni. Kicsit röstelem, hogy zaklattak vele, de igazán nem gondoltam, amikor átadtam, hogy ez az ártatlan, igénytelen jószág ilyen tekintély segítségét kívánja, hogy egy rádiójáték formájában, ahol a legnagyobb, rögtönzött csacsiságokat adják, egy órai létet kapjon.

Magamról sokat nem mondhatok; már a kuruzslószereknél tartok, most rizskurával apasztom inkább magam mint a vérnyomásomat. Az emberzárlat megtette volna jó hatását; de sajnos az ősz megint hozza az irodalmi árnyékokat. Major jelentkezett. Én kértem, írásban írja meg, mit kíván, mert a szélütés szélén élek s csak egy-két emberrel érintkezem. A Galileiről: ha irgalmat ismer, nem adja elő. Ha nem akarja kihívni, hogy minden megmaradt erőmmel küzdjek a bemutató ellen, ne adja ki anélkül, hogy a darab valahol meg nem jelent. A levelemre nem felelt. De Király István [. . .] leveléből azt látom, hogy készül valami. Elkérte a rádiótól s tőlem is a Petőfi Mezőberényben s közölte, hogy „a szerkesztőségnek még nem alakult ki határozott véleménye a darabról" (tavaly is ilyesmit írt mielőtt a Galilei ellen az éberségi-hadjáratot elindította) — másrészt: „Az hogy a Csillag nem közölte a Galileit, nem jelenti azt, hogy nem mutatják be" (én gyanús örömmel vettem, hogy visszaadta; így a megállapodás értelmében, amelyről te is tudsz, nem is adhatják elő). Vagyis — miután a Galileivel a „nemzeti egység" félig megölt — most hozzálát, hogy egészen megöljön. Lehet, hogy ez üldöztetési mánia, de a félmegölés: tény.

Különben még mindig gondolok a füredi lemenekülésre; csak nagyon nehéz, anyámmal összeláncolva, a kivitele. Munkám: egyre inkább a fordítás lesz megint. Péter ugyan azt írja: írj, írj és ne fordíts. De így minden írásomból egy fogantyú lesz — amellyel őrlő gépükbe berántanak; a megaláztatás együtthatója is legalább tízszer akkora (a Petőfin lemértem: három lap kérte el s dobta vissza) mint a fordításnál. Az hogy régi munkáim kiadják: dajkamese.

Kellemes tihanyi nyaralást, szeretettel köszönt

N. László

Keltezés a tartalomból: 1954. nyár. A rádiójáték: a Petőfi Mezőberényben. Régi munkája, melyet kiadásra javasoltak: a Bűn.

Kedves Gyula!

Bocsáss meg, hogy csak most válaszolok leveledre. De te szlovákiai útikészületeid közben írtál. S amikor Tompa érdeklődésemre azt mondta: Gyula egy-két nap múlva érkezik; egyszer csak azt hallom valamelyik gyerektől, hogy már Tihanyban van. Most oda próbálok írni — de lehet, hogy közben már Kínában leszel, mert ilyesmit is mondott valaki (ami nagyszerű és nagyon okos dolog volna, hogy lehetőséged és erőd van hozzá, olyasmi, amiért irigyelni tudlak).

Ajánlatodat nagyon köszönöm. Azért szerettelek volna Pesten elcsípni, hogy egy félórát beszélgessünk róla. Nem egészen értettem ugyanis; illetőleg mosi, hogy Ellával beszéltem róla, már inkább. A halászház nyugalma nagyon vonzana; ha lehet fűteni, akár télen át is. Tavasztól annál inkább, mert Magdáék valami vityillót akarnak felhúzni ott a telkükön s az építkezésnél képviselhetném őket s esetleg végleg oda költözném. De úgy hallom, hogy a ház még nincs a kedvetek szerint átalakítva, berendezve, úgy hogy tán útban lennék most ott. Meg egész nyáron leveleztem egy volt vásárhelyi kollégámmal, aki most Szentesen tanár s elég nyugodt otthont ajánlott föl ott, akár huzamosabb tartózkodásra is. A Caesart annak idején övele néztük át, most Shakespeare fordításomat sze-

retném. De szeptemberben, úgy hiszem, Tihany még nyitva áll az író és művészinváziónak is (pl. egypár órai „edző" beszélgetéstek Lőrinccel), úgy hogy okosabb is lenne, ha a tihanyi lennlétet csak szeptember végén — október elején kezdeném; föltéve hogy sor kerül rá. Az agyam mellett a gyomrom is elromlott újabban, a rizskurákban s idegességekben; a t e bajod kínoz, ismered: egész nap eszem a kekszet, kenyeret. Ennek is veszedelme lenne egyelőre, félek, a halászkonyha. Úgy hogy ha a szentesi házi koszton megerősödtem, legsürgetőbb fordítási terheimet leraktam — s ti is elvégeztétek a házban, amit az őszön el akartatok végezni — esetleg élek meghívásoddal s lemegyek, főként ha egykét hónapi egy helyben tartózkodásra, a hideg miatt, ott lehetőség van. Ugyanis ez a folytonos hányódás, otthontalanság: a betegség fele. Már egy kutyaóllal is beérném, csak magam ura lehetnék benne.

Ella mondja, hogy Flóra milyen kedves hozzá. Nagyon köszönöm neki. Sajnos kettőnk idegrendszere közt a treuga dei most csak a távolság lehet. Ha írsz, az Attila utcába írj — ha üzensz, a családomhoz. Ők majd továbbítják Szentesre, ahova valószínűleg kedden utazom. Szeretettel:

Németh László

Pb. kelte: 1954. szept. 4. — A szentesi tanár Mátyás Sándor. Tompa: Tompa Kálmán, az írók orvosa.

Kedves Gyula!

Bocsáss meg, hogy nem tudtalak fölkeresni; épp szenteste átvettem a nemzet ajándékát — s most azzal vagyok elfoglalva, hogy játszom vele, illetőleg a vérnyomás mérővel.

Külön is bánt, hogy a feleségem, mint kiderült, részt vett olyan tanácskozásokon, melyeknek céljuk az én „megvédésem" volt. Engem nem kell megvédeni — annál inkább mert ezzel a karácsonnyal (hat hete árulózott le ugyanezért a jelentéktelen s ártatlan egyfelvonásosért a Szabad Európa) írói pályám, nagy megkönnyebbedésemre, véget ért.

Ha volt írótársaim közül valaki védekezni akar a látszat ellen, hogy hallgatásával a merényletsorozatban, amely a nemzet életéből s általában az életből kiszorított, a tekintély ellenére részt vett, az mint eddig is, az ő lelkiismeretének s pályájának az ügye, melyre én nem emlékeztethetem.

Jobb ünnepet s boldog újévet kíván mindkettőtöknek:

Németh László

Budapest, 1954. december 25-én.

Bóka László cikke a Petőfi Mezőberényben ellen a Szabad Nép dec. 19-i számában jelent meg.

Kedves Gyula!

Ma délelőtt összeszedtük a három színdarab — mint kiderült: utolsó példányait (kettő készült, de csak egy van már meg) s még elutazásom előtt (holnap reggel utazom) felküldöm hozzád.

Ne várj a Galileihoz hasonló kész, dramaturgokkal átemésztett műveket. A Szörnyeteg és az Áruló a betegségemet közvetlen megelőző időben (decemberben és januárban) készült, a napi fordítás után, az éjszaka óráiban, sokszor a karilt használva muzsául. Céljuk, persze ösztönösen, már a prevenció volt, kidobni magamból azt a fájdalmat, amely éreztem, összeroppantja az agyamat. Az Áruló témája rég megvolt bennem, de Mártáék, Sinkáék hangos „áruló" kiál-

tozása aktualizálta; bizonyos fokig igazat adtam nekik, hisz minden ilyen vádban van némi igazság, amit a lelkiismeret, ha van, fölnagyítva érez, ugyanakkor persze a nemzetnek is megadtam a magáét s ez teszi a darabot egyelőre három-négy ember olvasmányává (idáig ketten látták). A Szörnyeteg harmadik-negyedik felvonása elhamarkodott, kifejtetlen: de talán a legélesebb s a valóságot természetesen mű-szerűen túlzó kifejezése annak a meghasonlásnak, amelybe emberekkel, családdal, barátokkal, pályatársakkal kerültem. A II. Józsefhez nem kell sok magyarázat; április második felében írtam meg Ady-ligeten. Sajnos ezt is elérte mindannak a sorsa, amit betegségem óta írtam (tán a Levelek a hypertoniáról-t kivéve), az áldozat, erőfeszítés, hogy agyam tartalmából valamit megmentsek, nem állt arányban az elért eredménnyel...

S ezzel itt is vagyunk a „Petőfi Mezőberényben"-nél! Nagyon szégyelem, Gyula, hogy mint valami öreg csecsemőt, ebben az évben már háromszor kellett dajkaként tisztába raknod. A Galilei üggyel valóban én terheltelek, a másik kettőben azonban nem vagyok hibás. Több időt vesztegettél a Petőfi Mezőberényben (e jelentéktelen jószág) bevezetésére, fedezésére, megvédésére, mint én a megírására. De bár korántsem vagyunk még a dolog végén, átállítottam már magam annyira a derűről, amellyel Pestre jöttem, az új atmoszférára, amelyben élni fogok és fogunk, hogy a dupla szégyen mellett az eset előnyeit is lássam. 1. A „magyar irodalom becsülete", ha ugyan kockára tette ez az írás, mégiscsak „megvédődött"... 2. Írtál egy kitűnő kis mű elemzést, amilyen a magyar irodalomban, Kosztolányi Barbárok elemzésén kívül (nem akarom a két művet összehasonlítani) tudtommal nem igen van. 3. Ha számomra nem is ért véget ezzel az ügy (sőt a tapasztalás szerint a szamárpaták rúgása után ilyenkor az elefánttalpak tiprása szokott következni) mégis csak hallottam közben az igazság vagy (s betegnek ez tán még kedvesebb) az irodalom szavát is.

Vásárhelyen igyekszem bezárkózni s elvágni a világ felé vivő szálakat, ami persze azt is jelenti nálam, hogy állandó készenlétben élek a legrosszabbra. A Bóka bombája azért is bántott, — mert egy orvosi, vagy inkább öngyógyítási kísérletbe hullott belé, amelyről azt hittem igen meggyőző és sok ezer beteg életében utánozható lesz. Végeredményben azonban arról győzött meg, s győzhet meg másokat is, hogy helyes uton jártam: mert ezt a traumát aránylag jól vészeltem át. Épp szenteste délutánján mondtam valakinek, hogy kísérletemben, mivel értágító gyógyszereket nem szedek, hanem egy sajátságos diétával nyomtam le a vérnyomásomat, az a veszély, hogy ha agyamat most egy váratlan csapás éri, nem lesz ami hatását az érrendszerben feltartóztassa. S alig két óra múlva itt volt a csapás s még aznap este a 230-as vérnyomás. De annak ellenére, hogy három nap igen sokat kellett beszélnem, tárgyalnom is, a megfelelő ellenrendszabályokkal (amelyek közt nem utolsó helyen állt a most tíz éve nálatok is nagyban űzött mosogatás) sikerült a vérnyomást megint leszorítanom, úgy hogy tegnap már 160-at is mértem. Ez azt mutatja — hogy nem csak az „agydiéta" gondolata helyes, de hogy az ellenállásom is fokozódott az alatt a két hónap alatt, ami alatt magamnak voltam orvosa... Hogy aztán azzal az állandó feszültséggel, amelybe most lebocsátkozom, hogy tudok megbirkózni, más kérdés... Ha a világ rosszabbodik, akkor ennek a betegségnek is rosszabbodnia kell. Hisz voltakép a világ — a szellemi atmoszféra — rosszaságának a tömegbetegsége, éppúgy mint a tüdővész a lakás és hygiénés viszonyok rosszaságáé.

De hát ezzel már biztos előtted gyanús, az Erdélyi nyelvészetére emlékeztető vidékekre tévedtem. Megköszönve hát, remélem, utolsó asszisztenciádat, búcsúzom tőled s Flórától is, aki bizonyára nem csak a telefonokban vett részt, — ez

alkalommal éppúgy mint tíz éve, amikor a Sarolta-intézetből föl-fölzarándokolt hozzánk.

Szeretettel:

Németh László

Budapest, 1954. december 28-án.

Horváth Márton vitazárója a Szabad Nép újévi számában jelent meg.

1955

Kedves Gyula!

Bocsáss meg, hogy ilyen soká küldöm vissza a Dózsát; előbb a magam levertsége, aztán a gyerek baja tett képtelenné az olvasásra, kortársakéra különösen. Most végre visszanyertem a nyolcadik szentséghez, az olvasáshoz szükséges tiszta lelkiállapotot s kétszer is átmentem munkádon.

Mesterségbeli szempontból (s téged, ha érdekel, elsősorban, úgy hiszem, ez érdekel) jobbára csak jót mondhatok róla. Dózsa élete inkább epikai tárgy s te meg is hagytad annak. Nem a drámai vívódást emelted ki — (bár ez is benn van) hogy fordul a török ellen induló Dózsa a magyar urak ellen, hanem az époszhős kibontakozását, hogy lesz a végvári vitézből népi forradalmár, majd szimbólum. Ezt a széles s egyre szélesebb hömpölygésű történetet — bravúrosan s mégis egyszerűen, természetesen szorítottad bele a 120 gépelt oldalnyi térre; legfölebb Dózsa és Zápolya viszonyát érzem kissé erőltetettnek, mintha egy és más csak azért történne meg, hogy Dózsa a darab végén úgy szólhasson az övéihez, ahogy épp szól. De ez a beszéd megér némi erőltetettséget.

A jelenetek közül a legjobbnak, leghitelesebbnek azokat érzem, amelyekben a Menyus-, Sebő-féle népi alakok évődnek-kötődnek egymással; ezeknek nemcsak hogy dunántúliasan, de csejtei utcain nyájas, otthonos a hangulatuk. Ahol a nemesség szól, akár Dózsa, akár mások száján, ott inkább a szép leckét érzem, a szervezetbe vivő szálakat, rostokat kevésbé. A gonoszság erőteljesebb, de kissé lege artis — vagy lege Marxis — teljes és kerek. A nyelv szép, elég sűrűn bukkan az ember azokra a kenyérszagú, meghitten költői mondatokra, amelyek az Illyés-próza és vers legigazibb örömei. (A végefelé egyet-kettőt tán meg is jegyeztem.)

Vagyis a darab, mint műalkotás, nem kívánja, sőt nem is igen tűri, hogy hozzányúlj: épkézláb, arányos, erényei világítanak, hibái ki nem küszöbölhetők. Engem persze más kérdések is foglalkoztattak, miközben olvastam — olyanok, amelyek mostani állapotomban amúgyis ott járnak a fejemben, elsősorban, hogy lehetséges-e még irodalmat csinálni; nem újságírás-e a legjobb írás is — a fogalmazó megbeszéli a szerkesztővel a cikket; vagy dolgozatírás, a diák kidolgozza a tételt a tanár úr szempontjai szerint? Aztán Dózsa! Én őt a magyar fájdalom, harag, méltatlankodás szörnyű visszaütésének tartom. Vajjon csakugyan emlék már ez a fájdalom? S ha nem az, hát jogosulatlan?

No de erről neked is megvannak a kialakult nézeteid... Elnézést a hanyag fogalmazásért; pusztuló agyamon kívül tulajdonítsd annak, hogy Flóra a másik szobában vár rája.

Szeretettel köszönt:

N. László

Budapest, 1955. május 19-én.

1956

Kedves Gyula!

Köszönöm, hogy két új kötetedet megküldted. A versek nagy részét nem ismertem, és sok van köztük, amely az én mostani érzéseimet is kifejezi.

A magyar irodalom hasonlít egy kissé Vörösmarty költészetére: az öregkori (legalább megtört kori) líra a legjobb benne. Azt hiszem, a te új verseid is ezt fogják bizonyítani.

Szeretettel köszönt, Flórának kézcsókját küldi:

Németh László

1956. június 15-én.

A két kötet: a Kézfogások és a Dózsa.

1960

Kedves Gyula!

Ide-oda vándorlásban eltelt karácsonyomnak vígasza volt, hogy versesfüzeted is magammal vihettem s egy-egy szabad vagy elcsöndesült percben magamnak s másoknak olvashattam.

Már az előző kötetedről is az jutott eszembe, hogy milyen gazdag a mi öregkori líránk, ebben pedig egész sora van a verseknek, főleg a szonettek közt, amelyeket az öreg Vörösmarty versei mellé lehet állítani.

A fájdalom kiolvasztott a lírádból minden könnyebb elemet s teret nyitott annak a mély gondolkozói erőnek, amelyet eddig inkább egy-egy megjegyzésedben, társalgás közben kiderülő lényeglátásodban csodáltam meg. Tájleírásaid páratlanok. Szabó Lőrinc örülne ennek a kötetnek, amelyben minden benne van, amit szeretett benned és semmi, amit nem s amin az együtt töltött évek is észrevehetők.

Flórának mondtam: most lettél, öregkorodra igazán albatrosszá, aki a magasban van otthon s a fedélzeten, a matrózok közt csak csúszkál.

Mondjam-e, hogy mennyivel rokonszenvesebb ez az Illyés Gyula nekem? De a fájdalmas dúltság s a megvadított emberek indulata közt mégis kínos circulus vitiosus támad, amely egyelőre csak szép verseket terem, de később azokat is lehetetlenné teheti. Ezt a benned levő lehetőségek miatt is helyes lenne megszakítani. A magamfajta író, aki évek óta semmi érdemest nem csinál már, legfölebb a gyerekei miatt kell, hogy vigyázzon kissé — Te azonban a magyar irodalom vezérhajtását óvod öregen is még magadban.

Szeretettel:

Laci

Pb. kelte: 1960. jan. 2. Cím: Budapest III., Józsefhegyi u. 9.

1962

Kedves Gyula!

Ha már az ünneplés előrehozta a halottak napját, hadd állok be én is a köszöntők sorába — s kívánom levélben, amit Gabusék asztalánál szóban nem kívánhattam.

Néhány hete furcsa feladat elé kerültem: három-négy óra alatt egy miniatűr-irodalomtörténetet kellett írnom, Bessenyeitől József Attiláig. Német esszékötetemhez elfelejtették elkészíttetni a név-magyarázatot — a Szerzői Jogvédő embere másnap hajnalban utazott s én névmagyarázat helyett egy öt gépelt oldalnyi irodalomtörténeti áttekintést adtam, melyben a kívánt nevek (mintegy húszhuszonöt) mind előfordultak. Ennek az áttekintésnek a rád vonatkozó része (egy sorral sem kevesebb, mint a Petőfié, Aranyé, Adyé) így kezdődött: „Mindnyájuk közt (t. i. a népi írók közt) legsokoldalúbb s legteljesebb tehetség: Illyés Gyula. Hatvanéves korában még emelkedő költő..."

Hogy ez milyen nagy dolog, — én tudom a legjobban, akinek a tehetségét ország s betegség végső kibontakozásában pusztította el; nem csoda, hogy ebben a nem annyira meggondolással, mint ösztönnel írt értékelésben ez nyomult az első helyre. S azt hiszem, ennek a konstatálása fölöslegessé is teszi a jókívánatot — ha ült felhő az utóbbi években az életeden, ennek az emelkedő fénynek a sugárzása szétoszlatja — ha külső beavatkozásra egyideig üresen állt a trónszék, melybe ifjan kerültél — az érdem máris visszaültetett belé.

Szeretettel:

Németh László

Sajkód, 1962. október 16-án.
Nagyon kérlek, ne *válaszolj erre a levélre.*

Illyés 60. születésnapját köszöntő levél.

Kedves Gyula!

Sajnálom, hogy hiába bicikliztél át Sajkodra. Liptákék citáltak át; a rádióba kellett valami nyilatkozatot beolvasnom, amelyet nem fognak leadni; ők azonban lekötelezettjei a rovatvezetőnőnek.

A villanyóra szekrényében a könyv s a dedikációként belekerült üzenet természetesen nagyon jól esett. Füreden már láttam a Páldynak ajánlott példányt s vártam: mikor kapom meg. Annak, hogy a magam művét belevágtam a sötétségbe (kecmeregjen elő, ha tud) van egy előnye: szabadabb szívvel olvashatok s már megnyugvással veszem észre, hogy a húzódozás, mely lassan nemcsak a magyar, de a külföldi kortársak munkáinak a kézbevételénél is elfogott, nem irigység volt, — félelem; aki egyre nyomasztóbban érzékeli az idegen munka erényeit, annak egyre nehezebb a maga fogyó erejéhez a hitet összeszedni. Hisz még Goethe is azt mondta az ő Eckermanának: Ha tudom, hogy ennyi jót írtak előttem, sose nyúlok tollhoz. Hát én!

Most azonban élvezem, hogy e drasztikus elhatározás jóvoltából megint olvasóvá lettem. A kisház könyvállványán véletlen kikötött könyvekből veszek le egyet-egyet; Tocqueville Visszaemlékezését egyszerre lapozgatom Veres Péter Olvasónaplójával, Móricz Zsigmond Boldog emberét Chateaubriand Martirjaival. A Nem volt elég-nek már a címe is imponál. Milyen kihívása — a hetedik évtized küszöbén — öregségnek és halálnak. S a kötet igazolja a bőségnek a melankóliát

is elriasztó harci kiáltását. Négyszáz vers, s ez már válogatás (s azontúl mekkora munkásság!. S egyre szebbek, gazdagabbak. Nekem legalább is az öregkoriak a kedvenceim, — amelyekben tihanyi leérkezésenk megkönnyebbült légvételét találom meg, mint a Tihanyi barátaimban, vagy helyzetem képét, mint a Szeretet s gyűlöletben. De fedezek föl egyre újabbakat, annak idején észre nem vetteket is. Ma például egész nap az Alvó asszony jár a fejemben. Milyen szép vers! Minden együtt van benn, amit a többiben szeretek: az egyszerű, de jól megválasztott (szinte az impresszionista festők érzékével megválasztott) helyzet, a benne elfogott — s az érzékelések, érzések világában felfedezést jelentő hangulat, aztán a mélyén forogni kezdő, s egyre gyorsabban forgó parittya, melyből a végén, a zenei fokozásnak is a tetőfokán — a várt helyen s mégis váratlanul messzire repül a gondolat.

Az Apáczait — betegen már — azzal fejeztem be, hogy a Jó: egy ügy s másokkal, másokban bosszulja meg az érte elbukottat. Küzdj és írj hát ebben a tudatban még két vagy három évtizedet, (apósod koráig), értünk is harcolva, akiknek „elég volt".

Szeretettel:

Laci

Sajkod, 1962. október 31-én.

1963

Kedves Flóra! A Városmajorban írom ezt a néhány sort, ahova az otthon folyó paroxizmális „útikészület" elől menekültem. Nagyon köszönöm, hogy a kéziratot megküldte; amint Gyulának is köszönöm, hogy mostani állapotában vállalta a megírását. Elképzelem, ha engem kérnének fel valami hasonlóra. A cikknek legfontosabb, de [olvashatatlan szó] erénye az, amit a magyarság mostani állapotáról ír, főleg hogy a külföldön élőket üldözik magyarságukért. Viszont ennek a kimondása nagy tett s ha Király vállalja, hogy a Kortársban így jelenjék meg: az a részről hőstett. Egy-két apró tárgyi tévedés van a cikkben: szüleim pesti háza nem négy, csak kétemeletes volt (annak a kétharmada is adósság), amikor Osvátnál jelentkeztem: nem voltam még házas és gyakorló orvos, — de egy hét múlva férj, négy hét múlva: egy rendelő tulajdonosa s tizenegy hónap múlva apa. Ezt a kis torzítást a fogalmazás kedvéért azonban, úgy hiszem bátran meg lehet hagyni. A novellával kapcsolatban az „írt" helyes volt, előbb csak gyermekkori kísérleteket írtam — a Horváthné meghal kb. 23 éves koromban, jóval a pályázat előtt készült, amikor még nagyanyám is életben volt, Gide-et nem ismertem még akkor, de a nyugati hatás jelzésére, úgy hiszem, használható. További kisebb hiba, ami legfölebb itthon javítható: Osvát nem két, hanem négy (vagy három?) év múlva halt meg, a Bajnok utca sosem volt Budapest [olvashatatlan szó]. A száz művet nem tudom, hogy számította ki Gyula, de egy kicsit sokallom: regény + darab összesen sincs negyven. De hát a tanulmányokat kezelhetjük lazán s a száz — illúziót adó szám. Vásárhelyt nem csak lány, hanem fiú gimnáziumban is tanítottam — oroszt csak privátim, angolt, németet soha, franciát egy féléven át — tán helyesebb lenne csak annyit írni: nyelvet s hogy a felsorolás ne zsugorodjék: be lehet venni a biológiát.

Most hogy [olvashatatlan szavak] a cikket; egyre jobbnak érzem — főleg azt, ahogy a regény mögött álló embert és nemzetet a közönség elé viszi vagy csempészi. Én egy helyen próbáltam volna — tán nacionalizmusom maradványa-

ként — máskép védeni a magyar irodalmat, ott ahol Cushinget ülteti át a maga parabolájába. Itt tán nem is lett volna rossz alkalom: megmutatni, hogy a látszólag csak nemzeti, azaz provinciális irodalomban milyen általános értékek, a divatok korában milyen valódi újdonságok érnek. Hisz amíg nemzetünk tudatát, az elpusztultat — szőttük; azt új, friss, legkülönb emberi tudattá is igyekeztünk szőni.

Mindebből annyit mondjon meg Gyulának, amennyit [olvashatatlan szó] jónak lát. Énnekem tán egy kérésem lenne, ott ahol az 56-os szerepemről ír — az, hogy hitet tett a haladó eszmék mellett: külföldön s belföldön egyaránt félreérthető — mindkét helyen máskép. De az igazságnak is jobban megfelel, ha azt mondja el, hogy akit a szocializmus ellenségeként tartottak számon, a szocialista vívmányok fenntartása mellett, vagy egyszerűen: a szocializmus mellett emelt szót — vagy más ilyesmit. Ez persze csak javaslat — s egyáltalán nem ragaszkodom hozzá.

Még egyszer köszönöm a cikk megírását s megküldését s azt a jóságot, melylyel az elmúlt évben, feleségem betegsége alatt; most az úti készületekben segített bennünket.

Kezeit csókolja, Gyulát öleli:

Laci

Keltezés a tartalomból: a cikk az Iszony 1963-as francia kiadása elé készült.

Kedves Gyula!

A cseh s kísérője áthozták könyvedet, amelyet úgy köszönök meg, ahogy én szoktam újabban a magamét dedikálni: emléktárgy gyanánt. Most már aztán igazán kiváltam a magyar írók sorából s ennek egyik következménye, hogy egyelőre nem tudok magyar szépirodalmi könyvet elolvasni.

A könyvnapra, sajnos, nekem is megjelent egy könyvem. Arra kérlek, ne tekintsd barátságtalan jelnek, ha nem viszonzom vele ajándékod. Ella azzal küldte le a két tiszteletpéldány csomagot, hogy nem tűri meg őket a lakásában; gyalázat, mondja a Nagy családról, hogy én írtam meg. Más oka is van persze, hogy a két csomag ma is bontatlan hever s nem is fogok belőle küldeni, ajánlani.

Úgy látszik el kell fogadnom (elég későn) az annyifelől egybefutó ítéletet, hogy amit betegségem alatt írtam, csak kompromittálja a korábbiakat s az utólsókban a tehetség hanyatlása után a judicium bizonytalanná válása is szembetűnő. Annak idején többször kívánták, hogy múltamat vagy egy részét tagadjam meg. Azt hiszem, helyes volt hogy nem tettem meg. Most azonban én vonom vissza, magamban legalább, mindazt, amit 54 óta írtam s amíg rajtam áll, új kiadást nem is engedek belőlük.

Ennek a levélnek a természete, azt hiszem, kizárja, hogy válaszolj rá. Mégegyszer köszönöm a megemlékezést. Szeretettel

Németh László

Sajkód, 1963. május 14-én.

*

Úgy utazom mint egy [olvashatatlan szó] négy főnyi női titkársággal, akik autót vezetnek, szobát vesznek ki s az akaratomat is pótolják. Sok szeretettel

Laci

Közös társaslap Rómából, a postai bélyegzőn csak az évszám olvasható: 1963. Az Illyés Gyuláéknak küldött üdvözletem Németh Ella, illetve Magdi, Jutka és Gigi szövege között.

1964

Kedves Flóra!

Gigi átadta az üzenetét. Már rég szerettem volna magával beszélni. Pécsett kezdtem egy levelet, — de nagyon hosszú lett volna (az ügy bonyolultsága miatt) s abbahagytam. Szombattól megint otthon vagyok Sajkódon (az építkezés miatt menekültem fel) s ha van kedve átugrani egyszer hozzánk, Ella autóval is átmehet Magáért —, esetleg az állomásról mindjárt ide hozza.

Kezeit csókolja:

Laci

Budapest, 1964. máj. 25-én.

Én az ideírt lapot nem kapom meg, automatikusan leküldik Sajkódra.

1965

Kedves Flóra!

Ella elmondta, hogy milyen ügyben kerestem. De szeretném kiigazítani az ő felvilágosítását. Vadász Ili nagy buzgósággal, jóindulattal rendezte a Villámfénynélt; nem volt benne semmi elfogultság a darab szerzője ellen. Én az utolsó próbák egyikén láttam a darabot s inkább a színészek munkáját néztem; de az, hogy a rendezés nem hívta fel a figyelmem magára, inkább mellette szól. Véleményem (persze minimumra redukálta a tapasztalat az igényt) jobb volt arról, amit láttam, mint ami később a hozzáértőkben kialakult. A huszonhat év előtti bemutató szintjét persze nem érte el, de ezt a Nemzetitől nem is igen lehet várni.

Ella — s esetleg én is — megkérdezzük Bothot vagy Majort, ha találkozunk vele, hogy is áll a Vadász Ili dolga (előzőleg tán Benedeknél tájékozódunk). Én persze szinte egyáltalán nem érintkezem a színházakkal s az nagyon feltűnő volna, ha ezzel robbannék be; s egyáltalán nem célravezető: nem ajánlólevél a dicséretem.

Kezeit csókolja:

Laci

Budapest, 1965. január 15-én.

Kedves Gyula!

Légy szíves Csillával megüzenni: 1. elegendőnek tartod-e az Ortutay-sürgönyt meghívásnak 2. tudsz-e valamit róla, hogy kapunk-e autót s ha nem tudod, megvárjuk-e, hogy leküldik-e vagy utazzunk fel 3. adsz-e valami választ a sürgönyre (Csilla esetleg elviszi s feladja).

Szeretettel köszönt:

Németh László

Sajkodról Tihanyba küldött levél, kelte közelebbről nem meghatározható.

1971

Kedves Gyula!

Nagyon szégyelem a Tisztákat s verseid kötetét. Sajnos, én most az egyhuzamban való olvasáshoz nagyon gyenge vagyok. De mihelyt megerősödöm, ezen fogom megpróbálni visszatért erőm.

Szeretettel, kézcsókját küldve

N. Laci

Pb. kelte: 1971. nov. 17.

1972

Kedves Gyula!

Nagyon sajnálom, hogy a második estémet is jórészt a Te nyakadba akasztottam. Kérlek, bocsáss meg érte: szerencsétlen volt, hogy azt az estét is ki kellett húznunk s akkor sem mehettem el. Többet nem terhellek ilyesmivel; elég szégyen, hogy nem bírtam másképen intézni. Kérlek, őrizd meg ezt barátságunk utolsó emlékeként.

Szeretettel:

Németh László

Illyés Gyulának

(70. születésnapjára)

Szerettem az igazságot,
Az igazságot, mely éget, perzsel
S arról jön, honnét a vad szeleknek
Tisztító lángja fellobog.
Szerettem a nyugtalanság
Tisztító lángját, melyben az ember
Őseihez visszatér.
Nem bírom a tehetetlen
Füstölgő gőzt, mely lekonyul
S ott hol égetni kellene,
Hazugul a föld fölé borul.

Ezt a gyenge verset küldöm Illyés Gyulának, tiszteletem jelélül. Írtam 1972. IX. 14-én.

Németh László